

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2005

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Έχοντας ολοκληρώσει τη σύνταξη της παρούσας εργασίας και πριν περάσουμε στην παρουσίασή της, νιώθουμε την ανάγκη και την υποχρέωση να ευχαριστήσουμε όλους εκείνους που συνέβαλλαν στην πραγματοποίησή της.

Αρχικά θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την επιβλέπουσα καθηγήτρια μας κα Ασπασία Μπουρμπαχάκη, η οποία μας ενθάρρυνε και μας καθοδήγησε ώστε να φέρουμε εις πέρας την πτυχιακή εργασία μας.

Μεγάλη μας παράλειψη θα ήταν εάν δεν ευχαριστήσουμε τον κο Θωμά Παπαγιαννόπουλο και τη σύζυγό του κα Άννα Ιωαννίδου – Παπαγιαννοπούλου, αρχιτέκτονες μηχανικούς και μόνιμους κατοίκους της Αστυπάλαιας, που χωρίς την πολύτιμη συμβολή τους η παρούσα εργασία δεν θα είχε ολοκληρωθεί με επιτυχία.

Επίσης θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον Δήμο Αστυπάλαιας για την παραχώρηση των αρχείων του και ιδιαίτερος τον κο Ανδρέα Καλή, υπάλληλο του Δήμου, για την σημαντική βοήθειά του.

Θα θέλαμε ακόμα να ευχαριστήσουμε τον κο Χρήστο Μουστάκα, υπάλληλο της Γ. Υ. Σ. για την παραχώρηση των αεροφωτογραφιών της Χώρας.

Τέλος ευχαριστούμε τους δικούς μας ανθρώπους για την περίσσια υποστήριξη και βοήθεια τους για την ολοκλήρωση της πτυχιακής εργασίας μας.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Αρκετά σημαντική είναι η ανάγκη μελέτης της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, όχι μόνο από αισθητική ή λαογραφική άποψη, αλλά κυρίως από τη σκοπιά της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής.

Ολόκληρος ο ελλαδικός χώρος είναι μια ιστορία. Η περιοχή του Αιγαίου και ιδιαίτερα τα Δωδεκάνησα, έχουν να αναδείξουν μία σπουδαία αρχιτεκτονική και συνεπώς ένα σπουδαίο πολιτισμό.

Μακρινή, σαν του παραμυθιού βασιλοπούλα, λησμονημένη στο απόμερο και ξεπερασμένο της βασιλείο, σύμφωνα με τα λόγια της Αθηνάς Ταρσούλη, βρίσκεται η Αστυπάλαια. Η ιδιαιτερότητα της είναι το Κάστρο της. Δεν πρόκειται για μια από τις συνηθισμένες αγέρωχες, βενετσιάνικες οχυρώσεις, αλλά τα τείχη του δεν είναι τίποτα άλλο παρά οι χωματόχρωμοι τοίχοι των εξωτερικών, πολυώροφων σπιτιών του, χαρακτηριστικό που του προσδίδει μία όψη ξεχωριστή, κάπως εύθραυστη και οικεία. Γύρω από το αρχικά κλειστό αυτό κέλυφος, περίπου στα 1850, άρχισε να ξεδιπλώνεται προς τα κάτω σε διαδοχικά δακτύλια ο σημερινός πολυδαίδαλος οικισμός με τα πλατώματα και τις κρυφές γωνίες του.

Στόχος της εργασίας μας λοιπόν είναι η έρευνα της ιστορικής εξέλιξης του οικισμού της Αστυπάλαιας καθώς και της πολεοδομικής διαμόρφωσής του με την πάροδο του χρόνου. Είναι η παρουσίαση της αρχιτεκτονικής και του τύπου των κατοικιών σε συνδιασμό με τα σύγχρονα προβλήματα.

Περιήγηση

Ταξιδεύοντας στον χρόνο

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ

Η Αστυπάλαια είναι το πέμπτο σε έκταση νησί των Δωδεκανήσων. Διοικητικά και εκκλησιαστικά υπάγεται στην Επαρχία Καλύμνου και αποτελεί χωριστό Δήμο. Έχει έκταση 96,7 τ. χλμ. Νησί άνυδρο και ξηρό καλύπτεται κατά 97,8 % από σκληρόφυλλους θάμνους που χρησιμοποιούνται για βοσκή και μελισσοκομία.

Η Αστυπάλαια βρίσκεται δυτικά από τη Νίσυρο και ανατολικά από την Ανάφη. Στο χάρτη φαίνεται ξεκομμένη από το Δωδεκανησιακό σύμπλεγμα πλησιάζοντας περισσότερο προς το νησιωτικό σχηματισμό των Κυκλάδων. Λόγω λοιπόν αυτής της θέσης του, υπάρχουν πολλοί ισχυρισμοί ότι το νησί πρέπει να ανήκει στις Κυκλάδες και όχι στα Δωδεκάνησα. Η επικοινωνία του νησιού με τα υπόλοιπα νησιά αλλά και με την Αθήνα, λόγω περιορισμένης ακτοπλοϊκής συγκοινωνίας, έχει επιφέρει αρνητικές επιπτώσεις στις οικονομικές δραστηριότητες, την κοινωνική ζωή και γενικά στην ανάπτυξη του νησιού.

Ο κύριος οικισμός, η Χώρα, κείται στη θέση της αρχαίας πόλης, νότια από τον ισθμό που ενώνει τα δύο μέρη του νησιού σε προεκβολή της δυτικής ακτής, πάνω από την οποία δεσπόζει το φρούριο που είχε ανακαινίσει ο Ιωάννης Δ' Quirini, το πολυτραγουδισμένο από τη λαϊκή μούσα «Κάστρο της Αστροπαλιάς». Σήμερα έχει επεκταθεί προς τα κάτω μέχρι την ακτή όπου βρίσκεται το σημερινό λιμάνι (Πέρα Γιαλός).

Χώρα

Πέρα Γιαλός

Σε μικρή απόσταση από τον οικισμό είναι το Λιβάδι, εύφορη παραθαλάσσια κοιλάδα, αρδρευόμενη από γεωτρήσεις και φράγμα, που παράγει εξαιρετικά εσπεριδοειδή και κηπευτικά, καταλήγοντας σε μια ειδυλλιακή παραλία.

Λιβάδι

Στο βόρειο μέρος βρίσκεται η Ανάληψη, (λαϊκή ονομασία Μαλτεζάνα), μεγάλο και απολύτως ασφαλές λιμάνι, με μικρό οικισμό. Άλλος οικισμός του νησιού που γνώρισε μεγάλη άνθηση στο παρελθόν ως τόπος μεγάλης παραγωγής ασβέστη, που κάλυπτε τις ντόπιες ανάγκες και περίσσευε για εξαγωγή, είναι το Βαθύ, σε γραφικότατο βαθύ κόλπο, που σήμερα κατοικείται από 3 – 4 οικογένειες, συγκεντρώνει όμως το καλοκαίρι το ενδιαφέρον των παραθεριστών.

Ανάληψη

Baθó - Kaminí

Πολλά μεσαιωνικά ερείπια βρίσκονται εγκατεσπαρμένα στο νησί, ενώ οι αρχαίες επιγραφές μας πληροφορούν ότι η Αστυπάλεια στα χρόνια της αρχαίας ακμής της, είχε λαμπρά κτίρια, πρυτανείον, στοά στην αγορά, αγορανομίον και ναούς της Αθηνάς, του Ασκληπιού, του Απόλλωνα και της Μενδησίας Αρτέμιδας.

Οι αρχαίοι συγγραφείς μιλούν με θαυμασμό για το ωραίο κλίμα του νησιού, το πλήθος των θηραμάτων που τρέφει (ιδίως πέρδικες και λαγούς), για τα άφθονα ψάρια και σφουγγάρια που έχει η θάλασσα. Αξιοπαρατήρητο είναι ότι στην Αστυπάλεια δεν υπάρχουν φίδια. Ο ορθολογιστής Αριστοτέλης πίστευε ότι τα αποδημητικά πουλιά που σταθμεύουν κατά χιλιάδες στο νησί, αφού βρίσκεται στο μισό της διαδρομής τους, τα έχουν εξαφανίσει. Σύμφωνα όμως με την χριστιανική παράδοση, τα φίδια εξαφανίστηκαν από θαύμα του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου.

Αξιοθέατα του νησιού είναι οι γραφικοί ανεμόμυλοι, τα μοναδικά σπιτάκια στο Κάστρο (του Καράη τα στενά), οι γραφικές παραλίες και τα φυσικά λιμάνια. Μέσα στο Κάστρο βρίσκονται δύο παλιές ονομαστές εκκλησίες, ο Αη Γιώργης και η

Παναγία του Κάστρου (Ευαγγελισμός). Όμως το ονομαστότερο προσκύνημα του νησιού είναι η Παναγία η Πορταΐτισσα.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Οι ελάχιστες αναφορές των συγγραφέων και οι περισσότερες ευανάγνωστες επιγραφές, μας δείχνουν ότι η Αστυπάλαια ήταν γνωστή και ονομαστή από τους αρχαίους ιστορικούς χρόνους.

Σύμφωνα με τη μυθολογία, η Αστυπάλαια και η Ευρώπη ήταν κόρες του Φοίνικα και της Περιμήδης. Από την ένωση της Αστυπάλαιας και του Ποσειδώνα γεννήθηκε ο Αργοναύτης Αγγαίος και ο βασιλιάς της Κω Ευρύπυλος. Το όνομα του νησιού παρέμεινε αμετάβλητο με μικρές παραλλαγές όπως Αστουπαλιά, Αστροπαλιά, Αστυπαλία, Στυπαλία και Stampalia. Με το πέρασμα των χρόνων το νησί απέκτησε και άλλα ονόματα όπως Πύρρα για το κοκκινωπό χρώμα της. Για τα πολλά και μυροβόλα λουλούδια της και για τους καρπούς της οι αρχαίοι την αποκαλούσαν «Θεών Τράπεζα». Όπως και τώρα και τότε το μέλι της ήταν ονομαστό. Αξιοπερίεργο είναι ότι δεν υπάρχουν φίδια στο νησί και γι' αυτό ο Αριστοτέλης έγραφε ότι «εχθράν είναι τοις όφεισιν η των Αστυπαλαίων γη». Οι Ρωμαίοι οι οποίοι από κάθε τόπο εκτιμούσαν πρώτα από όλα τα φαγητά του, ονόμαζαν την Αστυπάλαια «Ιχθυόεσσαν» για τα πολλά και καλά ψάρια της. Ένα ακόμα όνομά της είναι το Πυλαία.

Οι παλαιότεροι κάτοικοί της φαίνονται οι Κάρες οι οποίοι είναι αυτοί που την ονόμαζαν *Πύρρα* για το κοκκινωπό χρώμα του εδάφους της. Για αιώνες το νησί ανήκει στο μεγάλο ναυτικό κράτος του Μίνωα και αργότερα δέχεται Αχαιούς αποίκους, προερχόμενους κατά τον Σκύμνο από τα Μέγαρα και κατά μία επιγραφή του Δ' π.Χ. αι. από την Επίδαυρο. Κατά τους αρχαίους χρόνους το νησί θα πρέπει να παρουσίασε ιδιαίτερη ακμή, όπως μαρτυρούν διάφορα ευρήματα, κυρίως νομίσματα, που βρέθηκαν στη διάρκεια ανασκαφών, αλλά και συχνές αναφορές σε κείμενα αρχαίων συγγραφέων.

Από τη γλώσσα βλέπουμε ότι το νησί συγκαταλέγεται στη μεγάλη δωρική οικογένεια. Στις Αναγραφές των φόρων των Αθηναίων, αναφέρεται το όνομα του νησιού. Άρα συμπεραίνουμε από αυτό ότι μετά τους Περσικούς πολέμους η Αστυπάλαια ανήκει στην Αθηναϊκή συμμαχία. Από τις ίδιες πηγές μαθαίνουμε ακόμη ότι υπήρχαν ιερά της Αθηνάς, του Δία, του Απόλλωνα, του Ασκληπιού, της Περσεφόνης και Αρτέμιδος καθώς και Πρυτανείο, Θέατρο, Στοά και Αγορά.

Κατά την Ελληνιστική περίοδο, υπήρξε λιμάνι – σταθμός των Πτολεμαίων. Τη Ρωμαϊκή περίοδο (149 π.Χ.) φαίνεται πως υπήρχε συμμαχία με τη Ρωμαϊκή Σύγκλητο – η οποία κράτησε αιώνες, αφού οι Ρωμαίοι χρησιμοποιούσαν την Αστυπάλαια ως ορμητήριο (λόγω των πολλών φυσικών λιμανιών της), για την αντιμετώπιση των πειρατών του Αιγαίου, δίνοντας ταυτόχρονα στους κατοίκους εσωτερική αυτονομία.

Κατά την Βυζαντινή εποχή, τα νησιά του Αιγαίου πελάγους έπαιξαν σημαντικό ρόλο ως προς τον έλεγχο των διεθνών διελεύσεων. Ήταν ναυτικές βάσεις με στρατηγική σημασία. Ολόκληρη αυτή η εποχή χαρακτηρίζεται από την ανασφάλεια των νησιωτικών πληθυσμών που είχε σαν αποτέλεσμα την αλλαγή της οικιστικής δομής των νησιών, με την παρακμή των παράλιων οικισμών, την μετακίνηση των πληθυσμών στο εσωτερικό και την ανέγερση κάστρων για προστασία. Στην εποχή αυτή ενδέχεται να ανάγεται το κάστρο του Αγίου Ιωάννη στη νοτιοδυτική ακτή της Αστυπάλαιας, λείψανα του οποίου υπάρχουν μέχρι σήμερα. Η κατάσταση αυτή εντείνεται τον 7^ο αι. μ.Χ. με τη δημιουργία του Αραβικού κράτους

και τη δημιουργία πειρατικών βάσεων στις γύρω περιοχές όπως Κιλικία, Σικελία και Κρήτη.

Το 1204 γίνεται η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, οπότε γίνεται «μοίρασμα» του Ελλαδικού χώρου καθώς και των νησιών του Αιγαίου. Έτσι η Αστυπάλαια περιέχεται στην δικαιοδοσία της Βενετίας. Η Αστυπάλαια το 1207 παραχωρείται στον Giovanni I Querini ένα Βενετό ευγενή ως ανταπόδοση των υπηρεσιών του για την ίδρυση του Δουκάτου της Νάξου. Αυτός ήταν ο ιδρυτής και πρώτος ιδιοκτήτης ενός οικήματος το οποίο αποτέλεσε τον πυρήνα του σημερινού οικισμού.

Από το 1207 μέχρι το 14^ο αι. στο Αιγαίο επικρατεί σχετική ειρήνη με εξαίρεση την πειρατεία. Γι' αυτό το λόγο όλα τα νησιά έχουν κάποιου είδους οχύρωση. Τον πρώτο αιώνα μετά την Φραγκική κατάκτηση πολλά νησιά που είχαν ερημωθεί έχουν επαναοικισθεί. Έτσι η Αστυπάλαια καταλήγει να είναι ένα από τα πιο πυκνοκατοικημένα νησιά της εποχής. Όμως το 1269 παραμένει ακατοίκητη λόγω της Βυζαντινής εξουσίας. Το έτος 1310 ο Giovanni II Querini ηγεμόνας της Τήνου και της Μυκόνου, με τη βοήθεια της οικογένειας των Grimoni ξαναπαίρνουν την κυριότητα του νησιού.

Στις αρχές του 14^{ου} αι. με την εμφάνιση των Τούρκων, επιδεινώνεται η ανασφάλεια των νησιωτικών πληθυσμών. Οι Τούρκοι κάνουν πολλές επιδρομές στα νησιά του Αιγαίου με αποτέλεσμα αυτά να ερημώσουν. Έτσι το 1341 γίνεται μία επιδρομή στο νησί της Αστυπάλαιας από τον Omar Morbassan, Εμίρη του Αιδινίου και το νησί ερημώνει για 72 ολόκληρα χρόνια. Το 1413 ο Giovanni IV Querini, διοικητής της Τήνου και της Μυκόνου προσπάθησε να εγκαταστήσει αποίκους από τα δύο αυτά νησιά στην Αστυπάλαια και να ιδρύσει μία νέα πόλη στη θέση της παλιάς, την οποία ονόμασε «Αστύνεα». Η προσπάθεια του όμως αυτή δεν ευδοκίμησε διότι δεν τον ακολούθησαν αρκετοί κάτοικοι.

Τελικά η ουσιαστική ίδρυση του νεότερου οικισμού της Αστυπάλαιας οφείλεται σε μια οργανωμένη και χρονικά εντοπισμένη προσπάθεια εκμετάλλευσης της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας και συνδέεται με πράξη εποίκισης μέσω μαζικής μεταφοράς καλλιεργητών. Αναφορικά το 1470 όταν διοικούσε ο Francesco Querini οι κάτοικοι της Αστυπάλαιας ήταν μόλις 400.

Με το πέρασμα των χρόνων η Οθωμανική αυτοκρατορία γινόταν όλο και πιο δυνατή. Έτσι άρχισε να εξαπλώνεται στον Ελλαδικό χώρο και κυρίως στα νησιά του Αιγαίου. Το 1537 ο Σουλεϊμάν ο Α΄ ο Μεγαλοπρεπής εκστρατεύει εναντίον της Κέρκυρας. Η αποτυχία του εγχειρήματος στρέφει τους Οθωμανούς προς το Αιγαίο. Σαν συνέπεια ερημώνονται κάποια νησιά και άλλα υποτάσσονται. Ένα από αυτά ήταν και η Αστυπάλαια. Έτσι λήγει και η δυναστεία των Querini το 1537 χωρίς καταστροφικές συνέπειες για το νησί. Αυτό οφείλεται στο ότι το νησί ίσως είχε δηλώσει υποταγή πριν καταληφθεί. Ανεξάρτητα από αυτό το 1540 υπογράφεται η συνθήκη Βενετίας – Τουρκίας και η Αστυπάλαια αποδίδεται στην Οθωμανική αυτοκρατορία η οποία την περιέλαβε στα «Δώδεκα προνομιάχα νησιά του Αιγαίου».

Από το 1537 έως και το 1566 το νησί αυτοδιοικείται από Συμβούλιο Δημογερόντων. Το 1566 η Αστυπάλαια συμπεριλαμβάνεται στο Δουκάτο του Αιγαίου το οποίο διοικείται από τον Ιωσήφ Νάζη, Εβραίο τραπεζίτη, ευνοούμενο του Σουλτάνου.

Με το πέρασμα του χρόνου η διοίκηση περνάει στους μπέηδες κάθε νησιού του Αιγαίου, οι οποίοι φοβούμενοι τους πειρατές αποφεύγουν να μένουν στα νησιά. Μ' αυτό τον τρόπο αναπτύσσεται η τοπική αυτοδιοίκηση σε κάθε νησί στις αρχές του 17^{ου} αι. Με την επιβολή πάντως των Οθωμανών στο Αιγαίο και τον επανεικτισμό των νησιών – στην Αστυπάλαια μεταφέρεται Αλβανικός πληθυσμός – παρατηρείται

βαθμιαία ύφεση των μεγάλων πειρατικών επιδρομών, με περιορισμό της δράσεως μεγάλων πειρατικών караβιών και επιχειρήσεων. Τον 17^ο αι. οι Δυτικοευρωπαίοι κάνουν επιδρομές στο Αιγαίο. Έτσι οι νησιώτες αναγκάζονται να συμμαχήσουν για να αμυνθούν. Οι συνεργασίες τους με τους πειρατές είχε ως συνέπεια να αποκτήσουν πείρα στη ναυτιλία, ως πλοηγοί σε ξένα πλοία. Η Αστυπάλαια όπως και άλλα νησιά του Αιγαίου άνηκε σε πειρατοφωλιές. Η παραμονή των Τούρκων γινόταν έτσι όλο και πιο ανασφαλής στην περιοχή, με αποτέλεσμα την αδυναμία της κεντρικής εξουσίας να ασκεί την διοίκηση σ' όλη την έκταση και κατά συνέπεια την ανάπτυξη του κοινοτικού συστήματος διοίκησης. Στο Αιγαίο η ακαταστασία εντείνεται περισσότερο με τον Τουρκοβενετικό πόλεμο (1683-1699). Οι νησιώτες επανδρώνουν τουρκικά πλοία και δημιουργούνται βάσεις για την ναυτιλιακή ανάπτυξη των νησιών με αποτέλεσμα να γίνουν οι κυρίαρχοι του Αιγαίου.

Κατά τον 18^ο αι. η οικονομία των νησιών ανθεί. Η Αστυπάλαια παρουσιάζει μία εμπορική δραστηριότητα η οποία στηρίζεται κυρίως στην παραγωγή γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων.

Το 1821 η Αστυπάλαια προσχώρησε πρόθυμα στην Επανάσταση. Στις 4 Μαΐου του 1823 οι Αστυπαλίτες έλαβαν μέρος στην ναυμαχία του Γέροντα και το 1828 το νησί περιελήφθη στο νέο Ελληνικό κράτος υπό την διοίκηση του Καποδίστρια. Το 1830 όμως αποδόθηκε ξανά στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Το διάστημα 1830 – 1870 η οικονομία του νησιού αναπτύσσεται λόγω του εμπορίου. Η βιομηχανική όμως επανάσταση έφερε την καταστροφή του περίφημου εμπορίου της Ανατολής. Αυτό ήταν μεγάλο πλήγμα για την Οθωμανική αυτοκρατορία και φυσικά για το νησί. Η Αστυπάλαια τον καιρό εκείνο δεν μπορεί να αντεπεξέλθει στις ανάγκες των 4.000 κατοίκων της με αποτέλεσμα να αρχίσει η μετανάστευση και φυσικά η παρακμή.

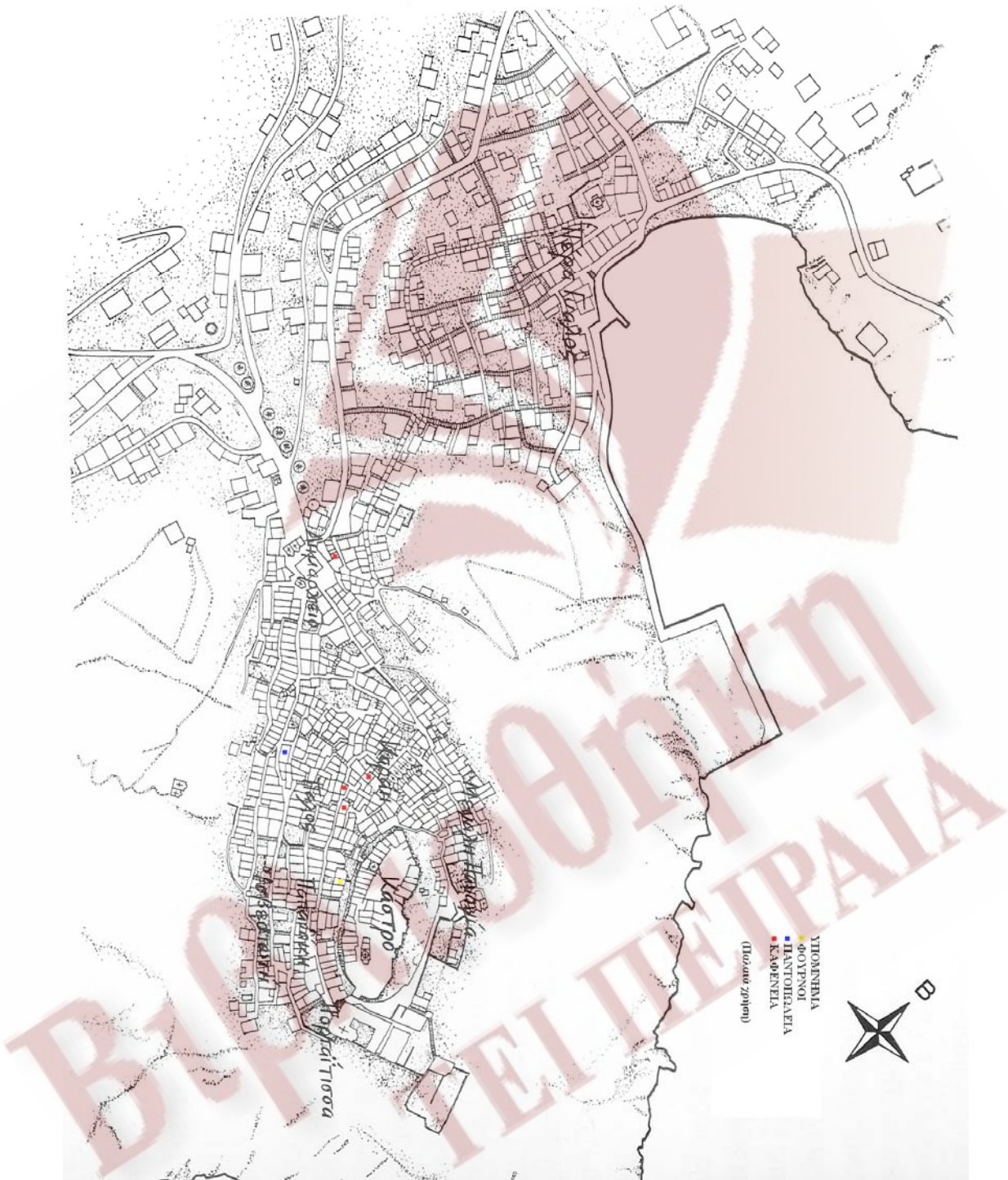
Τον Απρίλιο του 1912 κατά τον Ιταλοτουρκικό πόλεμο, το νησί καταλαμβάνεται από την Ιταλία μέχρι τον Μάρτιο του 1948, οπότε παραχωρείται στην Ελλάδα, μαζί με τα άλλα Δωδεκάνησα.

Ο οικισμός στο πέρασμα των χρόνων

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Πολεοδομικός χάρτης και χρήση γης

ΓΕΝΙΚΑ

Ο σύγχρονος οικισμός της Χώρας αποτελείται από δύο διακεκριμένα μεταξύ τους τμήματα, τον κεντρικό οικισμό που περιβάλλει το Κάστρο και την περιοχή που εκτείνεται από την κορυφογραμμή ως τη θάλασσα.

Ο κεντρικός οικισμός αποτελεί επομένως τμήμα του συνόλου του οικισμού, μια θεώρηση όμως της κατανομής των πολεοδομικών λειτουργιών τον φέρνει στην περιφέρεια του συνόλου, καθώς η διοίκηση, το εμπόριο και οι τουριστικές εξυπηρετήσεις ανήκουν κυρίως στο νέο τμήμα του οικισμού. Ο κεντρικός οικισμός αποτελεί αποκλειστικά περιοχή κατοικίας. Η οργάνωσή του είναι συνεκτική και η μορφή του αστική. Η δόμηση είναι πυκνή, όπως και το κυκλοφοριακό δίκτυο, με περιορισμένους ελεύθερους χώρους.

Σύγχρονος οικισμός

Ο οικιστικός ιστός διαμορφώνεται με την αλληλεπίθεση μονόχρων, δρομικών μονάδων κατοικίας και την παράθεσή τους, κατά το πρότυπο του Κάστρου. Οι μονάδες αυτές εκτείνονται σε δύο ή σπανιότερα σε τρεις στάθμες. Το τυπικό αυτό λαϊκό σπίτι της Αστυπάλαιας δεν περιλαμβάνει ημιυπαίθριους ή υπαίθριους χώρους, ενώ η εξαιρετική στενότητα υπογραμμίζεται από την παρουσία χώρων βοηθητικών της κατοικίας σε ημιδημόσιους ή και δημόσιους χώρους. Αποτέλεσμα είναι ο τονισμός της ασάφειας στη χρήση των ελευθέρων χώρων και η κοινοτική αντίληψη της ζωής. Η αυλή, σύνθητες στοιχείο της λαϊκής κατοικίας στην Ελλάδα, ουσιαστικά δεν υπάρχει στον οικισμό. Έτσι η μετάβαση από τον δημόσιο στον ιδιωτικό χώρο γίνεται μέσω ενός κατωφλιού ή μιας σκάλας.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η παρουσία ενός μεγάλου αριθμού μεμονωμένων ενοριακών εκκλησιών, καθώς επίσης και ορισμένων συνόλων μικρών οικογενειακών ναών. Τα σύνολα αυτά αποτελούνται από μονόχωρους, θολοσκεπείς δρομικούς ναούς με χαρακτηριστική μορφή και τύπο, η παράθεση των οποίων δημιουργεί συγκροτήματα χώρων λατρείας που παρεμβάλλονται σε αμιγείς περιοχές κατοικίας.

Στο οδικό δίκτυο του οικισμού διακρίνει κανείς δύο βασικούς άξονες. Πρόκειται για τους δρόμους που οδηγούν από το Δημαρχείο στη Μόνη της Παναγίας της Πορταΐτισσας και τη Μεγάλη Παναγία, παρέχοντας πρόσβαση στους πόλους της θρησκευτικής και κοινωνικής ζωής του οικισμού. Όλοι οι δρόμοι είναι διαμορφωμένοι με κεκλιμένα επίπεδα, σκαλοπάτια ή συνδυασμό των δύο, σε σταθερές αποστάσεις κάθε 2 - 3 βήματα. Στην αρχική του φάση, ήταν καλντερίμια κάποτε διαμορφωμένοι από δύο επίπεδα, τα οποία συνέκλιναν προς το μέσον του δρόμου, ώστε να σχηματίζουν αυλάκι και να διευκολύνουν έτσι την απορροή των υδάτων. Σήμερα ένα σημαντικό τμήμα του οδικού δικτύου είναι στρωμένο με σκυρόδεμα. Τα σκαλοπάτια διατηρούνται, Ενώ σε μερικά σημεία έχουν καταργηθεί για την εξυπηρέτηση των τροχοφόρων.

Τελικά, παρά τη σχετικά μικρή του έκταση, ο οικισμός παρουσιάζει διαφοροποιήσεις, που οφείλονται στην μορφολογία του εδάφους και την ανθρώπινη δραστηριότητα. Ο πολεοδομικός ιστός του οικισμού, καθώς επίσης και ο κτιριακός του πλούτος, η μορφή και εξέλιξη των οποίων αντανακλούν, σε μικρό ή μεγάλο ποσοστό, τις συνθήκες που τους δημιούργησαν, συνδέονται σε ένα σύνολο με ενότητα αλλά και κάποια ποικιλία. Η ποικιλία αυτή γίνεται αισθητή λόγω της μικρής κλίμακας του οικισμού, της τυπικής για την ανώνυμη αρχιτεκτονική. Πάντως, παρ' όλη την συνεκτικότητα του οικισμού και τη σχετική ομοιογένεια του αισθητικού του χαρακτήρα, η διάκριση ενοτήτων – γειτονιών που συναποτελούν τον οικισμό είναι δυνατή. Έχουμε έτσι τις γειτονιές του Δημαρχείου, του Καράη, της Μεγάλης Παναγίας, του Πάλου, της Ασβεστωτής, του Παπαδάκη και της Παναγίας της Πορταΐτισσας. Η διάκριση αυτή επιτυγχάνεται μέσω κτισμάτων – σημείων αναφοράς και της μορφής του οδικού δικτύου του οικισμού.

Περιοχή Ασβεστοτής

Έτσι, από την κορυφή της κορυφογραμμής, την περιοχή του Δημαρχείου, ξεκινούν δύο δρόμοι, ο ένας κατά την διεύθυνση Ανατολής – Δύσης που καταλήγει βόρεια του Κάστρου στη Μεγάλη Παναγία και ο δεύτερος κατά τη διεύθυνση βορειοδυτικά – νοτιοανατολικά με κατάληξη στην περιοχή κάτω από το Σαράι, στη νότια πλευρά του Κάστρου, όπου βρίσκεται και η μονή της Παναγίας της Πορταΐτισσας. Ο δρόμος αυτός αποτελεί σήμερα τον πρωτεύοντα κυκλοφοριακό άξονα του οικισμού. Όλοι οι υπόλοιποι δρόμοι είναι δευτερεύοντες και διακρίνονται σε δύο δίκτυα. Το πρώτο εκτείνεται δυτικά του Κάστρου, κατά κύριο λόγο στη γειτονιά του Καράη, με ακανόνιστη μορφή και διάταξη και με πολλά αδιέξοδα και βρόγχους, ενώ το δεύτερο καταλαμβάνει την περιοχή νοτιοδυτικά του Κάστρου και παρουσιάζει κάποια κανονικότητα. Η κανονικότητα αυτή εκφράζεται με την υιοθέτηση ενός συστήματος δρόμων παράλληλων και κάθετων προς τις υψομετρικές καμπύλες και οφείλεται εν μέρει στη μορφή του εδάφους.

Περιοχή Δημαρχείου

Η γειτονιά του Καράη βρίσκεται επάνω στην κορυφογραμμή της χερσονήσου, δυτικά του Κάστρου και σ' επαφή μ' αυτό. Απαρτίζεται αποκλειστικά από κατοικίες, με την εξαίρεση ενός εκκλησιαστικού συγκροτήματος και παρουσιάζει την μεγαλύτερη πυκνότητα και συνεκτική οργάνωση από κάθε άλλο τμήμα του κεντρικού οικισμού. Τα σπίτια είναι κτισμένα ασφυκτικά κοντά και οι ελεύθεροι χώροι είναι πολύ περιορισμένοι. Στο κυκλοφοριακό της δίκτυο εντάσσεται και η σύνδεση με το Κάστρο μέσω της πύλης και ενός εξωτερικού πλατώματος. Το ίδιο αυτό δίκτυο, με την ελικοειδή χάραξη, διακλαδίζεται και κατηφορίζει προς τις δύο πλευρές της κορυφογραμμής. Η οργάνωση του κυκλοφοριακού δικτύου είναι αποτέλεσμα αμυντικών αναγκών, δεν είναι όμως ανεξάρτητη από την σχετικά επίπεδη μορφολογία του εδάφους και οπωσδήποτε στοχεύει και στην εξυπηρέτηση των αναγκών της κατοικίας για προσπέλαση, αερισμό και φωτισμό.

Περιοχή Καράη

Οι όγκοι των κτιρίων είναι πρισματικοί και απλοί χωρίς προκτίσματα. Ειδικά τα σπίτια που γεινιάζουν με το πλάτωμα της πύλης του Κάστρου εμφανίζονται ιδιαίτερα απλά, με μικρά ανοίγματα και χωρίς εξώστες. Η θεώρηση του συνόλου ως του παλαιότερου τμήματος του κεντρικού οικισμού παρουσιάζεται πολύ πιθανή. Αντίστοιχα υπάρχουν και κτίρια, όπως το σπίτι της Κοκόνας του Λογοθέτη, πάνω στο δρόμο που οδηγεί στο Κάστρο, που ανήκουν στην κατηγορία των αρχοντικών και που τοποθετούνται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. Η περιοχή πάντως στερείται σήμερα εμπορικής και κοινωνικής σημασίας, όντας ξεκομμένη από τους κύριους κυκλοφοριακούς άξονες του οικισμού.

Κύριο σημείο αναφοράς είναι το μεγαλύτερο σύνολο οικογενειακών ναών της Χώρας, ένα συγκρότημα εννέα μονόχωρων, θολοσκέπαστων εκκλησιών σε δύο παράλληλες σειρές των έξι και τριών. Οι εκκλησίες αυτές, με αφιερωτικές επιγραφές των αρχών του 18^{ου} αι. δημιουργούν ένα χώρο, ο οποίος κυριολεκτικά μαγνητίζει τον επισκέπτη με το ενδιαφέρον, την πλαστικότητα και ρυθμική παρουσία των ναών. Ο χώρος πάντως δεν παρουσιάζει σήμερα κοινωνική ζωή και δεν αποτελεί ζωντανό τμήμα του οικισμού.

Γειτονιά της Μεγάλης Παναγίας είναι η περιοχή που περιβάλλει το Κάστρο από το Βορρά και προς Ανατολάς. Εδώ καταλήγει και ο ένας από τους κύριους δρόμους του οικισμού, που ξεκινά από την περιοχή του Δημαρχείου και εκτείνεται στην περιφέρεια του οικισμού.

Σημείο αναφοράς για την περιοχή αναδεικνύεται πάλι ένα σύνολο πέντε εκκλησιών, με επίκεντρο τον ενοριακό ναό της Μεγάλης Παναγίας. Το συγκρότημα των πέντε εκκλησιών αναπτύσσεται στις παρειές του περιμετρικού του Κάστρου δρόμου, επιτυγχάνοντας μια ποιότητα χώρου αντίστοιχη με εκείνη του συγκροτήματος του Καράη. Η γειτονιά κυριολεκτικά ζει στην περιφέρεια του οικισμού, στερημένη κάθε κοινόχρηστης λειτουργίας.

Ο Πάλος, η Ασβεστωτή, του Παπαδάκη και η γειτονιά της Παναγίας της Πορταΐτισσας ολοκληρώνουν τον οικισμό, στην κατά την περίμετρο του Κάστρου τουλάχιστον ανάπτυξη. Αναπτύσσονται στη νοτιοδυτική πλευρά του της χερσονήσου με την Πορταΐτισσα προς Νότο, κάτω ακριβώς από το νοτιότερο κτίσμα του Κάστρου, το Σαράι. Το έδαφος στην περιοχή είναι επικλινές, με αποτέλεσμα ο οικισμός στο σημείο αυτό να παρουσιάζει μια σχετική εξωστρέφεια, τουλάχιστον με την έννοια της ανεμπόδιστης θέας και οπτικών φυγών, σε αντίθεση με την εσωστρεφή διάταξη της γειτονιάς του Καράη.

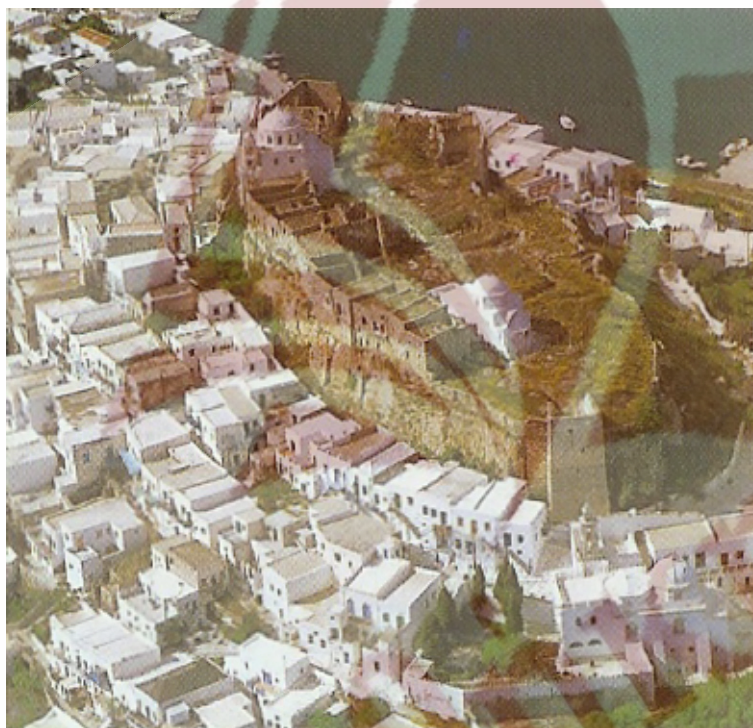
Περιοχή Παπαδάκη

Η περιοχή διακρίνεται για την σχετική τάξη που επικρατεί στον πολεοδομικό της ιστό, που μαζί με τη σαφή και καθορισμένη διεύθυνση που επικρατεί στο κυκλοφοριακό της δίκτυο, προσδίδει σ' αυτήν ένα αισθητικό χαρακτήρα σχετικής γενικής κανονικότητας. Η εντύπωση της κανονικότητας ενισχύεται άμεσα και από τον τρόπο παράθεσης των στοιχείων του συνόλου – των μονάδων κατοικίας – την τακτική δηλαδή επανάληψη συμπαγών πρισματικών όγκων. Η μορφή του κυκλοφοριακού δικτύου στο τμήμα αυτό του οικισμού χαρακτηρίζεται από την παραλληλία, σχεδόν οριζοντίων δρόμων και η σύνδεσή τους από άλλους, κάθετους σ' αυτούς, μια μορφή δικτύου έντονα διαφορετική από την λαβυρινθώδη με βρόγχους και αδιέξοδα αντίστοιχη μορφή του Κάραι. Η ανάπτυξη επομένως του οικισμού έχει γίνει πάνω σε δύο διευθύνσεις. Η μία παράλληλη προς την περίμετρο του Κάστρου και συμπίπτει με τις υψομετρικές καμπύλες του λόφου, ενώ η δεύτερη είναι κάθετη σ' αυτές. Το γεγονός έχει σημαντικές επιπτώσεις στον τρόπο οργάνωσης του οικισμού, εισάγοντας μία πολύ μεγάλη διαφοροποίηση ανάμεσα στα τμήματά του. Η διαφοροποίηση αυτή δεν περιορίζεται στην μορφή του δικτύου των δρόμων αλλά και στον όλο τρόπο οργάνωσης και δόμησης του οικισμού, έχοντας ένα επιπλέον αποτέλεσμα, που είναι η μορφολογική διαφοροποίηση και η δημιουργία περιοχών με διάφορο αισθητικό χαρακτήρα.

Στην περιοχή, το «σπίτι» αποτελεί την μονάδα που επαναλαμβανόμενη καθορίζει το οικοδομικό τετράγωνο και ταυτόχρονα δημιουργεί το δίκτυο των δρόμων. Τελικά πρόκειται για μια συνεχή παράθεση των παραλλαγών του στενομέτρου κυττάρου κατά μήκος τόσο των παραλλήλων όσο και των καθέτων προς τις υψομετρικές καμπύλες δρόμων, με σποραδική, χωρίς ρυθμό, παρεμβολή κάποιων πλατυμέτρων, με τον άξονα αποκλειστικά παράλληλο προς τις υψομετρικές καμπύλες. Αντίθετα ο άξονας των στενομέτρων μπορεί να είναι τόσο κάθετος, όσο και παράλληλος στις υψομετρικές καμπύλες, ανάλογα με τη διεύθυνση του δρόμου, που πάνω του βλέπει το σπίτι.

Ευρύτερη περιοχή γύρω από το Κάστρο

Η υψομετρική διαφορά των οικοδομικών τετραγώνων εξασφαλίζει τον φωτισμό και τον αερισμό. Οι κάθετοι δρόμοι δεν εξυπηρετούν παρά την κυκλοφορία, διαδραματίζοντας αποκλειστικά συνδετικό ρόλο και χαράσσονται κατά κανόνα με τρόπο αρνητικό το τελευταίο δηλαδή σπίτι μιας σειράς και το πρώτο της επομένης χαράζουν τον δρόμο. Οι ελεύθεροι χώροι εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά περιορισμένοι. Η μορφή του οικισμού παραμένει αστική, ενώ διατηρείται η συνεκτική του οργάνωση. Η συνεκτική αυτή οργάνωση του συνόλου αποτελεί κανόνα, που απορρέει μάλιστα και από τον τρόπο δόμησης της περιοχής, στο ποσοστό που, ελαφρά και σε ορισμένα σημεία, η αποδιοργάνωση του οικισμού να εντυπωσιάζει. Μια τέτοια κατάσταση δημιουργείται στο πλάτωμα του Πάλου, πάνω στον κύριο δρόμο που οδηγεί στο ναό της Παναγίας της Πορταΐτισσας, με τον ελεύθερο χώρο και τη σχετικώς πυκνή βλάστηση να αποδιοργανώνουν τοπικά το σύνολο, εισάγοντας το άγνωστο στοιχείο του ελεύθερου χώρου.

Στην ευρύτερη περιοχή του Πάλου αλλά και της Ασβεστωτής συναντούμε και τα περισσότερα «αστικά» σπίτια της Χώρας. Πρόκειται για αρχοντικά σπίτια με νεοκλασικά και νεοαναγεννησιακά χαρακτηριστικά και μορφολογικά στοιχεία, που άρχισαν να κτίζονται από εύπορους εμπόρους και ναυτικούς μετά το 1860. Ορισμένα από αυτά τα αρχοντικά σπίτια λειτουργούν με την έντονη παρουσία τους ως σημεία

αναφοράς, παράλληλα με τα κύρια σημεία αναφοράς της περιοχής, που είναι ο ελεύθερος χώρος του Πάλου, το Σαράι, καθώς επίσης και το καμπαναριό της μονής της Πορταΐτισσας, ενώ το ίδιο το συγκρότημα της παλαιάς Μονής αποτελεί πόλο έλξης του οικισμού, καθώς είναι το θρησκευτικό του κέντρο. Το καθολικό αποτελεί τον Μητροπολιτικό ναό της Χώρας, ενώ στη θέση του Μοναστηριού στεγάζονταν το Δημοτικό σχολείο, το Γυμνάσιο και τα γραφεία του Ε. Φ. Τ. Α.

Περιοχή Πάλου

Στις παρυφές του οικισμού παρατηρείται μια σχετική αποδιοργάνωση, σε συνδυασμό με μερικά παραδείγματα κατασκευών με χρήση πρόχειρου ή μονιμότερου μαγειρείου ή μικρού φούρνου. Το πιο απομακρυσμένο κομμάτι του κεντρικού οικισμού της Χώρας είναι η περιοχή του Δημαρχείου. Η μορφή του δομημένου περιβάλλοντος και ο τρόπος οργάνωσης του οικισμού στην περιοχή παρουσιάζουν έντονη διαφοροποίηση ως προς τον υπόλοιπο οικισμό. Σ' ολόκληρο το τμήμα διαφαίνεται μια σχετική αποδιοργάνωση και η αρχή της ελεύθερης και αυθόρμητης οικιστικής διάρθρωσης, που βέβαια κορυφώνεται στο τμήμα του οικισμού προς τον Πέρα Γιαλό. Τα δομικά στοιχεία παρουσιάζονται σχετικά αυτόνομα και εξατομικευμένα. Βέβαια δεν λείπουν εντελώς συνεκτικές και συμπαγείς ομάδες σπιτιών, αλλά περιορίζονται σε σημεία που κατά κάποιον τρόπο το επιβάλλει η μορφολογία του εδάφους.

Στην περιοχή του Δημαρχείου εκτός από τις κατοικίες, υπάρχουν ορισμένα αξιόλογα, από πλευράς λειτουργίας ή χρήσεως κτίρια, καθώς και άλλα, η αξία των οποίων είναι σήμερα απλώς ιστορική. Τα κτίσματα αυτά, το Δημαρχείο, το Καφενείο, οι οκτώ σωζόμενοι ανεμόμυλοι και οι πέντε εκκλησίες, κατάλοιπα του παλαιού συγκροτήματος οικογενειακών ναών, δεν αποτελούν ενότητα ή σύνολο τόσο λειτουργικά όσο και συνθετικά. Ορίζουν ωστόσο έναν χώρο, με κάπως ασαφή μορφή, που αποτελεί αφ' ενός το κοινοτικό κέντρο του κεντρικού οικισμού και αφ' ετέρου τον κόμβο διέλευσης των τροχοφόρων προς το Λιβάδι, τον Πέρα Γιαλό, και τον ίδιο

τον οικισμό. Οι Μύλοι, μετά την απαλλοτρίωση τους από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, που ακολούθησε την αχρήστευσή τους, παρέχουν σήμερα ένα απλό σημείο αναφοράς, χωρίς καμία συγκεκριμένη λειτουργία. Σε μικρότερο βαθμό, απομονωμένες είναι και οι εκκλησίες. Αντίθετα το Δημαρχείο και το Καφενείο, που συγκεντρώνουν γύρω τους και ένα στοιχειώδες εμπορικό κέντρο, αποτελούν τον πυρήνα ενός από τους λίγους ζωντανούς χώρους του κεντρικού οικισμού.

Το εμπορικό, κοινωνικό και διοικητικό κέντρο της Χώρας είναι διπολικό. Η περιοχή του Δημαρχείου αποτελεί τον πρώτο πόλο, ενώ το δεύτερο το παραθαλάσσιο τμήμα του οικισμού, ο Πέρα Γιαλός, όπου βρίσκονται οι διάφορες τουριστικές εγκαταστάσεις, οι δημόσιες υπηρεσίες, το Ιταλικό κτίσμα του Τελωνείου, ο ναός του Αγίου Νικολάου κ.ά.

Η περιοχή ανάμεσα στον Πέρα Γιαλό και την κορυφογραμμή αποτελεί το δεύτερο μεγάλο τμήμα του οικισμού, με αποκλειστική χρήση την κατοικία σε ημιαστική μορφή και οργάνωση. Η δόμηση είναι αραιή και στις περισσότερες περιπτώσεις με το πανταχόθεν ελεύθερο σύστημα. Το γεγονός έρχεται σε πλήρη αντίθεση, με την πυκνή δόμηση του παλιού οικισμού, ενώ η γενική εντύπωση του συνόλου μπορεί να χαρακτηριστεί ως προαστιακή.

Τα ύψη των σπιτιών είναι μικρά, ενώ τα πλάτη των δρόμων σχετικά μεγάλα. Μεταβάσεις απότομες δεν υφίστανται και υπάρχει μια διαβάθμιση στη σχέση δρόμου – κατοικίας, που λείπει από τον υπόλοιπο οικισμό. Στα σπίτια εμφανίζεται μια αρτιότερη σχέση του εσωτερικού με τον εξωτερικό χώρο, με συγκριτικά αυξημένη ιδιωτικότητα. Τα σπίτια γενικά ακολουθούν διάταξη παράλληλη στις υψομετρικές καμπύλες, με απόλυτη επικράτηση του πλατυμέτωπου τύπου. Υπάρχει μία εμφανής αποδιοργάνωση των συνιστώντων στοιχείων και τυχαία παράθεσή τους. Τα οργανωμένα σημεία είναι λίγα, σε ορισμένες όμως θέσεις έχουν σχηματισθεί σειρές με πυκνότερη, σχεδόν εν σειρά δόμηση. Η εναλλαγή των τύπων είναι τυχαία, ενώ η προσπέλαση γίνεται μέσω κλιμάκων ανόδου σε αυλή ή βατό δώμα. Ανάμεσα στα κτίσματα παρεμβάλλονται συχνά κελιά για ζώα ή βοηθητικοί χώροι.

Συνοψίζοντας, η συστηματική οργάνωση του νέου τμήματος του οικισμού είναι ανύπαρκτη και ο τρόπος δόμησης τυχαίος και αποσπασματικός. Το δίκτυο των δρόμων δημιουργείται με βάση τους κύριους – με τα χρόνια χαραγμένους – άξονες επικοινωνίας του κεντρικού οικισμού με το λιμάνι και ένα σύνολο μικρότερων συνδετήριων δρόμων. Οι υψομετρικές καμπύλες δεν ακολουθούνται εξ αιτίας ίσως της κατεύθυνσης του οικισμού, που είναι η βάση του λόφου, το λιμάνι. Οι ελεύθεροι χώροι αποτελούν σημαντικότερο ποσοστό της έκτασης του οικισμού, είναι όμως εντελώς ανοργάνωτοι, αποτέλεσμα του αρνητικού τρόπου δημιουργίας τους. Η χαλαρή οργάνωση είναι και το κύριο χαρακτηριστικό του τμήματος αυτού του οικισμού.

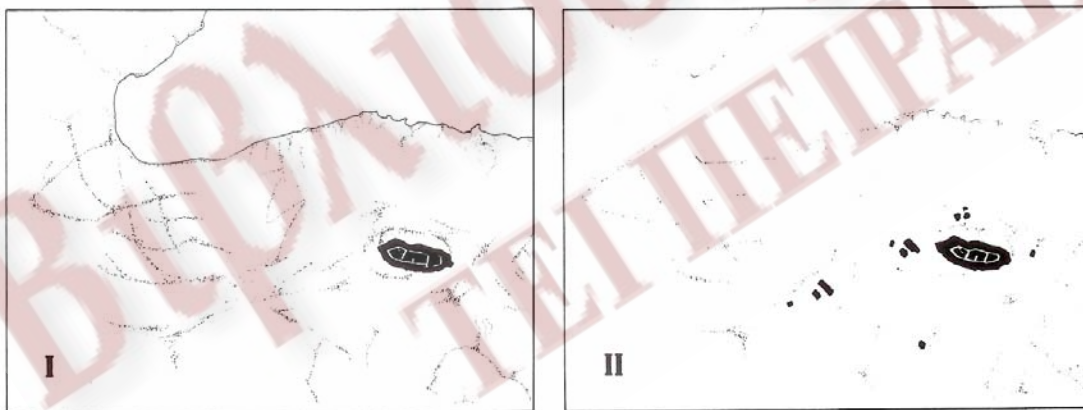
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

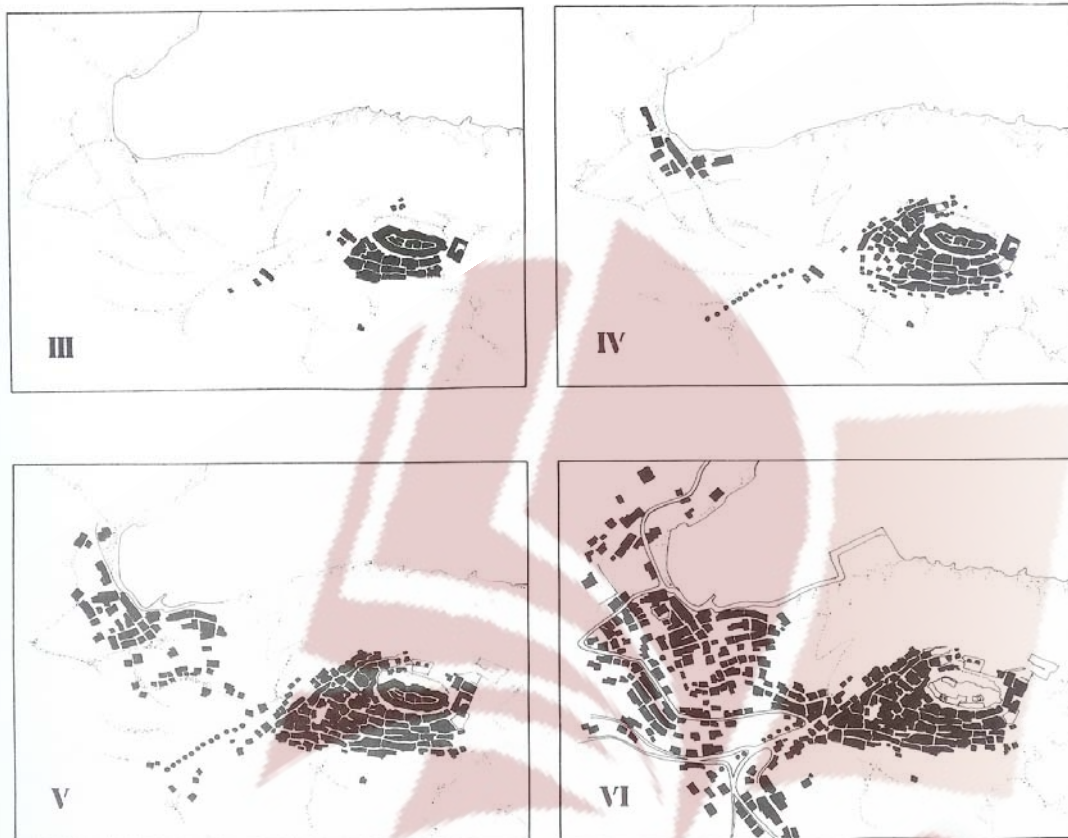
Η μελέτη της πολεοδομικής εξέλιξης της Χώρας της Αστυπάλαιας, πρέπει εξ αρχής να αναφερθεί. Συναντά ορισμένα εγγενή προβλήματα, που δυσχεραίνουν την έρευνα. Προβλήματα που λιγότερο ή περισσότερο δεν λείπουν από άλλες αντίστοιχες προσπάθειες, προκειμένου για μικρούς νησιωτικούς οικισμούς του χώρου του Αιγαίου. Η σημασία της Αστυπάλαιας ήταν σε όλη τη διάρκεια της ιστορικής της πορείας μάλλον περιορισμένη. Ποτέ, όπως φαίνεται, το νησί δεν γνώρισε εξαιρετική ανάπτυξη, που θα είχε ως συνέπεια την προβολή του έξω από τα στενά όρια. Συνακόλουθα, είναι εμφανής η έλλειψη ιστορικών πηγών, ικανών να διαλευκάνουν τα προβλήματα της εξέλιξης του κτισμένου χώρου. Σχετικές αναφορές από περιηγητές και ιστορικούς συναντώνται σπάνια ως τα τελευταία ακόμη χρόνια.

Ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ουσιαστικά μόνο υποθέσεις μπορούν να διατυπωθούν για την οικιστική εξέλιξη της Χώρας. Εκτός από την έλλειψη πηγών και το ίδιο το αντικείμενο της έρευνας, λίγες μόνο πληροφορίες μπορεί να προσφέρει. Μέσω της μελέτης του πολεοδομικού ιστού είναι δυνατό να εντοπισθούν ορισμένες ενδείξεις για την πορεία της ανάπτυξης του οικισμού στο χώρο, η έλλειψη όμως οποιουδήποτε ιστορικού ή άλλου επιστημονικά τεκμηριωμένου στοιχείου, καθιστούν δύσκολη αν όχι αδύνατη την ερμηνεία και παρακινδυνευμένη την διατύπωση συμπερασμάτων.

Χάρτης πολεοδομικής εξέλιξης της Χώρας

- I. 1413
- II. 1413 – Μέσα 18^{ου} αι.
- III. Μέσα 18^{ου} – Μέσα 19^{ου} αι.
- IV. Μέσα 19^{ου} – 1912
- V. 1912 – 1948
- VI. 1958 – 1984

Παράλληλα η χαμηλή ποιότητα και η «αχρονική» εμφάνιση των κτισμάτων, τα πρώτα χρονολογημένα από τα οποία δεν είναι παλαιότερα από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, δεν βοηθούν καθόλου την έμμεση έστω, χρονική τοποθέτηση των φάσεων επέκτασης του πολεοδομικού ιστού.

Στα επόμενα θα γίνει προσπάθεια παρουσίασης των διαδοχικών φάσεων εξέλιξης του οικισμού με τρόπο συνοπτικό, όπου τα στοιχεία λείπουν και αναλυτικότερα, όπου αυτά υφίστανται και μπορούν να βοηθήσουν, σε συνδυασμό πολλές φορές με διατύπωση υποθέσεων, οπότε αυτό θα καθίσταται σαφές με κατάλληλες επεξηγήσεις.

Για την πολεοδομική μορφή του οικισμού της Χώρας της Αστυπάλαιας και την εξέλιξη του ως τις αρχές του 15^{ου} αι. τίποτα απολύτως δεν είναι γνωστό. Ενδείξεις, που στην προκειμένη περίπτωση φαίνονται αρκετά πειστικές, για την τοποθέτηση του αρχικού οικισμού με τη μορφή πιθανότατα ενός Κάστρου, όπως συνήθως στο Αιγαίο αυτή την εποχή στη θέση του μεταγενέστερου, δίνει η ίδια η τοπογραφία και η φυσική μορφή του βραχώδους εξάρματος της γης στην κορυφή του λόφου της Χώρας. Είναι, πράγματι, πολύ φυσικό να δεχθεί κανείς ότι μια τέτοια θέση, με φυσική οχύρωση και τοπογραφικά προσόντα, θα κινούσε το ενδιαφέρον των κυριάρχων προκειμένου για την εγκατάσταση εποίκων.

Ακόμη, η ύπαρξη στην περιοχή αρχαίου υλικού, κατάλληλου για οικοδόμηση, θα πρέπει επίσης να θεωρηθεί σπουδαίο προτέρημα της αρχαίας αυτής ακρόπολης. Ταυτόχρονα όμως η έλλειψη σαφών μαρτυριών και η ύπαρξη και άλλων θέσεων με οχυρώσεις μεσαιωνικής εποχής, όπως το Κάστρο του Αγίου Ιωάννου, σε συνδυασμό με την απουσία σχετικής ως τώρα έρευνας, πρέπει να αναφερθούν και οπωσδήποτε, η παραπάνω υπόθεση να διατυπωθεί με επιφύλαξη.

Με τον επανεποικισμό του έρημου φέουδου της Αστυπάλαιας στα 1413 από τον Giovanni IV Querini αρχίζει και η ιστορία του οικισμού, η εξέλιξη του οποίου οδήγησε στην σημερινή Χώρα, πρωτεύουσα του νησιού. Οι ιστορικές μαρτυρίες από κείμενα ή επιγραφές, σε συνδυασμό με τα οικοδομικά λείψανα του Κάστρου, καθιστούν δυνατή τη διατύπωση κάποιων απόψεων για την αρχική μορφή του πρώτου πυρήνα της Χώρας, ενός ακόμη παραδείγματος οχυρωμένου Μεσαιωνικού οικισμού στο Αιγαίο.

Το Κάστρο της Αστυπάλαιας αποτελεί τυπικό οχυρωμένο οικισμό, η οχύρωση του οποίου είναι σύγχρονη με την οικοδόμησή του και άμεσα συνδεδεμένη με αυτήν ως συνολικού κελύφους. Σύμφωνα με την κατάταξη της Μ. Φίλιππα – Αποστόλου, ο οικισμός ανήκει στην κατηγορία III, σ' εκείνους δηλαδή που η οχύρωση έγινε με σκοπό να προστατευθεί ο χώρος μέσα στον οποίο θα δημιουργηθεί εξ αρχής μια νέα οίκηση. Στην περίπτωση της Αστυπάλαιας δεν υφίσταται τείχος ως ανεξάρτητη κατασκευή, αλλά ουσιαστικά η οχύρωση δημιουργείται με την παράθεση και την σύγχρονη ανέγερση, όπως πιστοποιείται από την παρατήρηση της δομής τους, των περιμετρικών μονάδων κατοικίας. Με παρόμοιο τρόπο είναι κατασκευασμένα και άλλα κάστρα στο Αιγαίο όπως αυτό της Κιμώλου, το έξω Κάστρο της Σίφνου κ.ά.

Αξίζει να αναφερθούν ορισμένα ειδικά χαρακτηριστικά του Κάστρου της Αστυπάλαιας, που συσχετίζουν ή διαφοροποιούν τον οχυρωμένο αυτό οικισμό από αντίστοιχους άλλους, της ευρύτερης περιοχής. Το κυριότερο, χωρίς αμφιβολία, χαρακτηριστικό του Κάστρου είναι η θέση του πάνω στο φυσικό έξαρμα, η μορφή του οποίου επιδρά άμεσα στο ίδιο, καθώς του προσφέρει ισχυρά προτερήματα από την άποψη της οχύρωσης. Ενώ δηλαδή συνήθως οι εξωτερικοί τοίχοι των κατοικιών στα κάστρα είναι τελείως τυφλοί ή έχουν πολύ μικρά ανοίγματα, στην Αστυπάλεια η ύπαρξη του φυσικού, κατακόρυφου σχεδόν και ψηλού βράχου προσφέρει τη δυνατότητα διαμόρφωσης, εξ αρχής, όπως φαίνεται, σε αρκετά σημεία, παραθύρων και σε ορισμένα σημεία ακόμη και θυρών για την προσπέλαση βοηθητικών και σε ισόγεια ακόμα σπίτια. Το επίμηκες, ακανόνιστο επίσης σχήμα του πλατώματος του Κάστρου, έπαιξε πιθανότατα κάποιο ρόλο στη γενική πολεοδομική διάρθρωση του οικισμού που, όσο μπορεί κανείς να κρίνει από τα σωζόμενα λείψανα, διακρίνεται από έλλειψη κανονικότητας και κάποια σχετική αταξία, που δεν είναι συχνή σε εξ αρχής κατασκευασμένους οικισμούς. Στους οικισμούς της κατηγορίας III μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένους, όπως τα κάστρα της Κιμώλου ή ακόμη περισσότερο της Αντίπαρου, όπου η κανονικότητα είναι εμφανές και κύριο χαρακτηριστικό στη σύνθεση του συνόλου. Ταυτόχρονα όμως σε οικισμούς, όπως η Νάουσα της Πάρου ή το Κάστρο της Μυκόνου, που υποτίθεται επίσης ότι αποτελούν εξ αρχής οχυρωμένους οικισμούς, η κανονικότητα λείπει ή είναι πολύ περιορισμένη. Στην ομάδα αυτή, για τους λόγους που αναφέρθηκαν, ανήκει και το Κάστρο της Αστυπάλαιας. Σχετικά με τη διάρθρωση του οικισμού στο εσωτερικό του Κάστρου, όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα σωζόμενα στοιχεία είναι ανεπαρκή για τη διασαφήνιση της οργάνωσης του πολεοδομικού ιστού, της χωροθέτησης των ειδικών λειτουργιών, όπως οι εκκλησίες, ή των χώρων που σχετίζονται με την αγροτική παραγωγή κ.ά. Έτσι είναι άγνωστο το αν στη θέση του ναού του Αγίου Γεωργίου υπήρχε από παλιά κάποια εκκλησία, αν η «Μπλάτσα», το κοινωνικό κέντρο του Κάστρου, όπως είναι γνωστό τα τελευταία χρόνια, κατελάμβανε τη θέση κάποιας αντίστοιχης πλατείας του 15^{ου} αι. Άλλωστε και η ίδια αρχική μορφή των κατοικιών στο σύνολό τους δεν είναι απόλυτα γνωστή, καθώς δεν γνωρίζουμε τι αλλαγές είχε υποστεί το κέλυφος με τη μορφή κατεδάφισης, προσθήκης ή αντικατάστασης επιμέρους τμημάτων του ως την εποχή της εγκατάλειψης και μερικής καταστροφής του. Ορισμένα από τα θέματα αυτά, δεδομένης της κακής κατάστασης διατηρήσεως του ίδιου του αντικειμένου,

φαίνεται ότι δεν θα είναι πλέον δυνατό να λυθούν. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον μεταξύ των στοιχείων του Κάστρου που, χωρίς αμφιβολία, ανάγονται στις παλαιότερες φάσεις του παρουσιάζει η περιοχή της πύλης.

Για τους επόμενους πέντε σχεδόν αιώνες τα στοιχεία που μπορούν να βοηθήσουν την έρευνα της πολεοδομικής εξέλιξης της Χώρας είναι ελάχιστα. Σχετικά κείμενα, απεικονίσεις ή άλλες πηγές δεν μας είναι γνωστά. Υποθέσεις συνεπώς μπορούν μόνο να διατυπωθούν με τις σχετικές επιφυλάξεις.

Στα χρόνια που ακολούθησαν την ίδρυση του Κάστρου της Αστυπάλαιας, τον 15^ο, 16^ο και 17^ο αι., είναι σαφές ότι οι συνθήκες ζωής στο Αρχιπέλαγος, με τις συνεχείς πειρατικές επιδρομές και λεηλασίες από Τούρκους και Χριστιανούς κουρσάρους, σε συνδυασμό με την οικονομική εξαθλίωση των πληθυσμών, που επέφερε η ασταθής πολιτική κατάσταση, κάθε άλλο παρά επέτρεπαν την ανάπτυξη των οικισμών και την επέκτασή τους έξω από τους μεσαιωνικούς οχυρωμένους πυρήνες. Πολύ πιθανότερος φαίνεται ο αυστηρός περιορισμός των κατοίκων στα Κάστρα, που παρείχαν στοιχειώδη ασφάλεια με παθητική τις περισσότερες φορές άμυνα. Στα χρόνια αυτά της ζωής του Κάστρου, οι εξελίξεις στο ίδιο το κελυφός του είναι άγνωστες. Αλλοιώσεις είναι πολύ φυσικό να δεχθούμε ότι θα έγιναν δεδομένου του μεγάλου χρονικού διαστήματος και της οπωσδήποτε περιορισμένης αντοχής των ευπαθέστερων τουλάχιστον κατασκευών του συνόλου, όπως οι στεγάσεις, οι τοίχοι των ανωτέρων ορόφων και οι δευτερεύουσες, βοηθητικές κατασκευές, χωρίς να αποκλείονται και σοβαρότερες επεμβάσεις. Για τον προσδιορισμό του χρόνου δημιουργίας του, εκτός του Κάστρου, οικισμού της Χώρας, καθώς και τις συνθήκες πραγματοποίησής του, ένα *terminus post quem* αποτελεί ο χρόνος ανέγερσης των συγκροτημάτων των οικογενειακών ναών και κυρίως αυτών του Καράη, που όπως φαίνεται από την παράθεσή τους – που αποκλείει την ένταξή τους σε υπάρχοντα ιστό – οι θέσεις όπου κτίστηκαν βρίσκονταν έξω από τα όρια του οικισμού. Η ανέγερση των εκκλησιών στον Καράη ανάγεται βάσει επιγραφών στο πρώτο τέταρτο ή ίσως ήμισυ του 18^{ου} αι. Ενδέχεται λοιπόν ότι εφ' όσον η τόσο γειτονική στο Κάστρο περιοχή του Καράη ήταν τότε ακατοίκητη, ο οικισμός ήταν ακόμη περιορισμένος στο Κάστρο. Μια γενική πρόοδος που παρατηρείται στα νησιά του Αρχιπελάγους, με την ανάπτυξη κυρίως της ναυτιλίας στο δεύτερο ήμισυ του ίδιου αιώνα και που είχε ως έμμεσο αποτέλεσμα την επέκταση των οικισμών σε εκτός των κάστρων περιοχές, δεν είναι γνωστό αν ίσχυσε στην Αστυπάλεια. Έμμεσα, με την ανάπτυξη και τη μορφή της επέκτασης του οικισμού, σχετίζεται ενδεχομένως και η ίδρυση, λίγο μετά τα μέσα του 18^{ου} αι., του Μοναστηριού της Παναγίας της Πορταΐτισσας στα νότια του Κάστρου, που στα επόμενα χρόνια, καθώς εξελίχθηκε σε θρησκευτικό κέντρο, αποτέλεσε πόλο έλξης για την ίδια την εξέλιξη του οικισμού.

Στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αι. και ως το 1830, που σταμάτησε οριστικά η πειρατεία – γεγονός που βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα έδωσε μεγάλη ώθηση στην ανάπτυξη του οικισμού συγχρόνως με κάποια οικονομική άνοδο – πρέπει να πραγματοποιήθηκε η πρώτη επέκταση του οικισμού έξω από το Κάστρο.

Για τις διαδοχικές φάσεις εξέλιξης του οικισμού κάποιες ενδείξεις παρέχει ο πολεοδομικός ιστός, η μορφή του οποίου όμως συναρτάται άμεσα και με την μορφολογία του εδάφους. Είναι λοιπόν πολύ πιθανόν, η πρώτη επέκταση του οικισμού να έγινε στην περιοχή μπροστά στην είσοδο του Κάστρου, προς τη γειτονιά του Καράη. Την συνεκτική πολεοδομική σύνθεση, την διάταξη γύρω από ένα κεντρικό, φαρδύ σχετικά, δρόμο – πλάτωμα, που ταιριάζουν σε ένα στοιχειώδες αμυντικό σχήμα και μπορούν να ανταποκρίνονται σε μια πρώτη έξω από το Κάστρο επέκταση, ενισχύουν τα επιχειρήματα της μικρής απόστασης από το Κάστρο και της άμεσης σχέσης του συγκροτήματος με την πύλη. Σε άλλα παραδείγματα επεκτάσεων,

όπως στο Κάστρο της Αντίπαρου, τα χαρακτηριστικά αυτά εύκολα αναγνωρίζονται. Οποσδήποτε στην περίπτωση της Αστυπάλαιας, μία κατ' ευθείαν επέκταση του πυρήνα, με άμεση επαφή τμήματος περιβόλου ή δακτυλίου, ήταν εξ αιτίας των τοπογραφικών δεδομένων αδύνατη. Σε επόμενες ενδεχομένως φάσεις εξέλιξης ανάγονται οι επεκτάσεις του οικισμού προς τη Μεγάλη Παναγία και προς την Πορταΐτισσα. Στην δεύτερη περίπτωση, η μορφή του εδάφους, σε συνδυασμό με την αστική οργάνωση του ιστού του οικισμού, οδήγησαν σε μορφή επιμηκών οικοδομικών τετραγώνων με παράλληλους κύριους δρόμους, όπως έχει αναφερθεί, σύστημα που παρουσιάζει και κάποια πλεονεκτήματα από οχυρωματικής πλευράς, καθώς επάλληλα μέτωπα διατάσσονται το ένα πίσω από το άλλο, παράλληλα με το Κάστρο. Η εποχή κατά την οποία ο πολεοδομικός ιστός του παλιού οικισμού της Χώρας αποκρυσταλλώθηκε, στην μορφή με την οποία είναι γνωστός από τις απεικονίσεις των αρχών του 20^{ου} αι., δεν μας είναι γνωστή. Φαίνεται ωστόσο ότι αυτό θα συντελέστηκε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., οπότε και εμφανίζονται τα «αρχοντικά σπίτια», καθώς επίσης και τα καταστήματα και τα κέντρα της κοινωνικής ζωής, τα καφενεία. Για την περίοδο αυτή, τον όψιμο δηλαδή 19^ο αι., τα έμμεσα στοιχεία για την πολεοδομική μορφή, διάρθρωση και οργάνωση του συγκροτημένου οικισμού της Χώρας είναι πολύ περισσότερα από παλιότερα. Τα χρονολογημένα παραδείγματα των αρχοντικών, που βοηθούν στη χρονολόγηση με βάση τα μορφολογικά τους στοιχεία και άλλων κτισμάτων, είναι αρκετά. Τα ειδικής χρήσης, άλλωστε κτίρια που αν και χωρίς χρήση σήμερα τα περισσότερα εύκολα ανιχνεύονται, βοηθούν στον καθορισμό των χρήσεων της γης.

Στην φάση αυτή της πλήρους πλέον λειτουργίας του παλιού οικισμού, το Κάστρο διατηρούσε ακόμη καίρια θέση στη ζωή της Χώρας, ως περιοχή κατοικίας των παλιών αρχοντικών οικογενειών του νησιού. Στην εποχή ακριβώς αυτή εντοπίζονται ορισμένες ποιοτικές αλλαγές στο κέλυφός του, που ενώ δεν είχαν επιπτώσεις στην συνολική του μορφή άλλαξαν επιμέρους σημεία και κατά τόπους τις λειτουργίες του. Η κατεδάφιση του παλιού οχυρωματικού πύργου και η ίδρυση στη θέση του του Μητροπολιτικού Ναού του Κάστρου, με συμμετοχή αρχόντων και συντεχνιών, είναι μια σημαντική αλλαγή που αντικατοπτρίζει την αλλαγή του χαρακτήρα του Κάστρου και της κοινωνίας του. Εξ άλλου αλλαγές στον τομέα της κατοικίας στο εσωτερικό του Κάστρου, με τη δημιουργία αρχοντικών σπιτιών, με τη συνένωση παλιών μονάδων, πρέπει να αναχθούν, όπως τουλάχιστον φαίνεται από το σπίτι του Γιατρού, στην εποχή αυτή. Στον εκτός του Κάστρου οικισμό είναι, όπως φαίνεται, εγκατεστημένοι, την εποχή αυτή, οι εύποροι έμποροι ή ναυτικοί, στους όποιους ανήκουν τα μεγάλα σπίτια με την προσεγμένη κατασκευή και τα νεοκλασικά ή νεοαναγεννησιακά μορφολογικά στοιχεία. Τα περισσότερα από αυτά τα σπίτια εντοπίζονται κυρίως στη γειτονιά του Πάλου ή προς την Πορταΐτισσα, χωρίς όμως να αποτελούν ενότητες. Το εμπορικό κέντρο της Χώρας την ίδια εποχή φαίνεται ότι αναπτύσσεται σιγά – σιγά στην περιοχή του Καράη και κατά μήκος του άξονα, που αρχίζει από το σπίτι της Κοκόννας του Λογοθέτη, περνά από τα καφενεία, κατηφορίζει προς το σημερινό Δημαρχείο. Προς Νότο ο δρόμος οδηγεί στο Μοναστήρι της Πορταΐτισσας, θρησκευτικό ήδη κέντρο του οικισμού. Παράλληλα με την αγορά, με τα μόνιμα καταστήματα και εργαστήριά της, που στεγάζονται σε ειδικά κατασκευασμένα κτίρια, στην ίδια θέση αναπτύσσεται και το κοινωνικό κέντρο του έξω από το Κάστρο του οικισμού, χωρίς βέβαια, όπως φαίνεται, να ατονεί ακόμη το παλαιότερο κοινωνικό κέντρο στο διαβατικό του Κάστρου.

Η κατάληψη του νησιού από τους Ιταλούς το 1912 αποτελεί την αρχή των σύγχρονων φάσεων εξέλιξης του οικισμού της Χώρας. Η έκταση του οικισμού δεν μεταβλήθηκε αισθητά σε όλη τη διάρκεια της Ιταλικής κατοχής. Κάποιες επεκτάσεις

ή πύκνωση των κτισμάτων του οικισμού πρέπει να έγιναν στις παρυφές του. Το Κάστρο συνεχίζει να αποτελεί οργανικό μέρος του οικισμού, μεταβάλλεται όμως σιγά – σιγά, όπως φαίνεται, η κοινωνική δομή του. Δεν αποτελεί πια ο παλιός πυρήνας την σπουδαιότερη γειτονιά του οικισμού. Το κοινωνικό και εμπορικό κέντρο παρέμειναν και στην διάρκεια της Ιταλικής κατοχής στην ίδια με της τελευταίας περιόδου της Τουρκοκρατίας θέση, στου Καράη. Η σημασία του παλιού κύριου άξονα φαίνεται σαφώς από την εγκατάσταση της Αστυνομίας και της «Φασιστικής Λέσχης», καθώς και δύο ακόμη καφενείων στην προέκταση του δρόμου προς τους μύλους. Σε διάφορα ακόμα σημεία του οικισμού εντοπίζονται καταστήματα (παντοπωλεία και εργαστήρια) η έναρξη λειτουργίας των οποίων ανάγεται στην εποχή αυτή.

Σε σχέση με τον εξοπλισμό του οικισμού σε δημόσιας χρήσης κτίρια αξίζει να αναφερθεί η ανέγερση μεταξύ 1926 – 1930 του Σχολείου, πίσω από το Μοναστήρι της Παναγίας της Πορταΐτισσας, στο οποίο στεγάζονταν ήδη το Σχολείο από παλιά. Δημόσια κτίρια της Ιταλικής διοίκησης κτίστηκαν στον Πέρα Γιαλό, ο οποίος αυτήν την εποχή παρουσιάζει μεγάλη ανάπτυξη. Από τους Ιταλούς κτίστηκε το κτίριο που στεγάζονται σήμερα το Τελωνείο, το Λιμενικό Σώμα και η Ελληνική Αστυνομία, καθώς και μια καθολική εκκλησία η οποία πλέον αποτελεί το κτίριο του Συλλόγου του νησιού. Στον Πέρα Γιαλό, στον οποίο η οικοδομική δραστηριότητα πρέπει να είχε αρχίσει από πιο παλιά, με την κατασκευή κάποιων αποθηκών για εμπορεύματα, κτίστηκαν ως το 1940 πολλές αποθήκες, σπίτια και ένα καφενείο, που εξυπηρετούσε την κίνηση του λιμανιού, γύρω από τον παλιότερο ναό του Αγίου Νικολάου.

Ελληνική Αστυνομία, Λιμενικό Σώμα, Τελωνείο – Ιταλικό κτίριο

Σημερινός σύλλογος του νησιού – Ιταλικό κτίριο

Κατά τη διάρκεια του πολέμου η Αστυπάλαια δοκιμάστηκε αρκετά, ενώ κατά τις εχθροπραξίες δεν έλειψαν και οι καταστροφές, όπως εκείνες που προκλήθηκαν από βομβαρδισμό σε πολλά κτίρια του Πέρα Γιαλού μεταξύ των οποίων και ο ναός του Αγίου Νικολάου, το Σχολείο κ.τ.λ. Παράλληλα στο διάστημα της σχετικής αναταραχής που προηγήθηκε της οριστικής ένωσης του νησιού με την Ελλάδα, το 1948, άρχισαν να εκδηλώνονται οι πρώτες τάσεις της εξέλιξης, που αντικατοπτρίστηκαν μετά την ανάπτυξη της Χώρας. Έτσι ο οικισμός μπήκε σε μία νέα φάση της ζωής του, συνδυασμένη με έντονες κοινωνικές αλλαγές που συνακολούθησαν την Ένωση και που κορυφώθηκαν αργότερα με την εσωτερική μετανάστευση, την τουριστική ανάπτυξη κ.ά.

Από τα πρώτα ήδη μεταπολεμικά χρόνια αρχίζει η εγκατάλειψη, με γρήγορο ρυθμό, του Κάστρου. Παράλληλα αρχίζει η καταστροφή των σπιτιών του, με σκοπό τον προσδιορισμό οικοδομικού υλικού για την κατασκευή των νέων κατοικιών του στην, προς τον Πέρα Γιαλό, επέκταση του οικισμού. Το έργο της καταστροφής είχε ήδη προχωρήσει πολύ, όταν επενέβη η Αρχαιολογική Υπηρεσία μεταξύ των ετών 1950 και 1953. Δυστυχώς ο σεισμός του 1956 επέκτεινε την καταστροφή με ολέθρια για το μνημείο αποτελέσματα. Ταυτόχρονα με αρχή της επέκτασης του νέου οικισμού, ένα νέο κέντρο άρχισε να δημιουργείται στην περιοχή του Δημαρχείου, το

οποίο κτίστηκε το 1946 από τον δήμαρχο Α. Κωστόπουλο, στη θέση του συγκροτήματος των εκκλησιών κοντά στους Μύλους, πέντε από τις οποίες κατεδαφίστηκαν για αυτό τον σκοπό. Σιγά – σιγά το παλιό κέντρο στο Καράη άρχισε να ατονεί, καθώς νέα καταστήματα και καφενεία δημιουργήθηκαν σε θέση πιο πρόσφορη για το σύνολο του οικισμού.

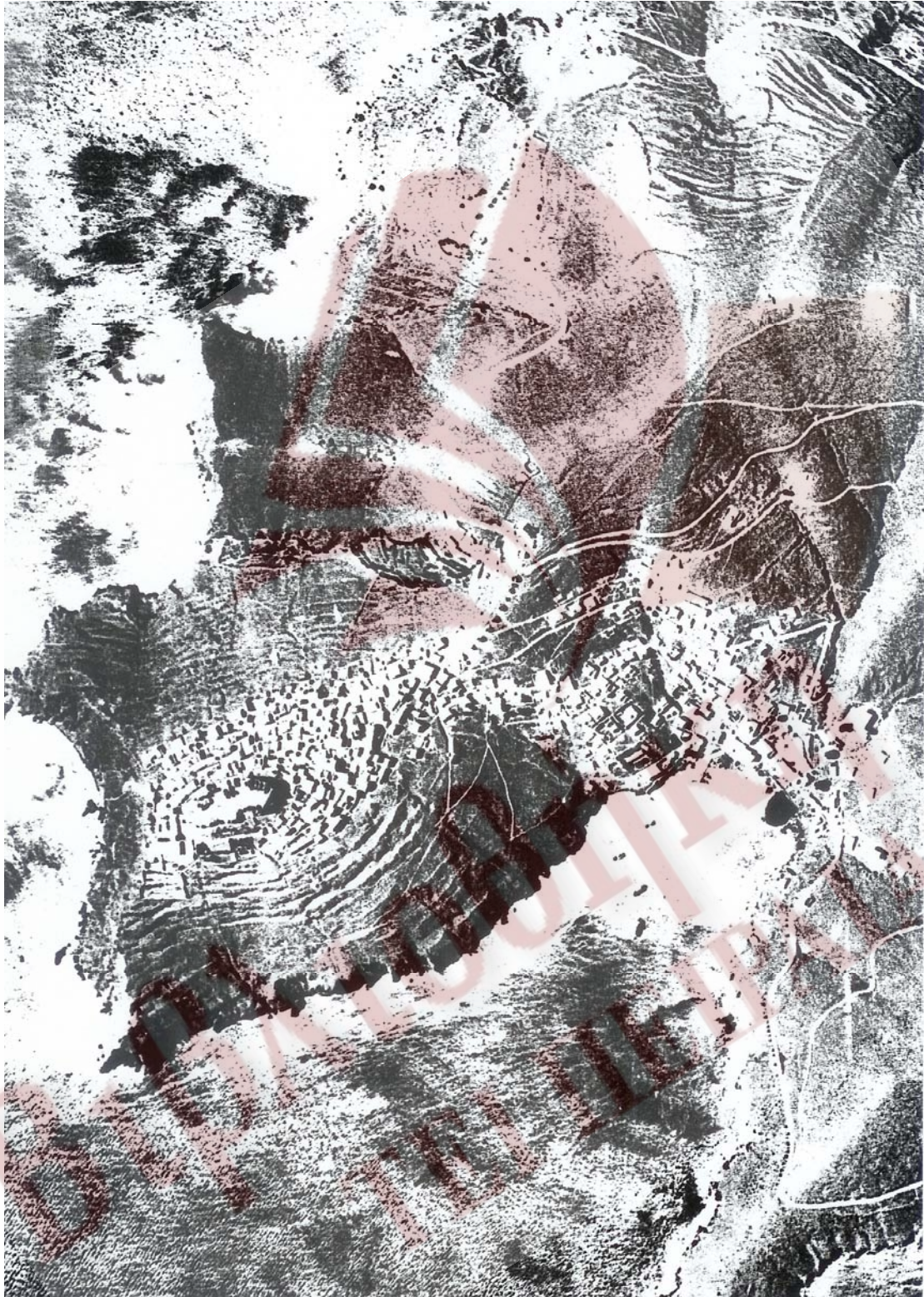

Οι επιπτώσεις από την επέκταση της Χώρας προς τον Πέρα Γιαλό ήταν πολύ σημαντικές για τον παλιό οικισμό. Όχι μόνο το Κάστρο αλλά και το σύνολό του άρχισε να υποτονίζεται σε σχέση με το νέο, στο οποίο οι συνθήκες ζωής ήταν αναμφισβήτητα πολύ καλύτερες από άποψη υγιεινής και εξυπηρητήσεων. Άλλωστε και η εσωτερική μετανάστευση συνετέλεσε στην εγκατάλειψη πολλών από τα σπίτια του παλιού κυρίως οικισμού. Ακόμη πολλά από τα παλιά κτίσματα πουλήθηκαν σε Έλληνες και αλλοδαπούς επισκέπτες, που τα χρησιμοποιούν στο εξής ως κατοικίες διακοπών. Οι εξελίξεις των τελευταίων χρόνων επέφεραν εξαιρετικά μεγάλες επιπτώσεις όχι μόνο στην εξέλιξη του οικισμού στο χώρο, αλλά και στην ίδια τη δομή του, καθώς ανέτρεψαν πλήρως την τάξη που επικρατούσε και άλλαξαν άρδην την διάρθρωση και οργάνωσή του.

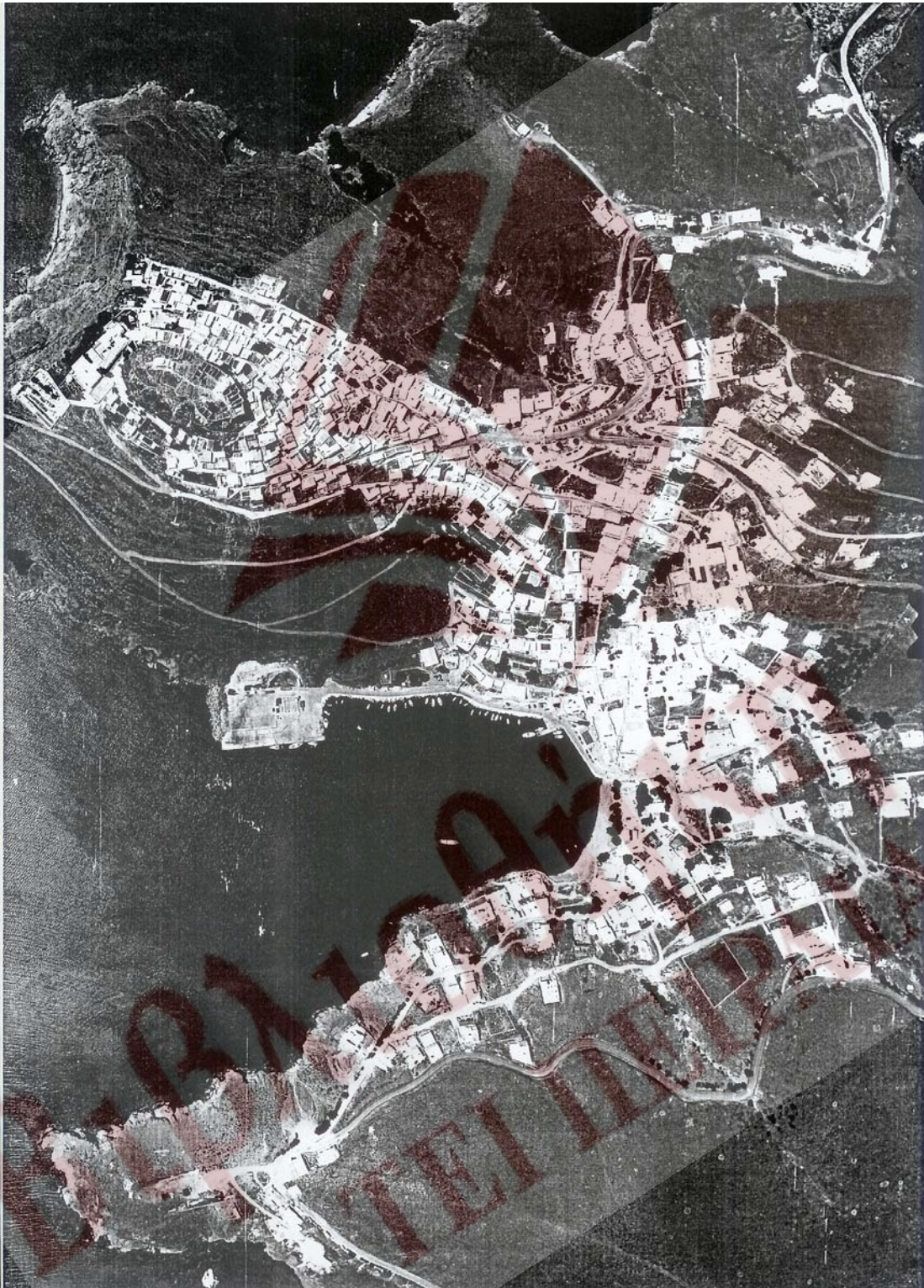
Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ – ΑΕΡΟΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ (1945)

Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ – ΑΕΡΟΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ (1960)

Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ – ΑΕΡΟΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ (2002)

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

Με Υπουργική απόφαση που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ704/Β/19-5-1999, οι οικισμοί Χώρα και Λιβάδι Αστυπάλαιας, κηρύχθηκαν αρχαιολογικοί χώροι και από τότε η 4^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων έχει την αρμοδιότητα και ασκεί μορφολογικό έλεγχο των κτιριακών μελετών. Το Υπουργείο Αιγαίου στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του σχετικά με την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής των οικισμών του Αιγαίου, προκειμένου να ασκήσει ουσιαστικό και αποτελεσματικό έλεγχο για την προστασία των οικισμών της Χώρας και Λιβάδι Αστυπάλαιας, ανέθεσε μελέτη «διερεύνησης του υφιστάμενου πλαισίου δόμησης και της αποτελεσματικότητάς του στην προστασία της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας των παραδοσιακών οικισμών του Αιγαίου», στο τμήμα Αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου Πατρών.

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του παραπάνω ερευνητικού προγράμματος, η αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Αιγαίου προκειμένου να εξειδικεύσει τους όρους δόμησης που αναφέρονται στο υφιστάμενο γενικό Προεδρικό Διάταγμα και να προσαρμόσει τα μορφολογικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία με τα ιδιαίτερα στοιχεία του οικισμού, ιεράρχησε τις προτάσεις της μελέτης όπως αναφέρονται παρακάτω.

Το Υπουργείο Αιγαίου προτείνει τις εξής βασικές αρχές:

- ⓐ Καθορισμός ορίων για τον προσδιορισμό και την οριοθέτηση του πυκνοδομημένου τμήματος του οικισμού της Αστυπάλαιας.
- ⓑ Λήψη μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντα χώρου.
- ⓒ Καθορισμός ειδικών όρων δόμησης για τη διατήρηση της ογκοπλαστικής διαμόρφωσης των μονάδων κατοικίας δηλαδή τα μεγέθη, τα ύψη, τον αριθμό των ορόφων και τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που επικρατούν στον οικισμό.

Επιγραμματικά, στόχος του διατάγματος πρέπει να είναι:

- α) η διατήρηση του πολεοδομικού ιστού
- β) ο τρόπος διάταξης των κτισμάτων στον χώρο σε σχέση με το οικόπεδό τους και το δρόμο
- γ) τα μεγέθη, οι αναλογίες, οι σχέσεις των όγκων μεταξύ τους
- δ) τα μεγέθη, οι αναλογίες, τα σχήματα των ανοιγμάτων και ο αριθμός τους στις όψεις των κτισμάτων
- ε) η υφή και το χρώμα των επιφανειών των κτισμάτων και των κουφωμάτων

- ⓐ Διατήρηση των λιθόστρωτων και των σκαλοπατιών καθώς και η αποκατάσταση των κατεστραμμένων.
- ⓑ Δημιουργία κατάλληλων διαμορφωμένων χώρων στάθμευσης.

Θα πρέπει να περιορισθεί η δόμηση της κορυφογραμμής γιατί διασπάται η πλαστική συνέχεια του οικισμού από το φυσικό στο δομημένο περιβάλλον.

Μετά τα παραπάνω, οι ειδικοί όροι και περιορισμοί δόμησης των οικοπέδων των οικισμών προϋφιστάμενων του έτους 1923 Χώρας και Λιβάδι Αστυπάλαιας οι οποίοι έχουν χαρακτηριστεί παραδοσιακοί με το από 19-10-1978 (ΦΕΚ 594/Δ/78) και με τα οποία έχουν ορισθεί οι όροι και περιορισμοί δόμησης τροποποιούνται και καθορίζονται ως εξής:

- Ⓢ Τα όρια των οικισμών παραμένουν τα υφιστάμενα τα οποία έχουν ορισθεί από τις αντίστοιχες αποφάσεις Νομαρχών και συμπληρώνονται οι παρακάτω τομείς:

1. Η αρτιότητα των οικοπέδων καθορίζεται ως εξής:

α) για την Χώρα Αστυπάλαιας ισχύουν οι οριζόμενες στο άρθρο 2 παρ. 1 και δύο αρτιότητες του από 19-10-78 Π.Δ. (ΦΕΚ 594/Δ/13/11/78) όπου κεντρικό τμήμα του οικισμού ορίζεται ο τομέας Α, για τα οικόπεδα του λοιπού τμήματος, ορίζεται ο τομέας Β όπως προτείνονται στο παρόν.

β) για τον οικισμό Λιβάδι παραμένουν σε ισχύ οι οριζόμενες αρτιότητες στο συνεκτικό και μη συνεκτικό τμήμα του οικισμού σύμφωνα με την απόφαση του Νομάρχη για την οριοθέτηση του οικισμού.

2. Ποσοστό κάλυψης και συντελεστής δόμησης παραμένει ο οριζόμενος στο άρθρο 4 παρ. 2 του Π.Δ. 24/4.3.1985 (ΦΕΚ 181/Δ/85). Τυχόν βοηθητικά κτίσματα εντός του οικοπέδου προσμετρώνται στον συντελεστή δόμησης και στο ποσοστό κάλυψης.

3. Η τοποθέτηση του κτιρίου στο οικόπεδο θα γίνεται σύμφωνα με τα εξής κριτήρια:

α) να μην βλάπτεται ο πολεοδομικός ιστός του οικισμού και να τηρηθεί η συνέχεια της οικοδομικής γραμμής και η μερική υποχώρηση του μετώπου των όψεων των κτιρίων λόγω της διαμόρφωσης αυλής

β) να προστατεύονται βασικά σημεία θέας των κοινόχρηστων χώρων

γ) να προστατεύονται κατά το δυνατόν η θέα των όμορων και των όπισθεν των κτισμάτων των οικοπέδων

δ) να μην διαμορφώνονται υποβαθμισμένοι ελεύθεροι χώροι ανάμεσα σε όμορες ιδιοκτησίες

ε) η τοποθέτηση του κτιρίου στο οικόπεδο γίνεται σύμφωνα με το σύστημα δόμησης που ισχύει επί του δρόμου σε επαφή με τα όμορα κτίρια για το παλαιό τμήμα του οικισμού (τομέα Α) ή σε εσοχή με μεσολάβηση υπαίθριου χώρου.

4. Τα κτίρια επιβάλλεται να έχουν λιτή γεωμετρική μορφή κατά τα παραδοσιακά πρότυπα. Η αρχιτεκτονική σύνθεση πρέπει να συμβάλλει στην ένταξη του κτιρίου κατάλληλα στο τοπίο και στον οικισμό έτσι ώστε:

α) να εναρμονίζεται στη φυσική μορφολογία του εδάφους

β) να προστατεύεται το ανάγλυφο του τοπίου και να αναδεικνύεται η θέα του Κάστρου στην Χώρα της Αστυπάλαιας

γ) να διατηρεί και να εντάσσεται αρμονικά στα αρχιτεκτονικά στοιχεία του περιβάλλοντος

δ) η ογκοπλαστική διαμόρφωση του κτιρίου, η διάταξή του μέσα στο οικόπεδο και τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά πρέπει να προσαρμόζονται στα παραδοσιακά τοπικά πρότυπα και στον περιβάλλοντα χώρο

5. α) Ο μέγιστος αριθμός ορόφων των κτιρίων ορίζεται σε δύο. Το μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος ορίζεται σε 4,50 μ. για μονώροφα κτίρια ή μονώροφο τμήμα του κτιρίου και 7,50 μ. για διώροφα ή διώροφο τμήμα του κτιρίου ανεξάρτητα από την κλίση του εδάφους.

β) Για τον οικισμό της Χώρας Αστυπάλαιας για τον τομέα Β, επιτρέπεται μέγιστος αριθμός ορόφων δύο (2) και μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος 7,50 μ. εφόσον η κλίση του

εδάφους δεν υπερβαίνει το 25%. Εάν η κλίση είναι μεγαλύτερη των 25% τότε επιτρέπεται ένας όροφος με μέγιστο ύψος 5,50 μ.

γ) Εάν η κλίση του εδάφους επιτρέπει τη δημιουργία επιπλέον χώρου βοηθητικού σε στάθμη κάτω από το ισόγειο, τότε το καθαρό ύψος του χώρου αυτού δεν πρέπει να υπερβαίνει τα 2,20 μ. Ο βοηθητικός αυτός χώρος δεν προσμετράται στον συντελεστή δόμησης, είναι χώρος κλειστός και δεν επιτρέπεται εξωτερική πρόσβαση σ' αυτόν.

δ) Το ύψος μετράται από την φυσική στάθμη του εδάφους σε κάθε σημείο του περιγράμματος του κτιρίου ώστε η προβολή του ύψους σε καμία περίπτωση να μην υπερβαίνει τον μέγιστο αριθμό των ορόφων και το μέγιστο επιτρεπόμενο ύψος, είτε λόγω τυχόν έντονης κλίσης του φυσικού εδάφους είτε λόγω υποβάθμισής του. Έτσι ώστε στην περίπτωση (β) της παραγράφου σε καμία θέση του κτιρίου να μην εμφανίζεται τριώροφο κτίριο στην περίπτωση που η κλίση είναι μικρότερη του 25% και διώροφο σε περίπτωση που η κλίση είναι μεγαλύτερη του 25%. Υπεράνω του ύψους αυτού επιτρέπεται μόνο η κατασκευή στηθαίων και καπνοδόχων.

6. Ο μέγιστος επιτρεπόμενος ενιαίος κτιριακός όγκος δεν επιτρέπεται να υπερβαίνει τα 800 κ. μ. για διώροφο κτίριο και το μέγιστο συνεχές ενιαίο τμήμα των όψεων να μην υπερβαίνει τα 10 μ. Τα κτίρια που έχουν όγκο μεγαλύτερο του επιτρεπόμενου πρέπει να διαχωρίζονται. Ο διαχωρισμός των κτιρίων θα πρέπει να επιτυγχάνεται ογκοπλαστικά με την δημιουργία υψομετρικής διαφοράς της πάνω στάθμης ή μετατόπιση της κάτοψης κατά την μία ή την άλλη κατεύθυνση.

Οι όγκοι που διαμορφώνονται μπορούν να βρίσκονται είτε σε επαφή μεταξύ τους είτε να συνδέονται με ημιυπαίθριους χώρους ή αυλές δημιουργώντας όμως έτσι ένα απαραίτητο ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο με ενότητα και συνοχή το οποίο θα εντάσσεται στο γύρω φυσικό ή δομημένο περιβάλλον και θα είναι σύμφωνο με τα παραδοσιακά τοπικά πρότυπα.

Σε πολιτιστικά κτίρια ή κτίρια κοινής ωφελείας δεν επιβάλλεται απαραίτητα διάσπαση των όγκων εφόσον η λειτουργικότητα των κτιρίων το απαιτεί.

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1. Α) Η στέγαση των κτιρίων γίνεται με δώμα.

Β) Στην κατάληξη των δωματίων στους περιμετρικούς τοίχους επιτρέπεται σαμάρι οξυκόρυφο ή καμπύλο.

2. Οι όψεις των κτιρίων διαμορφώνονται σε επιμέρους τμήματα που πλησιάζουν τον κάρναβο και τις διαστάσεις των παραδοσιακών προτύπων. Κατασκευάζονται είτε από οποιοδήποτε υλικό επιχρισμένο υποχρεωτικά εξωτερικά με σοβά είτε από λιθοδομή η οποία μπορεί να ασβεστωθεί, να βαφεί ή να παραμείνει ανεπίχριστη χωρίς τονισμένους αρμούς. Στον τομέα Α της Χώρας της Αστυπάλαιας επιτρέπεται τα επιχρίσματα των όψεων να είναι λεία με σαρδέλωμα ή με πλατύ αρμολόγημα (σκλίβωμα). Απαγορεύεται η οποιαδήποτε είδους επένδυση των εξωτερικών όψεων του κτιρίου.

3. Τα εξωτερικά ανοίγματα δεν θα υπερβαίνουν το 20% της επιφάνειας των όψεων που αντιστοιχούν και να έχουν αναλογία πλάτος / ύψος για τα παράθυρα 1/1,5 ή 1/2, για τις πόρτες θα είναι 1/2 έως 1/2,5 για τις μονόφυλλες και 1/1,5 για τις δίφυλλες, με μέγιστο πλάτος 1,20 μ. Η απόσταση μεταξύ των ανοιγμάτων να είναι τουλάχιστον 0,40 μ. και από τις ακμές των κτιρίων να είναι τουλάχιστον 0,60 μ. Οι

φεγγίτες επιτρέπονται και δεν συμπεριλαμβάνονται στην παραπάνω συνολική αναλογία ύψους – πλάτους των κουφωμάτων και είναι υπέρθυρα, τοξωτοί ή ορθογωνικοί τοξωτοί φεγγίτες με διακοσμητικές σιδεριές. Επιβάλλεται η κατασκευή πλαισίων περιμετρικά των ανοιγμάτων. Τα πλαίσια θα είναι επιχρισμένα με λείο σοβά και θα προεξέχουν 0,01 μ. – 0,02 μ. από την επιφάνεια της όψης του κτιρίου. Επιτρέπεται η κατασκευή λίθινης προεξοχής (μαρκίζα) υπεράνω του πλαισίου των ανοιγμάτων.

4. Τα κουφώματα επιβάλλεται να είναι ξύλινα ταμπλαδωτά ή καρφωτά. Τα υαλοστάσια των ανοιγμάτων να υποδιαιρούνται με δύο τουλάχιστον οριζόντια καίτια κατά την έννοια του ύψους. Το σύνολο των κουφωμάτων του κτιρίου επιβάλλεται να έχουν ενιαίο χρωματισμό και να είναι μονόχρωμα σε χρώμα μπλε, πράσινο, ώχρα, γκρι, χονδροκόκκινο. Επιβάλλεται να βάφονται στο ίδιο χρώμα και τα μεταλλικά στοιχεία των κουφωμάτων (μεντεσέδες κ.ά.). Οι αυλόθυρες να είναι ξύλινες ή μεταλλικές απλής μορφής βαμμένες στο χρώμα των κουφωμάτων. Απαγορεύεται η κατασκευή στεγάστρων πάνω από αυτές.

5. Οι εξώστες σε πρόβολο (μπαλκόνια), κατασκευάζονται από μπετόν ή ξύλο ή μέταλλο με ξύλινο δάπεδο (κατά τα τοπικά πρότυπα) και έχουν ορθογωνική κάτοψη. Επιτρέπονται οι εξώστες είτε σαν κατάληξη των κλιμάκων είτε ανεξάρτητοι και να φέρονται από φουρούσια απλά ξύλινα με κοιλόκυρτο άκρο ή ξύλινα ή σιδερένια δοκάρια με υποστήριξη σιδερένιας σιτηρίδας με κοιλόκυρτη μορφή. Το πλάτος τους δεν μπορεί να υπερβαίνει το 1/10 του πλάτους του δρόμου και μέχρι 1,10 μ. μέγιστο και το μήκος τους μέχρι τα 2,20μ.

6. Τα στηθαία των εξωστών κατασκευάζονται ξύλινα ή σιδερένια απλής μορφής (με κάθετα λεπτά μεταλλικά στοιχεία) και βάφονται τα μεν ξύλινα σε χρώμα ανάλογο με αυτό των κουφωμάτων, για τα δε μεταλλικά μπορεί να χρησιμοποιηθεί και το μαύρο. Κιγκλιδώματα νεοκλασσικού τύπου επιτρέπονται μόνο στα αντίστοιχα κτίρια. Τα στηθαία των ανοικτών εξωστών (εσοχές) κατασκευάζονται από ξύλο ή σίδηρο ή είναι κτιστά συμπαγή ορθογωνικής διατομής.

7. Επιτρέπεται η ανακατασκευή των ανοικτών στεγαδίων, μετά από έγκριση των αρμοδίων υπηρεσιών. Προστεγασματα – στέγαστρα επιτρέπονται από ξύλινο σκελετό ορθογωνικής διατομής και επιφάνεια κάλυψης οριζόντια ή ελαφρώς κεκλιμένη με καλάμια. Στις ζώνες Α και Β της Χώρας και του οικισμού Λιβάδι, επιτρέπεται η επικάλυψη των στεγάστρων και με ύφασμα λευκού χρώματος. Το μέγιστο ύψος των στεγάστρων στον όροφο των κτιρίων να μην υπερβαίνει τα 2,30 μ. και να απέχει τουλάχιστον 0,70 μ. από την απόληξη της στέγης. Ο χρωματισμός του σκελετού των στεγάστρων να είναι λευκός και αυτός των κουφωμάτων. Απαγορεύεται η κατασκευή καμπύλων προστεγασμάτων, η χρήση πλαστικών, αλουμινίων, ετερνίτη και αμιαντοτσιμέντου (ελενίτ), καθώς και η τοποθέτηση κάθετων προς το έδαφος πετασμάτων.

8. Οι ανοιχτές κλίμακες επιτρέπεται να είναι ξύλινες κτιστές ενσωματωμένες στον όγκο του κτιρίου. Να τοποθετούνται παράλληλα και σε επαφή με το σώμα του κτιρίου. Επιτρέπεται η αναστήλωση και η ανακατασκευή τους εφ' όσον προϋπήρχαν στην περίπτωση που διαμορφώνονται πάνω από διαβατικό (στεγασμένο) πέρασμα. Επιβάλλεται να είναι κτιστά και ενσωματωμένα στον όγκο της οικοδομής. Τα πατήματα να είναι από σχιστόπλακες ή από τσιμεντοκονία χρώματος γκρι και τα

ρίχτια σοβατισμένα και βαμμένα σε χρώμα λευκό. Απαγορεύεται κάθε άλλο υλικό επίστρωσης. Τα στηθαία – κιγκλιδώματα επιβάλλεται να είναι ξύλινα κουφώματα ή και ταμπλαδωτά. Επιτρέπεται και σφυρήλατα σιδερένια κιγκλιδώματα.

9. Επιτρέπονται οι γωνιακές αποτιμήσεις είτε οριζόντιες με αποτετημένη γωνία σύνθετη κοιλόκυρτη με σταλακτίτες.

10. Απαγορεύεται η δημιουργία τόξων, αψίδων, βόλτων ή άλλων διακοσμητικών στοιχείων εκτός του σώματος του κτιρίου και στις περιφράξεις γηπέδων. Οι περιφράξεις των γηπέδων και οι τοίχοι αντιστήριξης κατασκευάζονται από ξερολιθιά ή λιθοδομή χωρίς τονισμένους αρμούς, η οποία μπορεί να παραμείνει ανεπίχριστη ενώ κάθε άλλο δομικό στοιχείο επιχρίζεται. Ως μέγιστο ύψος του συμπαγούς τμήματος των περιφράξεων ορίζεται το 1,20 μ. συμπεριλαμβανομένου του τυχόν στηθαίου και το πάχος του τουλάχιστον 0,40 μ.

11. Ο χρωματισμός στις εξωτερικές επιφάνειες των όψεων του κτιρίου να είναι από λευκό υδρόχρωμα ή ασβέστη σύμφωνα με τα πρότυπα της περιοχής. Ο χρωματισμός τμημάτων ή ολόκληρων των όψεων με άλλο χρώμα εκτός από λευκό, γίνεται μετά τη σύμφωνη γνώμη των αρμόδιων υπηρεσιών του Υπουργείου Αιγαίου. Απαγορεύεται η οποιοδήποτε είδους επένδυση των εξωτερικών όψεων (λίθινες πλάκες, κεραμικά πλακάκια, κ.ά.)

12. Οι καπνοδόχοι να είναι ορθογωνικής διατομής με λίθινη επικάλυψη και απόληξη κατά τα παραδοσιακά πρότυπα.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Για τους παραπάνω οικισμούς ισχύουν τα εξής:

- Οι υδατοδεξαμενές, τα κλιματιστικά και οι ηλιακοί θερμοσίφωνες θα πρέπει να τοποθετούνται σε θέσεις που δεν είναι ορατές από τους κοινόχρηστους χώρους (π.χ. στον ακάλυπτο γηπέδων). Απαγορεύεται η τοποθέτηση κλιματιστικών επί των όψεων των κτιρίων.
- Επιβάλλεται η διατήρηση και αποκατάσταση των λιθόστρωτων δρόμων, πλατειών και σκαλοπατιών επαναλαμβάνοντας τον τύπο της λιθόστρωσης και το μέγεθος των λίθων. Στις πλακοστρώσεις που γίνονται σε δημόσιο ή σε ιδιωτικό χώρο θα πρέπει να επαναλαμβάνεται κατά το δυνατόν ο χαρακτήρας της πλακόστρωσης όπως επικρατεί στον οικισμό ως προς τα σχήματα (ορθογωνικά ή ακανόνιστα), τα μεγέθη των πλακών και τον τρόπο τοποθέτησής τους.
- Επιτρέπεται η επισκευή, αποκατάσταση ή αναστήλωση όλων των παραδοσιακών κατασκευών – κτιρίων ανεξάρτητα αν αυτό αντίκειται στις διατάξεις του παρόντος, κατόπιν τεκμηριωμένης έρευνας (φωτογραφίες, αποτύπωση κ.ά.) που θα αποδεικνύει την ακριβή αρχική μορφή τους.
- Απαγορεύεται η κατασκευή κτιρίων επί υποστηλωμάτων (pilotis) καθώς και η ολοκλήρωση των οικοδομικών εργασιών στον όροφο πριν την ολοκλήρωση των εξωτερικών επιχρισμάτων και την τοποθέτηση κουφωμάτων στο ισόγειο.
- Απαγορεύεται γενικά η εγκατάσταση των φωτεινών επιγραφών άμεσα ή έμμεσα φωτιζόμενων ανεξαρτήτως είδους ή σχήματος αυτών. Επιτρέπεται μόνο μετά από έγκριση των αρμόδιων υπηρεσιών του Υπουργείου Αιγαίου η ανάρτηση επιγραφών κοινών (μη φωτεινών) επί των προσόψεων των οικοδομών. Οι

παραπάνω επιγραφές τοποθετούνται αποκλειστικά παράλληλα προς τις όψεις των κτιρίων, πάνω από πόρτες ή παράθυρα και δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερες του ανοίγματος στο οποίο αντιστοιχούν.

- Απαγορεύεται η κατασκευή πισίνων σε οικόπεδα εντός των ορίων των οικισμών. Επιτρέπεται η κατασκευή τους μόνο σε τουριστικά συγκροτήματα και μετά από βεβαίωση του Δήμου, ότι μπορεί να αντιμετωπισθεί η πλήρωση και λειτουργία τους από τα αποθέματα νερού του νησιού. Η εσωτερική επένδυση των κατασκευών θα γίνεται με πλακίδια χρώματος λευκού ή άλλων γήινων αποχρώσεων.
- Κάθε έργο υποδομής που εκτελείται από Οργανισμό Κοινής Ωφέλειας (ΔΕΗ, ΟΤΕ, ΕΥΔΑΠ, Τοπική Αυτοδιοίκηση κ.ά.) και γενικά κάθε εργασία που αφορά στην διαμόρφωση, τροποποίηση ή ανάπλαση κοινόχρηστων χώρων προσαρμόζεται στα παραδοσιακά τοπικά πρότυπα και εκτελείται μετά από έγκριση της σχετικής μελέτης από την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Αιγαίου. Οι Οργανισμοί Κοινής Ωφέλειας αναλαμβάνουν με δαπάνες τους την αναμόρφωση και βελτίωση των εγκαταστάσεων τους, ώστε να μη βλάπτεται το περιβάλλον.

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2002

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΠΡΟΤΑΣΗ ΧΡΗΣΕΩΣ ΓΗΣ

Η οικιστική ζώνη του Κάστρου έχει ερημώσει εδώ και χρόνια. Το μεγαλύτερο μέρος των παραδοσιακών σπιτιών έχουν γίνει πλέον παραθεριστικές κατοικίες, με αποτέλεσμα ολόκληρο τον χειμώνα να παραμένουν κλειστά και να αποκτούν και πάλι ζωή τους λίγους μήνες του καλοκαιριού. Η μοναδική πηγή ζωής, μέχρι πριν ένα χρόνο, ήταν το σχολείο (γυμνάσιο και λύκειο) όπου στεγάζονταν σε ξεχωριστό κτίριο δίπλα από την Μητρόπολη της Αστυπάλαιας. Το καινούριο Βιοκλιματικό σχολείο στην περιοχή του Κάτω Γιαλού είναι πλέον πραγματικότητα. Ένα σχολείο σύγχρονων προδιαγραφών το οποίο καλύπτει τις ανάγκες κάθε μαθητή.

Το καινούργιο σχολείο της Αστυπάλαιας

Έτσι λοιπόν ο χώρος του σχολείου παραμένει από περίπου τον Οκτώβρη κλειστός. Διάφορες απόψεις και προτάσεις ακούγονται, χωρίς καμία επίσημη ανακοίνωση ακόμα, για την καινούρια χρήση του κτιρίου.

Μία δική μας σκέψη και πρόταση είναι η δημιουργία ενός **Κέντρου Νεότητας**. Η Αστυπάλαια σίγουρα έχει να αναδείξει πολλά. Τις φυσικές ομορφιές και τον φυσικό της πλούτο, την ιστορία της, τον πολιτισμό της, τα ήθη και τα έθιμα, την αρχιτεκτονική της και φυσικά τον ψυχικό κόσμο των κατοίκων της. Όλα αυτά όμως δεν είναι αρκετά για τους ανθρώπους που ζουν μόνιμα στο νησί και ιδιαίτερα της νεότερης γενιάς, των ανθρώπων δηλαδή που βρίσκονται στην πιο δημιουργική στιγμή της ζωής τους. Μία προσπάθεια απασχόλησης της νεολαίας έχει ήδη γίνει με την δημιουργία προ λίγων χρόνων, σινεμά το οποίο στεγάζεται το χειμώνα στο χώρο του συλλόγου και το καλοκαίρι στον υπαίθριο χώρο του νέου σχολείου, καθώς και ενός χώρου άθλησης (γυναστηρίου).

Ένα κέντρο νεότητας θα γέμιζε δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο των νέων καλλιεργώντας συγχρόνως τον πνευματικό τους κόσμο. Ένας χώρος ο οποίος θα έδινε χαρά στους ανθρώπους ενώ συγχρόνως θα γέμιζε με ζωή τον έρημο πλέον χώρο του σχολείου και συνεπώς τα σοκάκια του οικισμού του Κάστρου.

Το παλιό σχολείο

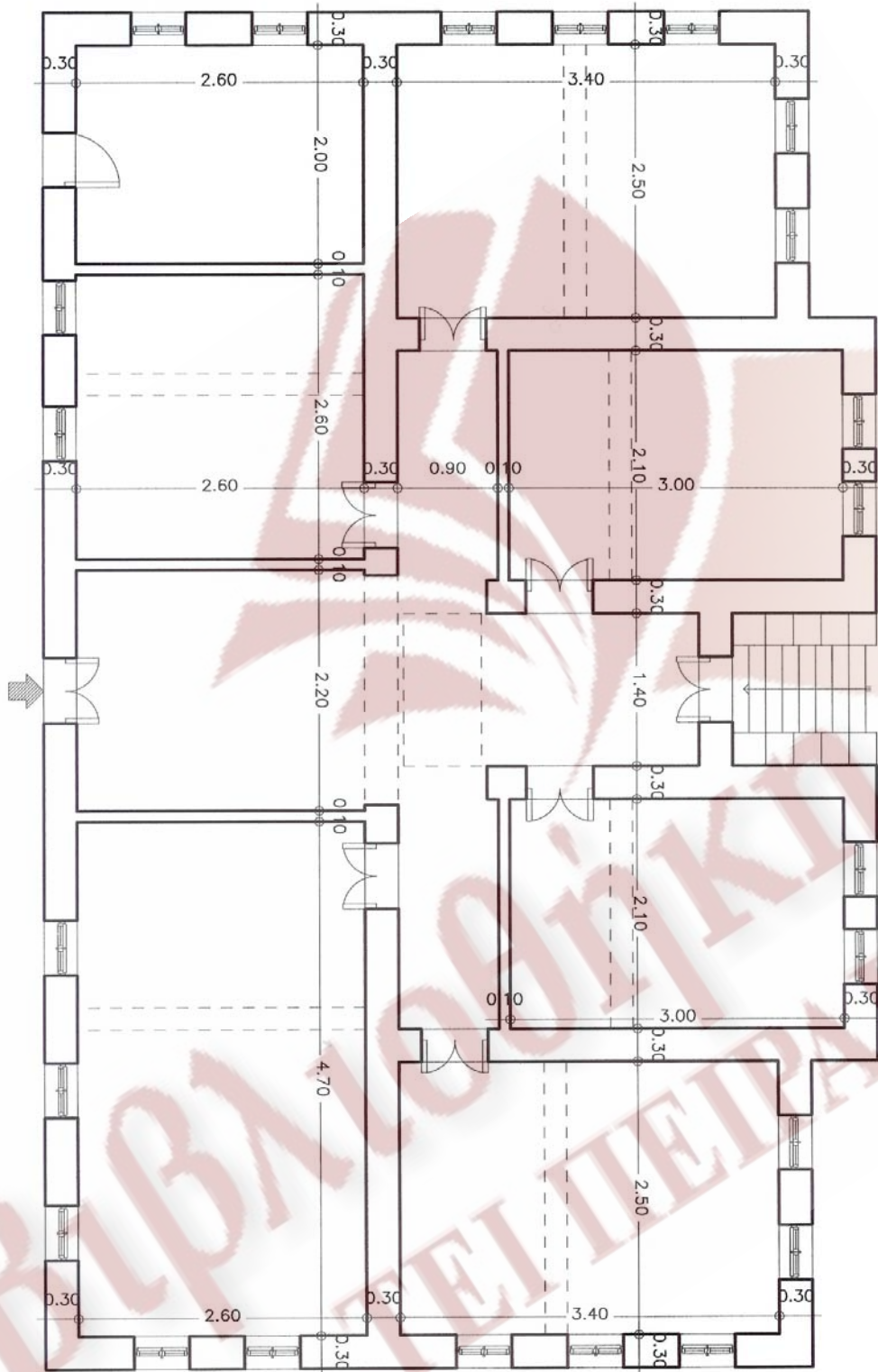
Παρακάτω ακολουθούν τα εξής σχέδια:

A) Κάτοψη του σχολείου σήμερα.

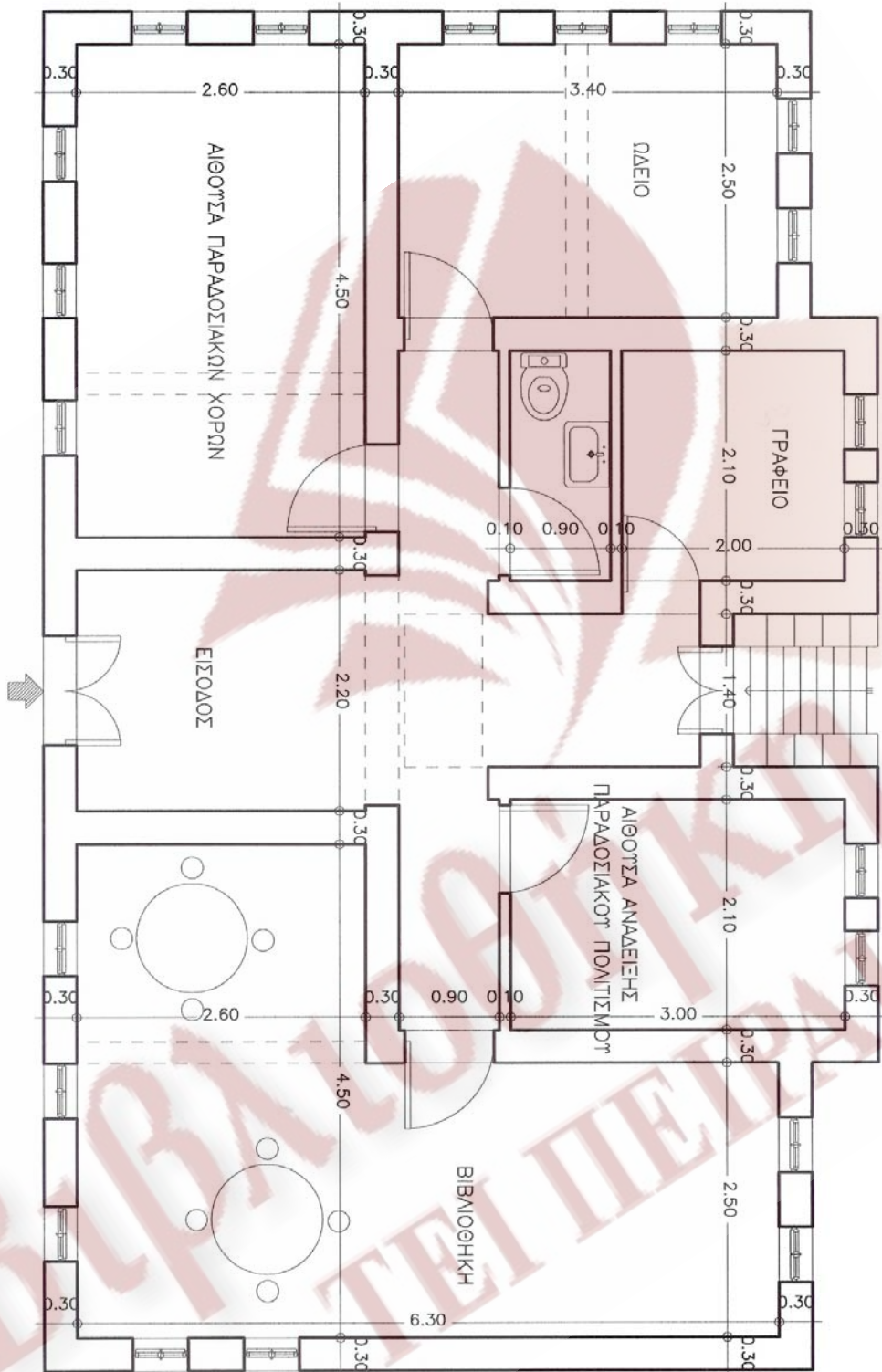
Το κτίριο περιλαμβάνει τις αίθουσες διδασκαλίας καθώς και την αίθουσα καθηγητών.

B) Προτεινόμενη κάτοψη **Κέντρου Νεότητας**.

Το κτίριο περιλαμβάνει βιβλιοθήκη, αίθουσα ωδείου, αίθουσα παραδοσιακών χωρών, αίθουσα ανάδειξης παραδοσιακού πολιτισμού, γραφείο διευθύνσεως και W.C.

ΠΑΡΧΩΝ ΣΧΕΔΙΟ

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΣΧΕΔΙΟ

Στατιστική

Ο δήμος Αστυπάλαιας περιλαμβάνει πέντε οικισμούς: την Χώρα, τον Πέρα Γιαλό, την Ανάληψη, το Λιβιάδι και το Βαθύ. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού (76,4 %) βρίσκεται στην Χώρα. Η οικονομία στηρίζεται κυρίως στον τουρισμό, όπως άλλωστε γίνεται και σε όλα τα νησιά του Δωδεκανησιακού συμπλέγματος, ενώ αρκετά ανεπτυγμένες είναι η κτηνοτροφία και η αλιεία. Τα τελευταία χρόνια ο τουρισμός έχει αναπτυχθεί με ξενοδοχειακές μονάδες και ενοικιαζόμενα δωμάτια δυναμικότητας 1100 κλινών. Το νησί διαθέτει σημαντική τουριστική υποδομή.

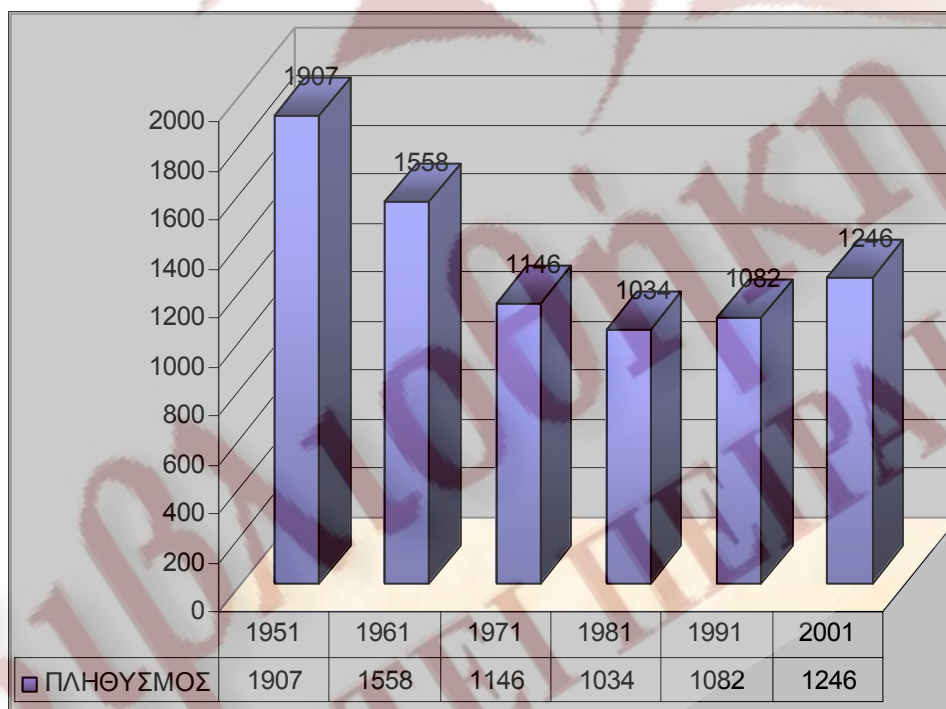
Η γεωργική παραγωγή περιορίζεται στην εσωτερική αγορά. Εξαιρετικής ποιότητας είναι τα κτηνοτροφικά προϊόντα όπως το κρέας των αιγοπροβάτων και τα γαλακτοκομικά προϊόντα. Ονομαστό είναι και το εξαιρετικής ποιότητας θυμαρίσιο μέλι. Ανεπτυγμένη είναι και η αλιεία, ενώ τα τελευταία χρόνια λειτουργούν δύο μονάδες ιχθυοκαλλιεργειών με πολύ καλά αποτελέσματα.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει το νησί είναι η ακτοποϊκή απομόνωση του λόγω όχι μόνο της γεωγραφικής θέσης του νησιού αλλά και ειδικότερα του λιμανιού (γεωγραφική θέση – στενότητα). Το πρόβλημα όμως αμβλύνεται από την ύπαρξη μικρού αεροδρομίου που συνδέει το νησί με την Αθήνα και πλέον με την Ρόδο και την Κω. Ακόμη καλύτερα θα γίνουν τα πράγματα με την παράδοση του καινούριου λιμανιού στο βόρειο τμήμα του νησιού, το οποίο πλέον ξεπερνάει όλα τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα (προγραμματισμένη παράδοση του λιμανιού στο τέλος του 2005).

Πληθυσμιακά η Αστυπάλαια φθίνει συνεχώς από το 1961 και μόνο κατά την τελευταία απογραφή (2001) η τάση αυτή αναστρέφεται (αύξηση της τάξεως του 15%). Ισχυρά πλεονεκτήματά του είναι η γραφικότητα του τοπίου, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική των σπιτιών, τα μνημεία (μεσαιωνικό Κάστρο, ονομαστές εκκλησίες), οι γραφικοί ανεμόμυλοι, οι όμορφες παραλίες και τα φυσικά λιμάνια, η τοπική γαστρονομία που βασίζεται στα θαλασσινά και τα εξαιρετικά κτηνοτροφικά προϊόντα.

ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΛΗΘΥΜΟΥ ΒΑΣΗ ΑΠΟΓΡΑΦΩΝ

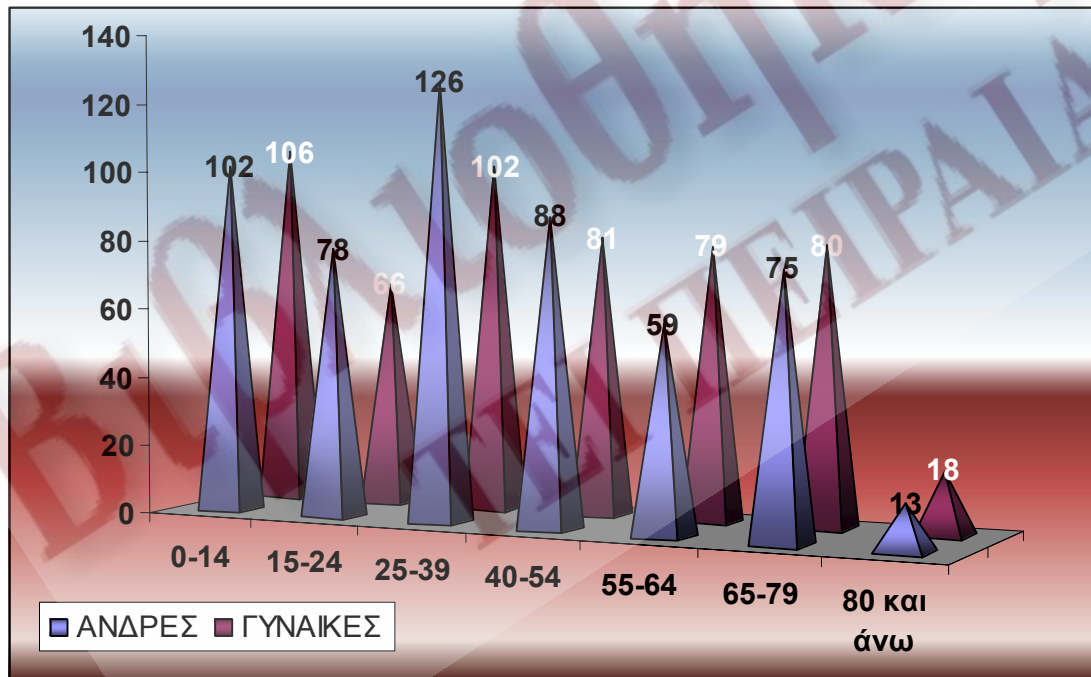
ΕΤΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1951	1907
1961	1558
1971	1146
1981	1034
1991	1082
2001	1246

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΗΛΙΚΙΑΚΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
0-14	102	106	208	19,4%
15-24	78	66	144	13,4%
25-39	126	102	228	21,2%
40-54	88	81	169	15,8%
55-64	59	79	138	12,9%
65-79	75	80	155	14,4%
80 και άνω	13	18	31	2,9%
ΣΥΝΟΛΟ	541	532	1073	100,0%

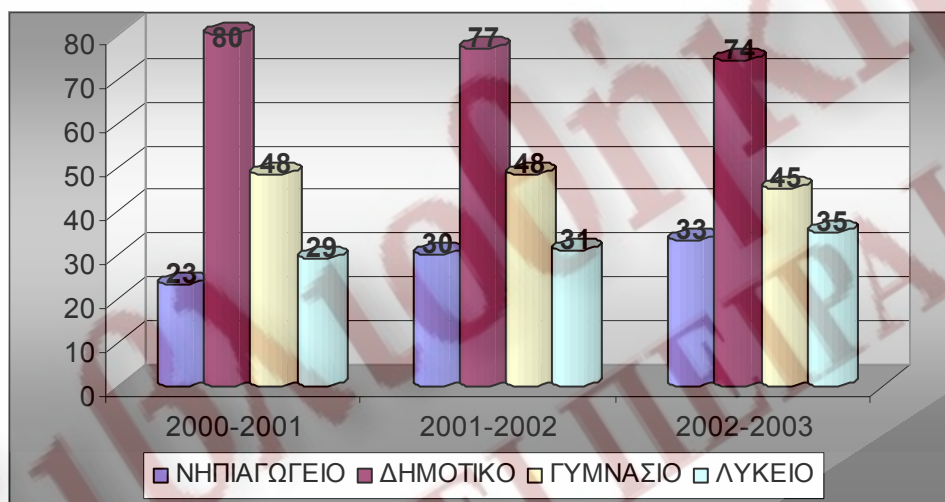
Ο παιδικός πληθυσμός (0 – 14) αντιπροσωπεύει το 19,4% του συνόλου του πληθυσμού, ποσοστό ανάλογο με το αντίστοιχο εθνικό 19,3%. Ο παραγωγικός πληθυσμός του νησιού (15 – 64) αντιπροσωπεύει το 63,2% όταν το αντίστοιχο μέγεθος σε εθνικό επίπεδο είναι 67,1%. Τέλος ό,τι αφορά τους ηλικιωμένους, (65 ετών και άνω), η Αστυπάλαια με ποσοστό 17,3% έναντι 13,6% σε εθνικό επίπεδο και 10% του ανωτάτου ορίου, κατατάσσεται στις περιοχές με γερασμένο πληθυσμό.

ΕΠΙΠΕΔΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Σήμερα στην Αστυπάλαια υπάρχει ένα Νηπιαγωγείο, ένα Δημοτικό σχολείο και ένα Γυμνάσιο – Λύκειο. Συνολικά, σε όλες τις βαθμίδες φοιτούν περίπου 160 παιδιά. Όλα τα παιδιά παίρνουν τη βασική εκπαίδευση, ενώ το 70% συνεχίζει μέχρι το Λύκειο.

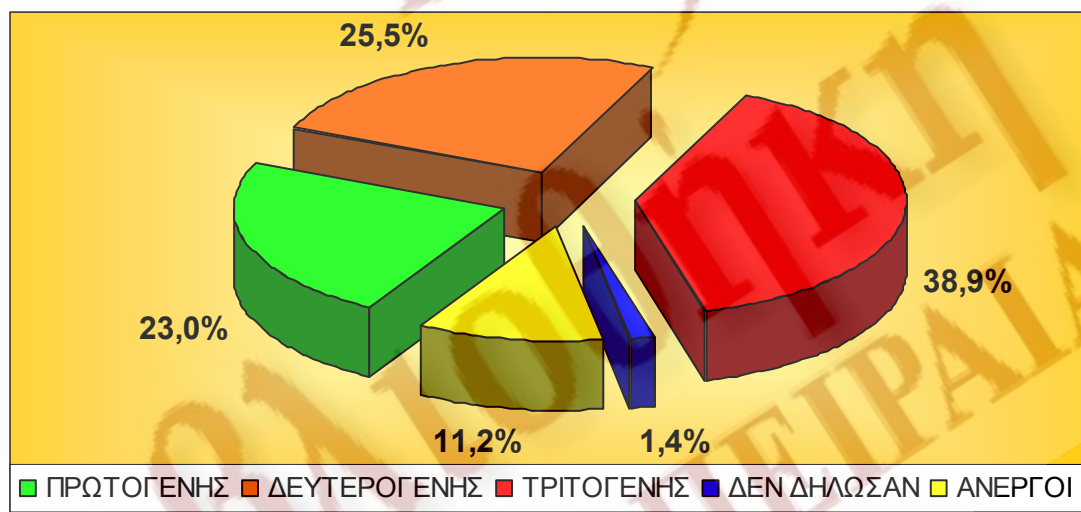
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ	ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ	ΔΗΜΟΤΙΚΟ	ΓΥΜΝΑΣΙΟ	ΛΥΚΕΙΟ
2000-2001	23	80	48	29
2001-2002	30	77	48	31
2002-2003	33	74	45	35

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1991, το εργατικό δυναμικό ανέρχεται στα 357 άτομα. Από αυτά τα 40 δήλωσαν άνεργοι. Συγκεκριμένα :

ΤΟΜΕΑΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΑΤΟΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	82	23,0%
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	91	25,5%
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	139	38,9%
ΔΕΝ ΔΗΛΩΣΑΝ	5	1,4%
ΑΝΕΡΓΟΙ	40	11,2%
ΣΥΝΟΛΟ	357	100,0%

*** ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ : Γεωργία – Αλιεία – Κτηνοτροφία

*** ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ : Δημόσιος και Ιδιωτικός Τομέας

*** ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ : Τουρισμός

Το Μεσαιωνικό Κάστρο

ΙΣΤΟΡΙΑ & ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Το Κάστρο, ο πρώτος οικιστικός πυρήνας της Χώρας, καταλαμβάνει την επιφάνεια του βραχώδους εξάρματος, που βρίσκεται στην κορυφή του λόφου του οικισμού. Οι σχεδόν κατακόρυφες πλευρές του φυσικού σχηματισμού, με ποικίλο κατά την περίμετρο ύψος, σχηματίζουν ένα σχεδόν επίπεδο, επίμηκες πλάτωμα με μέγιστες διαστάσεις 1,20 X 40,00 – 45,00 μ. περίπου. Η μορφή και οι διαστάσεις της φυσικά οχυρωμένης αυτής θέσης στάθηκαν καθοριστικές για τα αντίστοιχα στοιχεία του Κάστρου. Ο μεσαιωνικός οικισμός αναπτύχθηκε σ' ολόκληρη την ελεύθερη επιφάνεια του πλατώματος ακολουθώντας σχεδόν απόλυτα τα όριά του.

Σε ορισμένα σημεία την φυσική διαμόρφωση συμπληρώνουν αντερείσματα, όχι τόσο για να δεχθούν επιχωματώσεις, με σκοπό να αυξήσουν την διατιθέμενη επιφάνεια, αλλά κυρίως για λόγους στατικούς ή αμυντικούς. Τα αντερείσματα έχουν άλλοτε κατακόρυφη και άλλοτε ελαφρά κεκλιμένη την ελεύθερη επιφάνειά τους. Δεν είναι απίθανο ορισμένα από αυτά να αποτελούν μεταγενέστερες προσθήκες στο οχύρωμα για τους λόγους που αναφέρθηκαν, μετά ενδεχομένως από σεισμούς ή άλλες αιτίες.

Το ίδιο το Κάστρο αποτελείται από ένα πυκνοκτισμένο σύνολο σπιτιών, τα περιμετρικά ή «ξώκαστρα», τα οποία με τους συνεχείς εξωτερικούς τους τοίχους, σχημάτιζαν τον αμυντικό δακτύλιο. Το γενικό σχήμα δεν είναι κανονικό, ενώ το περιμετρικό τείχος έχει σε κάτοψη μορφή τεθλασμένης γραμμής, τα επιμέρους τμήματα της οποίας αντιστοιχούν στους εξωτερικούς τοίχους των μονάδων της κατοικίας. Η βορειοανατολική πλευρά κυρίως παρουσιάζει την μορφή αυτή, ενώ η νοτιοδυτική έχει περισσότερο το σχήμα μιας ελεύθερης καμπύλης με πολύ λιγότερες θλάσεις. Στο νότιο, μόνο άκρο του Κάστρου, πάνω δηλαδή από το Μοναστήρι της Παναγίας της Πορταϊτίσσας, υπάρχει ένα ισχυρό, προέχον από την κάτοψη του συνόλου, στοιχείο με τη μορφή Πύργου. Οι εξωτερικοί τοίχοι του δεν θεμελιώνονται στον φυσικό βράχο αλλά στο επίπεδο του γύρω εδάφους. Το κτίσμα είναι γνωστό με το όνομα «Σαράι». Τον εσωτερικό χώρο του Κάστρου κατελάμβαναν τα εσωτερικά «Καστρινά σπίτια» αφήνοντας ελάχιστους ελεύθερους χώρους για κυκλοφορία.

Η προσπέλαση του Κάστρου γίνεται από τη νοτιοδυτική πλευρά του, κοντά στο δυτικό άκρο της. Παρά το γεγονός ότι το ύψος του φυσικού βράχου είναι στο σημείο αυτό, σχετικά με άλλα της περιμέτρου, αρκετά μεγάλο, η επιλογή της θέσης για τη δημιουργία της πύλης έγινε για να δυσκολεύεται η κατά μέτωπο επίθεση από τον εχθρό στην είσοδο. Πραγματικά, λόγω ακριβώς του ύψους, η κατ' ευθείαν ανάβαση στο επίπεδο της πύλης είναι αδύνατη. Ένας ειδικά διαμορφωμένος ανηφορικός δρόμος, παράλληλος με το τείχος, οδηγεί στην πύλη αναγκάζοντας τον εχθρό να προχωρεί εκτεθειμένος στις επιθέσεις των αμυνομένων από το ύψος των περιμετρικών σπιτιών ως την πύλη. Η ίδια η πύλη είναι διαμορφωμένη σε ένα συγκεκριμένο τμήμα του περιμετρικού δακτυλίου του Κάστρου, που σαφώς διακρίνεται από τα εκατέρωθεν, τα οποία περιλαμβάνουν κατοικίες, τόσο από πλευράς λειτουργίας όσο και από πλευράς κατασκευής. Την ανώτερη στάθμη του τμήματος αυτού του δακτυλίου, στο ύψος δηλαδή του πρώτου ορόφου των κατοικιών, καταλαμβάνει σήμερα ο ναός του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, της Παναγίας του Κάστρου. Η διαμόρφωση της μνημειώδους δυτικής όψεως του ναού διακρίνει το τμήμα αυτό από το σύνολο της όψης του Κάστρου. Ωστόσο το ανώτερο αυτό τμήμα που αντιστοιχεί στο ναό, διαφοροποιείται τόσο κατασκευαστικά όσο και μορφολογικά και από την αντίστοιχη όψη της κατώτερης στάθμης, που περιλαμβάνει την πύλη και μία στέρνα με άγνωστη ακριβή μορφή και διαστάσεις. Στην διαμόρφωση της όψης αυτής έχει χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά αρχαίο υλικό σε

δεύτερη χρήση μεγάλων δηλαδή διαστάσεων λιθόπλινθοι, αλλά και αρχιτεκτονικά μέλη, ενεπίγραφοι λίθοι ακόμη και γλυπτά, όπως ένα μεγάλο άγαλμα λέοντος δυστυχώς πολύ κατεστραμμένο. Η κατασκευή διακόπτεται χωρίς τελείωμα στην στάθμη του ορόφου, όπου αρχίζει η όψη του ναού. Μία ογκώδης λίθινη και δύο μικρότερες από οπλισμένο σκυρόδεμα αντηρίδες ενισχύουν την κλονισμένη μετά τους σεισμούς του 1956 όψη της πύλης με μεγάλη αισθητική ζημιά του συνόλου. Η πύλη, τα θυρόφυλλα της οποίας δεν διατηρούνται πια, διαμορφώνονται σε εσοχή - υποχώρηση της όψης της κατώτερης στάθμης, με πλάτος 1,30 μ. και βάθος 2,50 μ. περίπου. Στον βορειοδυτικό τοίχο του διαδρόμου αυτού, είναι λαξευμένος σε ένα λιθόπλινθο, θυρεός με τρία κρινάνθεμα. Την διαφορά στάθμης από το εξωτερικό έδαφος ως την πύλη, κατά το μήκος δηλαδή του διαδρόμου, καλύπτουν σκαλοπάτια από σκυρόδεμα. Με πλάκα από σκυρόδεμα γίνεται σήμερα και η κάλυψη του διαδρόμου. Η κατασκευή έχει αντικαταστήσει την αντίστοιχη παλιά που έφερε «κατάχυστρα» ή «φονιά».

Κεντρική Πύλη

Στο εσωτερικό του Κάστρου οδηγεί ένα επίμηκες διαβατικό με διαστάσεις 3,00 – 4,00 X 11,00 μ. περίπου, το οποίο καλύπτεται με τρία σταυροθόλια, που φέρουν έντονα προεξέχουσες τετραγωνικής διατομής νευρώσεις. Δύο παραστάδες στα άκρα και δύο ημικίονες φέρουν τις νευρώσεις κατά μήκος του βορειοδυτικού τοίχου. Στην απέναντι πλευρά αντίστοιχη κατασκευή δεν υπάρχει. Ο τοίχος είναι ενιαίος και συνεχής. Ο θόλος του νοτιοδυτικού τμήματος του τελευταίου προς το εσωτερικό σταυροθολίου προεκτείνεται σε ένα δεύτερο μικρότερο διαβατικό, προς έναν από τους δρόμους του εσωτερικού δυτικού δικτύου του Κάστρου και ταυτόχρονα, μέσω λίθινης κλίμακας, προσφέρει προσπέλαση στον στενό χώρο που

λειτουργεί ως χώρος εκτόνωσης του υπερκείμενου ναού της Παναγίας.

Τα σταυροθόλια της εισόδου

Από το εσωτερικό του διαβατικού είσοδο είχαν επίσης ο πρώτος προς τα βορειοδυτικά χώρος κατοικίας, καθώς και το παλιό καφενείο του Κάστρου, που κατελάμβανε το προς το εξωτερικό τείχος τμήμα της ίδιας πλευράς. Η προσπέλαση προς τον χώρο του πρώην καφενείου είναι αδύνατη, καθώς η είσοδος τειχίστηκε από τον τοίχο αντιστήριξης του ναού της Παναγίας, που κατασκευάστηκε (ή ανακατασκευάστηκε) μετά τους σεισμούς του 1957. Στο εσωτερικό του διαβατικού την διαμόρφωση του χώρου συμπληρώνουν λίθινα πεζούλια, που χρησίμευαν για τη στάση και ανάπαυση των *Καστρινών* στο σημαντικό αυτό κοινωνικό κέντρο του Κάστρου. Τα προς το εσωτερικό του Κάστρου ορατά τμήματα των όψεων του διαβατικού δεν παρουσιάζουν την καθαρότητα της μορφής που συναντάται στο εξωτερικό. Τα λείψανα των ερειπωμένων σπιτιών του Κάστρου, που αποτελούσαν την συνέχεια του ανατολικού ογκώδους πεσσού, τον οποίο ορίζουν τα δύο τμήματα του διαβατικού αφ' ενός και η μορφή της αντίστοιχης πλευράς του ναού της Παναγίας, δίνουν μία έντονα πλαστική εντύπωση. Στο τμήμα πάνω από την έξοδο του εγκάρσιου σκέλους του διαβατικού διαπιστώνεται, κάτω από τα αλλεπάλληλα

ασβεστώματα, κατασκευή όμοια με εκείνη της κατώτερης στάθμης εξωτερικά. Σε έναν από τους λιθόπλινθους είναι λαξευμένοι δύο ασπιδόμορφοι θυρεοί, ο ένας φέρει ανάγλυφες εννέα ημισφαιρικές προεξοχές, ενώ ο άλλος και πάλι τρία κρινάνθεμα. Στο αριστερό άκρο του λίθου είναι χαραγμένη η κτητορική επιγραφή του Κάστρου, επιγραφή του 1413. Η ακανονιστία και η ασάφεια που παρατηρείται στην εσωτερική αυτή πλευρά του κτίσματος στο οποίο εντάσσεται η πύλη, πιστοποιεί την ασυνέχεια μεταξύ της κατώτερης στάθμης και του υποκείμενου ναού, που έχει ήδη παρατηρηθεί στο εξωτερικό. Είναι προφανές ότι η ανέγερση του ναού της Παναγίας αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση των μέσων του 19^{ου} αι., που αλλοίωσε ριζικά την περιοχή της πύλης του Κάστρου. Πιθανότατα το κτίσμα, το ανώτερο τμήμα του οποίου κατεδαφίστηκε για να κτισθεί ο ναός, ήταν ένας μεγάλος οχυρωματικός πύργος, στοιχείο σύνηθες σε οχυρωμένους οικισμούς. Ο πύργος πιθανότατα να λειτουργούσε ως έσχατο καταφύγιο των κατοίκων ή ως κατοικία του άρχοντα όταν βρισκόταν στο νησί. Εξηγείται έτσι η ισχυρότατη κατασκευή από αρχαίο υλικό σε δεύτερη χρήση, η ασυνέχεια που παρουσιάζει με τα γειτονικά σπίτια, που οπωσδήποτε είναι κτισμένα από ευτελέστερη κατασκευή και ο εξοπλισμός του με στέρνα που τον καθιστά αυτάρκη κατά το δυνατόν σε περίπτωση λειτουργίας του ως έσχατο καταφύγιο. Η αντικατάσταση του πύργου από την εκκλησία σε εποχή που η αμυντική του σημασία είχε ατονήσει, δεν είναι επίσης άγνωστο φαινόμενο στο χώρο του Αιγαίου. Άμεσο παράδειγμα παρόμοιας τύχης του κύριου οχυρώματος έχουμε στα Μεστά της Χίου, όπου ο κεντρικός πύργος αντικαταστάθηκε τον 19^ο αι. από την εκκλησία του Μεγάλου Ταξιάρχη.

Από το αρχικό οικοδόμημα διατηρήθηκε η κατώτερη στάθμη και ορισμένα λείψανα της ανωδομής που εντάχθηκαν στο κτίσμα του ναού. Από τα υπόλοιπα κτίσματα που συνθέταν αρχικά το συγκρότημα του οικισμού του Κάστρου ένα μικρό ποσοστό διατηρείται σήμερα. Το Κάστρο παρουσιάζει γενική εικόνα ερήμωσης και εγκατάλειψης με την εξαίρεση των δύο εκκλησιών, της Παναγίας και του Αγίου Γεωργίου που διατηρούνται ακόμη. Από τα *ζώκαστρα σπίτια* σε καλύτερη κατάσταση διατηρούνται εκείνα της νοτιοδυτικής πλευράς, στο τμήμα της από το ναό της Παναγίας του Κάστρου ως τον Άγιο Γεώργιο. Δύο ομάδες ακόμη *ζώκαστρων σπιτιών*, στα βορειοδυτικά της πύλης και στο απέναντι από αυτήν τμήμα της βορειοανατολικής πλευράς, διατηρούνται σε μέτρια κατάσταση. Από τα *καστρινά σπίτια* διατηρούνται λείψανα μιας ομάδας στην περιοχή ανάμεσα στους δύο ναούς. Στο νότιο άκρο του Κάστρου διατηρείται το *Σαράι*, που περιελάμβανε μία ή δύο κατοικίες.

Τον περιμετρικό δακτύλιο, η σχέση του οποίου με τα *καστρινά σπίτια* δεν είναι, λόγω της αποσπασματικής διατήρησης γνωστή, συνθέτουν στα σωζόμενα τμήματα, χώροι επιμήκεις με αναλογίες και διαστάσεις ποικίλες, λόγω του ακανόνιστου σχήματος του διαθέσιμου χώρου, σε παράθεση, με εφραπτόμενες τις μακριές πλευρές τους, ώστε να είναι στενομέτωποι. Εξαίρεση αποτελεί ο έβδομος προς Νότο της πύλης χώρος, που έχει τοποθετηθεί με το μήκος κάθετο στους υπόλοιπους και είναι πλατυμέτωπος. Η αλλαγή αυτής της κατεύθυνσης, που εξυπηρετεί στην τοποθέτηση, σε αντιστοιχία και ως προς τον δρόμο που διασχίζει το Κάστρο στο μέσον περίπου του πλάτους του, τεσσάρων στενομέτωπων σπιτιών είναι χαρακτηριστικός της ελευθερίας που διαπιστώνεται στη γενική σύνθεση των χώρων του Κάστρου. Πλατυμέτωποι μπορεί ενδεχομένως να χαρακτηρισθούν ορισμένοι ακόμα χώροι, οι αναλογίες των οποίων είναι κοντά στο τετράγωνο, όπως ο βορειότερος της ομάδας των σωζόμενων στη βορειοανατολική πλευρά σπιτιών. Γενικά τόσο τα σωζόμενα *ζώκαστρα* όσο και τα *καστρινά σπίτια* η μορφή, το σχήμα καθώς και οι διαστάσεις των χώρων ποικίλουν καθιστώντας φανερή την έλλειψη

κανονικού σχεδιασμού ή τουλάχιστον ισοκατανομής της επιφάνειας μεταξύ των διαφόρων χώρων.

Το σωζόμενο ύψος των κτισμάτων ποικίλει. Στα νότια της πύλης, η ομάδα των *ζώκαστρων σπιτιών* διατηρείται πλήρως σχεδόν στο ισόγειο και στον πρώτο όροφο, ενώ σε μικρό μήκος σώζεται και ο βορειοανατολικός τοίχος του δεύτερου ορόφου κοντά στο ιερό της Παναγίας. Ισόγειο και πρώτο όροφο διατηρούν και τα σπίτια προς τα νοτιοδυτικά του Αγίου Γεωργίου, ενώ παράλληλα διατηρούνται και τα κατώτερα τμήματα των τοίχων του τρίτου ορόφου, που πρόλαβε να δει και να σχεδιάσει η Αθηνά Ταρσούλη. Τα υπόλοιπα σπίτια σώζονται στο ύψος του ισογείου ή διασώζουν και λείψανα του πρώτου ορόφου.

Τους βασικούς όγκους των σπιτιών συμπληρώνουν, στα κατώτερα τμήματα, οι όγκοι των εξωτερικών λίθινων κλιμάκων, που εξυπηρετούν την προσπέλαση των χώρων του πρώτου ορόφου. Τα σχήματα και οι διαστάσεις των κλιμάκων παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, καθώς και οι συνδυασμοί τους με τις όψεις των σπιτιών, τις θύρες των ισογείων χώρων και τα πλατύσκαλα άλλων, παρακείμενων κλιμάκων.

Η προσπέλαση στον δεύτερο όροφο επιτυγχάνονταν σε αρκετές περιπτώσεις με ξύλινες σκάλες, τα ίχνη των οποίων διατηρούνται στο επίχρισμα ή συνδυασμούς λίθινων με ξύλινες και σε πολλές περιπτώσεις θόλων που συνέδεαν στην ανώτερη στάθμη, τις θύρες απέναντι κατοικιών. Οι γενέσεις πολλών από αυτά τα θολωτά περάσματα, με πλάτος 1,00 μ. περίπου, διατηρούνται ακόμη στις σωζόμενες εσωτερικές όψεις των *ζώκαστρων σπιτιών*. Ένα σχετικά καλά διατηρούμενο σύνολο τέτοιων κατασκευών κλιμάκων, σώζεται μεταξύ του ναού του Αγίου Γεωργίου και των αντιστοιχών *ζώκαστρων σπιτιών*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ανάμεσα στα σωζόμενα λείψανα των κτισμάτων του Κάστρου, παρουσιάζει η διαμόρφωση της προσπέλασης στο «σπίτι του Γιατρού», που βρίσκεται στα δυτικά του ναού του Αγίου Γεωργίου. Ένας θολωτός ημιδημόσιος ή ιδιωτικός χώρος διαμορφώνεται εμπρός από την είσοδο δύο μονάδων, στη στάθμη του πρώτου ορόφου που αποτέλεσαν αργότερα ενοποιημένες το *σπίτι του Γιατρού*. Στον δεύτερο όροφο αντίστοιχα, δημιουργήθηκε ένας βαθύς εξώστης, στον οποίο οδηγούσε ξύλινη κλίμακα. Το στοιχείο του θολωτού εξώστη αποτελεί μοναδικό στο Κάστρο στοιχείο ανάδειξης της όψης των σπιτιών αυτών και σχετίζεται πιθανώς με την γειτνίασή του με την λεγόμενη «Μπλάτσα», την πλατεία του Κάστρου.

Την *Μπλάτσα* αποτελούσε, όπως φαίνεται, ο στοιχειώδης ελεύθερος χώρος κάτω και γύρω από τον εξωνάρθηκα του ναού του Αγίου Γεωργίου τον οποίο καλύπτει σταυροθόλιο. Η έκταση του χώρου και η αρχική μορφή του δεν είναι δυνατόν πλέον να καθοριστούν με ακρίβεια, καθώς έχουν καταστραφεί τα γύρω κτίσματα. Άλλωστε παρόμοιες δυσκολίες παρουσιάζει ο πλήρης καθορισμός του οδικού δικτύου του Κάστρου, λείψανα του οποίου διατηρούνται μόνο σήμερα. Τα «στενά», οι δρόμοι του οικισμού, ανιχνεύονται σε ορισμένα μόνο σημεία, όπου σώζονται ή εντοπίζονται τα ερείπια των δύο πλευρών των σπιτιών, όπως στα νότια του ναού της Μεγάλης Παναγίας και ανάμεσα στα *ζώκαστρα* και *καστρινά σπίτια* στα βορειοδυτικά του Αγίου Γεωργίου. Το κατάστρωμα του δρόμου διατηρείται σε ορισμένα μόνο σημεία στην επιφάνεια του πλατώματος του βράχου. Πρόκειται για καλντερίμι από μικρές πέτρες, που σε ορισμένα του τμήματα περιλαμβάνει αποχετευτικό αγωγό.

Η κατασκευή των σπιτιών του Κάστρου παρουσιάζεται διάφορη από εκείνη του οικοδομήματος που περιλαμβάνει την πύλη και την στέρνα και που έχει ήδη αναφερθεί, με τους μεγάλων διαστάσεων λιθόπλινθους και την φροντισμένη κατασκευή. Οι τοιχοποιίες των σπιτιών, όπου αυτές σώζονται, είναι από μετρίου ή μικρού μεγέθους πέτρες, ασβεστόλιθους, πωρόλιθους και άλλες αργές ή ημιλάξευτες, που κτίζονται με «γεμίσματα» από μικρούς λίθους και άφθονο κονίαμα. Λαξευτοί ασβεστόλιθοι μεγαλύτερων διαστάσεων και οπωσδήποτε μεγάλες ποσότητες αρχαίου υλικού σε δεύτερη χρήση έχουν χρησιμοποιηθεί σε ορισμένα σημεία της κατασκευής, όπως οι γωνίες, τα ανοίγματα και οι σκάλες. Ανάμεσα στο αρχαίο υλικό ξεχωρίζουν ενεπίγραφες στήλες, αρχιτεκτονικά μέλη και λιθόπλινθοι με ίχνη συνδέσμων. Δεν λείπουν και *srolia* που ανάγονται σε νεότερες εποχές, παλαιοχριστιανικά και νεότερα, όπως ένας θυρεός με δύο διάχωρα με εννέα ημισφαιρικές προεξοχές και άλλα δύο με κρινάνθεμα, που έχει ήδη τοποθετηθεί πλάγια ως παραστάδα παραθύρου, σε σπίτι βόρεια της πύλης. Τα ανοίγματα είναι συνήθως ορθογώνια, χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση, εκτός από εκείνα στα οποία έχουν χρησιμοποιηθεί με κάποια ειδική πρόθεση διακοσμημένα αρχιτεκτονικά μέλη. Υπάρχουν όμως και ανοίγματα θυρών στην ανώτερη κυρίως στάθμη ή το εξωτερικό με τοξωτά ανώφλια. Ειδικό ενδιαφέρον

παρουσιάζει ένα δίλοβο παράθυρο διαμορφωμένο από πωρόλιθο, στην νοτιοδυτική εξωτερική όψη του Κάστρου.

Η φέρουσα κατασκευή των πατωμάτων και της στέγης είναι ξύλινη. Πρόκειται συνήθως για κατασκευή δώματος που χρησιμοποιείται συχνά, εφοδιασμένη με κεραμικά πλακίδια (βήσαλα) ως επίστρωση και στα πατώματα. Η απουσία της θολοδομίας στην κάλυψη των χώρων του Κάστρου, παρά τα πλεονεκτήματά της, ειδικά σε μία οχυρωματική κατασκευή είναι χαρακτηριστική. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται πάντως, και σε άλλα σύγχρονα νησιά του Αιγαίου, όπως σε εκείνα της Αντίπαρου, της Κιμώλου, της Σίφνου κ.ά. Από ξύλα ήταν κατασκευασμένοι και οι εξώστες, με τα βοηθητικά (αποχωρητήρια) της εξωτερικής πλευράς, λείψανα των οποίων σώζονται εν μέρει ακόμη, καθώς και εξώστες και σκάλες στο εσωτερικό του Κάστρου.

Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει, όπως γίνεται εύκολα φανερό, ο μεσαιωνικός οικισμός του Κάστρου της Αστυπάλαιας είναι τεράστιο, τόσο από ιστορική και αρχαιολογική όσο και από καθαρά αρχιτεκτονική άποψη. Δυστυχώς οι νεότερες περιπέτειες του μνημείου απέβησαν ιδιαίτερα καταστρεπτικές, ώστε η σχετική ειδική έρευνα που είναι εντελώς απαραίτητο να γίνει, προκειμένου να διευκρινιστούν προβλήματα αρχικής μορφής, γενικής σύνθεσης, χωροθέτησης λειτουργιών,

κατασκευαστικών βάσεων, να φαίνεται αρκετά επίπονη. Η αποσπασματική διατήρηση, η κακή κατάσταση των σωζόμενων, οι εκτεταμένες και ατεκμηρίωτες παλαιότερες επεμβάσεις στερεώσεων, η έλλειψη πηγών καθώς και το είδος και η μέτρια κατασκευή του ίδιου του έργου είναι μερικά από τα θέματα, που ιδιαίτερα θα δυσχεραίνουν κάθε σχετική προσπάθεια.

Μαρμάρινη πλάκα εντοιχισμένη σε παλιό σπίτι στο Κάστρο

ΑΝΑΠΑΛΑΙΩΣΗ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Το Κάστρο σήμερα, μετά την εγκατάλειψη και ερείπωση του, έχει περιέλθει στο περιθώριο της ζωής του οικισμού. Ο χώρος, που επί πολλούς αιώνες αποτελούσε την ψυχή και το κέντρο του οικισμού, διατηρεί ακόμη μόνο την θρησκευτική του λειτουργία, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί τον κύριο πόλο έλξης για τους επισκέπτες του νησιού, χωρίς όμως να παίζει κανέναν ιδιαίτερο ρόλο στη ζωή της σημερινής Χώρας της Αστυπάλαιας.

Μια σημαντική προσπάθεια αναπαλαίωσης, στα πλαίσια ανάδειξης και διατήρησης του παραδοσιακού στοιχείου και πολιτισμού του Κάστρου, έχει γίνει τα τελευταία χρόνια. Βασικός στόχος όλων αυτών των εργασιών, είναι το ερειπωμένο για πολλά χρόνια Κάστρο να αποκτήσει και πάλι ζωή. Επεμβάσεις έχουν γίνει τόσο στο εξωτερικό τμήμα του Κάστρου (τοίχοι), όσο και στο εσωτερικό του. Τα πάντα έχουν γίνει με πολύ προσοχή έτσι ώστε να μην αλλοιωθεί το ήδη υπάρχον ύφος και η ομορφιά του. Το αποτέλεσμα είναι πραγματικά θαυμαστό. Ο πρώτος οικιστικός πυρήνας της Χώρας αρχίζει να κάνει και πάλι την εμφάνισή του.

Εξωτερικός τοίχος του Κάστρου

Εργασίες αρμολόγησης και τσιμεντοενέσεων έγιναν περιμετρικά του Κάστρου, όπου ήταν και το σημαντικότερο κομμάτι επέμβασης. Το πέρασμα των χρόνων καθώς και σεισμοί που κατά καιρούς επηρέασαν την Αστυπάλαια, ήταν λογικό να φέρουν φθορά, η οποία μπορεί να γίνει καταστροφική σε μια καινούρια επέμβαση της φύσης. Το σπίτι του Γιατρού, από λιθόπλινθους, στο εσωτερικό του Κάστρου επανακατασκευάστηκε. Τα ταβάνια ξαναδημιουργήθηκαν με τράβες, ραμποτέ, κόντρα πλακέ, πισόχορτο, πορόλιθο σε μορφή χώματος και πατελιά. Οι παραδοσιακή *κριντζόλα*, τα ξύλινα σκαλιστά ταβάνια, οι παραδοσιακές ντουλάπες, οι ταμπλαδωτές πόρτες, καθώς και τα καφασωτά κάγκελα, απέκτησαν και πάλι τη θέση τους. Το *Σαράι*, ο χώρος όπου ξεκουράζονταν οι στρατιώτες, αποτελεί μία μεταλλική κατασκευή. Τέλος ξαναδημιουργήθηκαν τα ξύλινα αποχωρητήρια στο εξωτερικό των

περιμετρικών τοίχων του Κάστρου.

Γενική εικόνα των σπιτιών στο εσωτερικό του Κάστρου

Το εσωτερικό των σπιτιών

Η παραδοσιακή κριντζόλα

Το σκαλιστό ταβάνι

Η ξύλινη ντουλάπα

Το Σαράι

Τα ξύλινα αποχωρητήρια

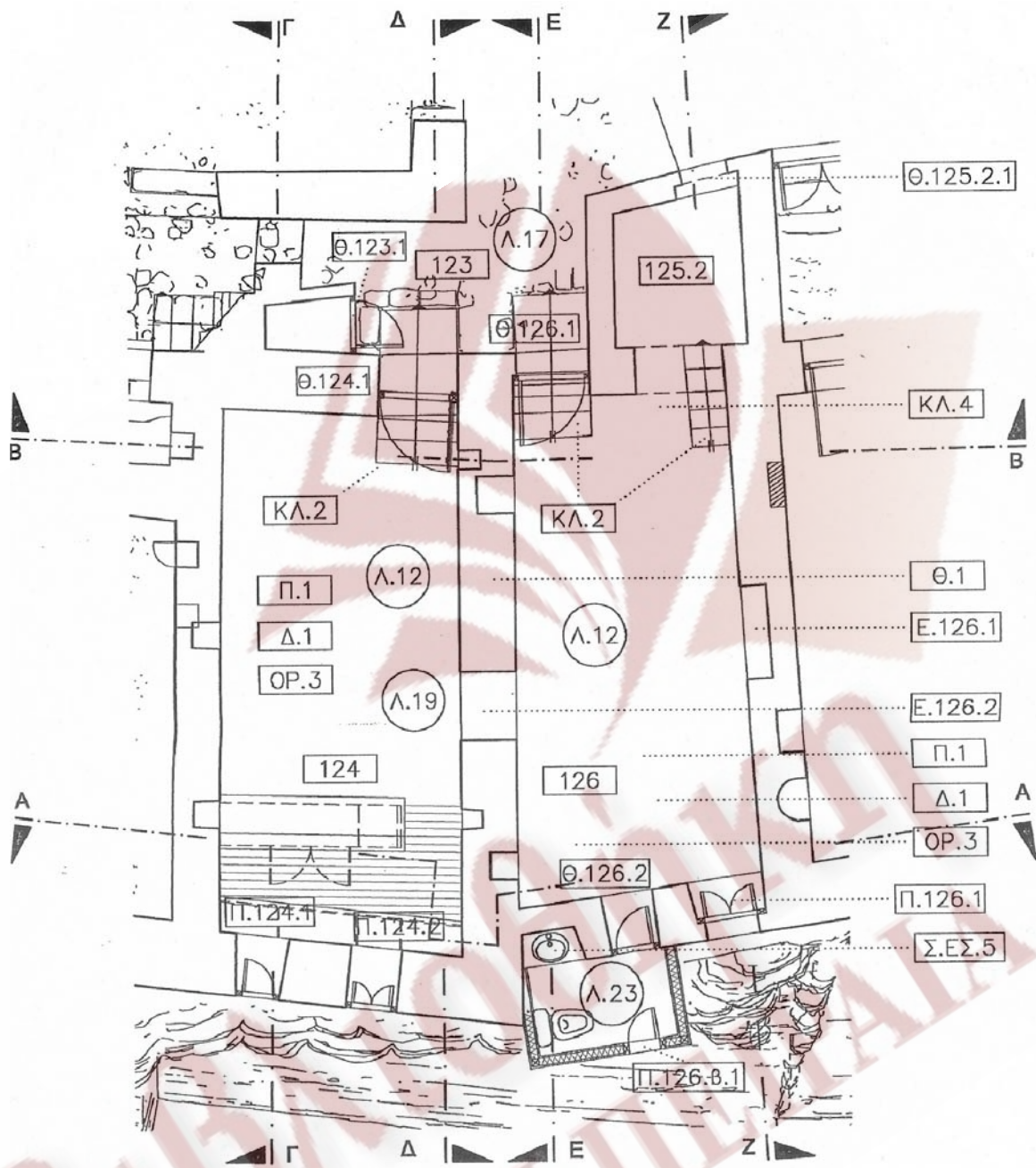
Αποχέτευση στο εσωτερικό του Κάστρου

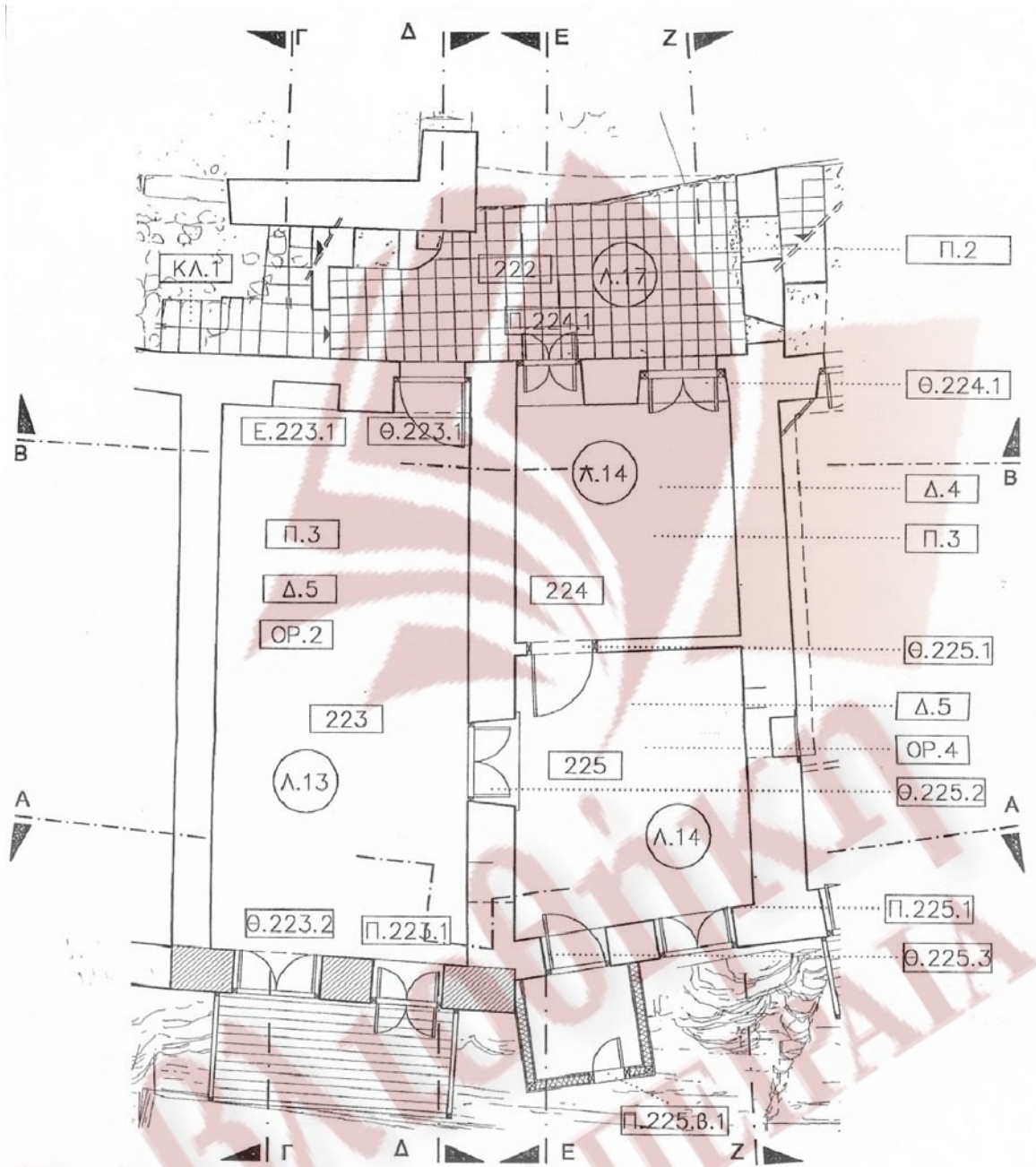
Το Κάστρο όταν πλέον ολοκληρωθούν οι απαιτούμενες εργασίες, θ' αποτελεί έναν πολυχώρο κατάλληλο καθημερινών δραστηριοτήτων όχι μόνο για τους κάτοικους του νησιού, αλλά και όλων των επισκεπτών της Αστυπάλαιας.

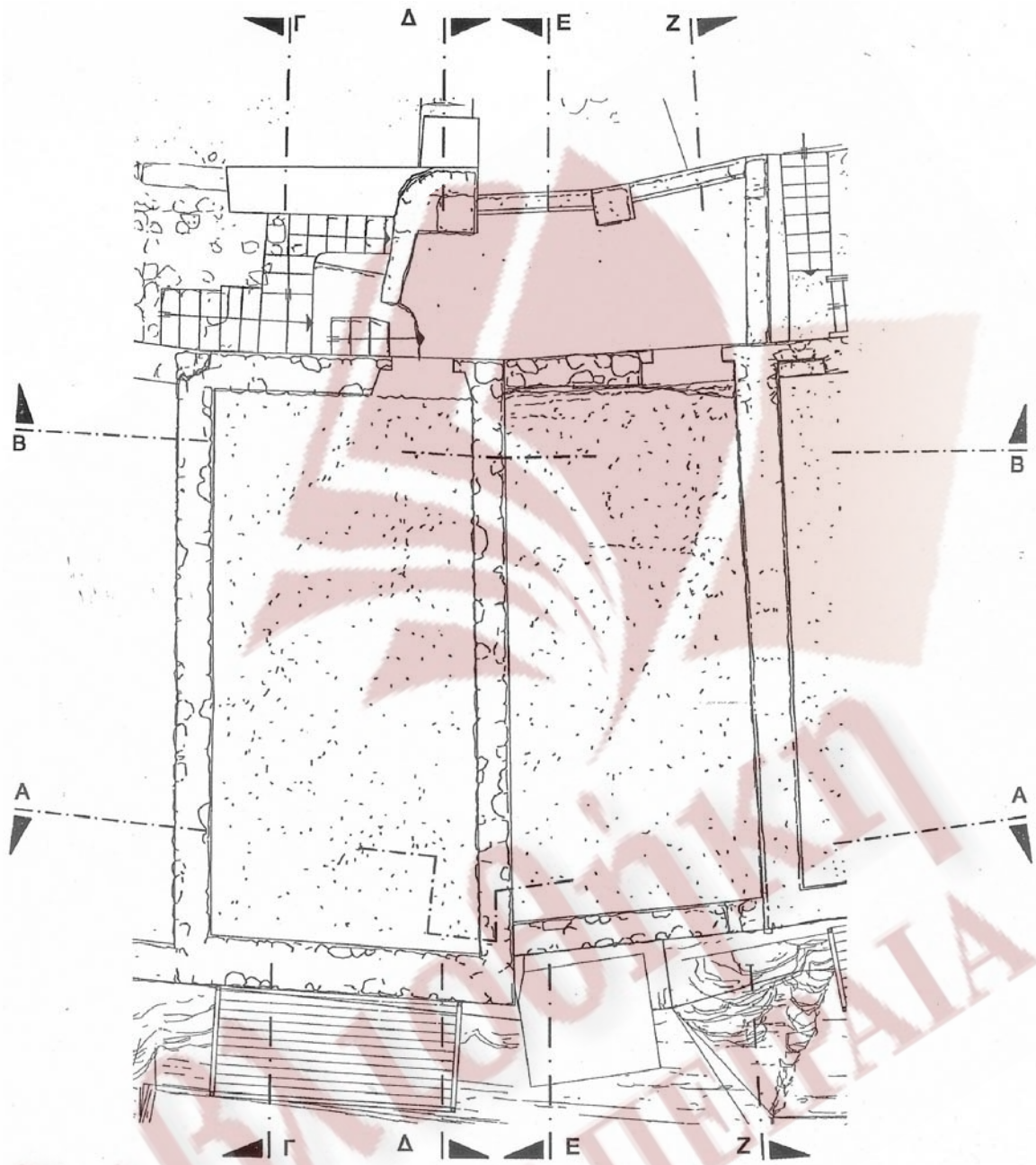
Στις επόμενες σελίδες ακολουθούν, σύμφωνα με τη σειρά παρουσίασης, τα εξής σχέδια από την αναπαλαίωση που έγινε στο σπίτι του Γιατρού στο Κάστρο:

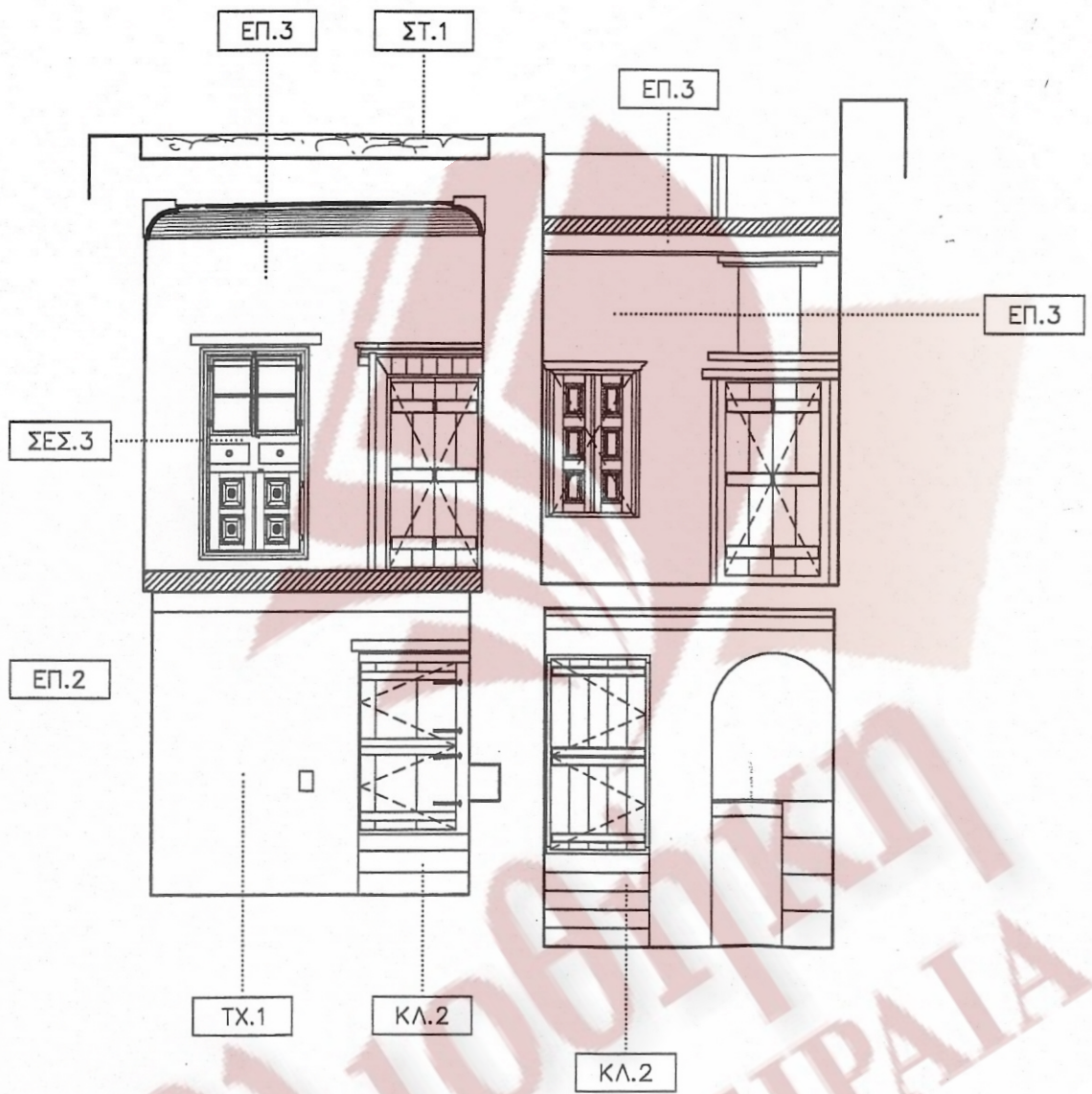
- I. ΚΑΤΟΨΗ Α' ΣΤΑΘΜΗΣ
- II. ΚΑΤΟΨΗ Β' ΣΤΑΘΜΗΣ
- III. ΚΑΤΟΨΗ Γ' ΣΤΑΘΜΗΣ
- IV. ΤΟΜΗ Β – Β
- V. ΤΟΜΗ Δ – Δ
- VI. ΤΟΜΗ Ε – Ε
- VII. ΝΟΤΙΑ ΌΨΗ
- VIII. ΒΟΡΕΙΑ ΌΨΗ
- IX. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΑΤΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΩΜΑΤΟΣ
- X. ΠΑΤΩΜΑ ΜΑ Φ.Ο. ΑΠΟ ΠΡΙΣΤΑ ΔΟΚΑΡΙΑ
- XI. ΠΑΤΩΜΑ ΜΑ Φ.Ο. ΑΠΟΧΟΝΤΡΟΠΕΛΑΚΗΜΑΝΑ ΔΟΚΑΡΙΑ
- XII. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΔΩΜΑΤΟΣ ΤΥΠΟΥ Α'
- XIII. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΔΩΜΑΤΟΣ ΤΥΠΟΥ Β'

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

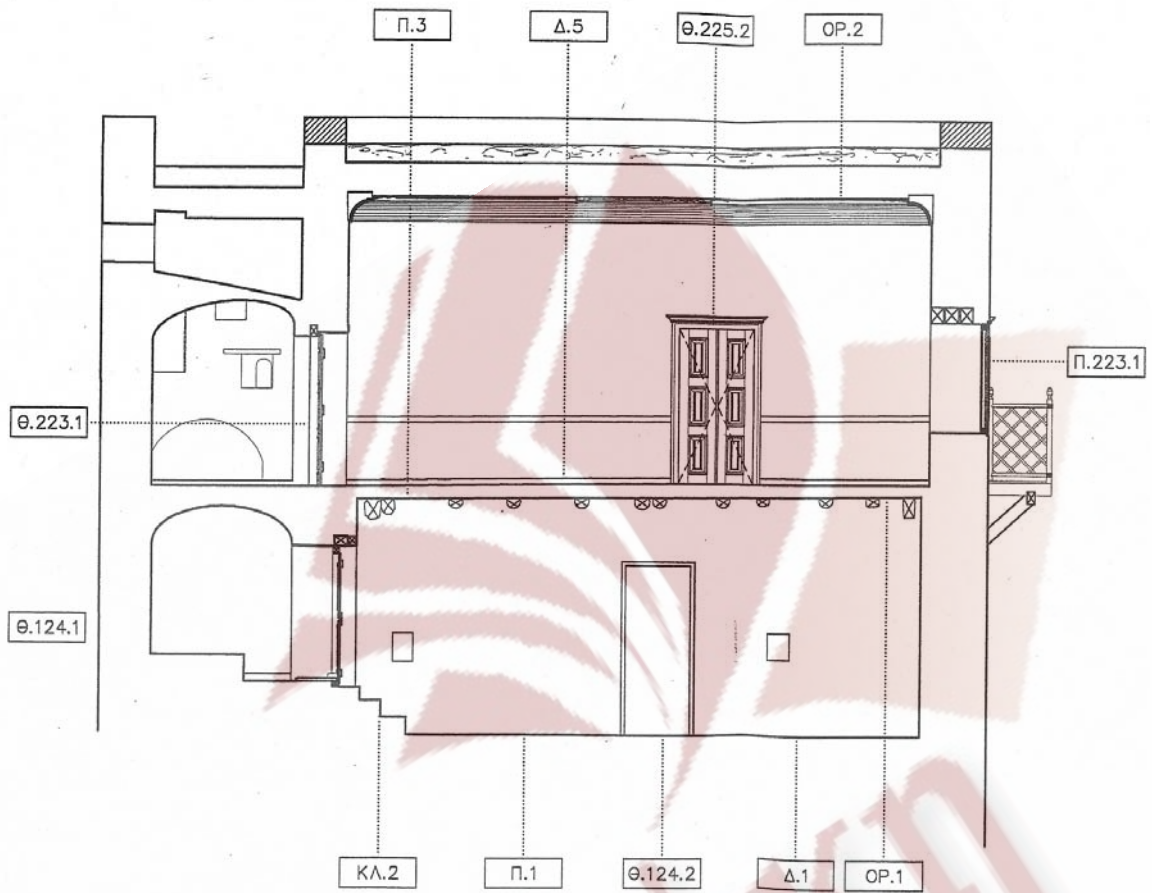

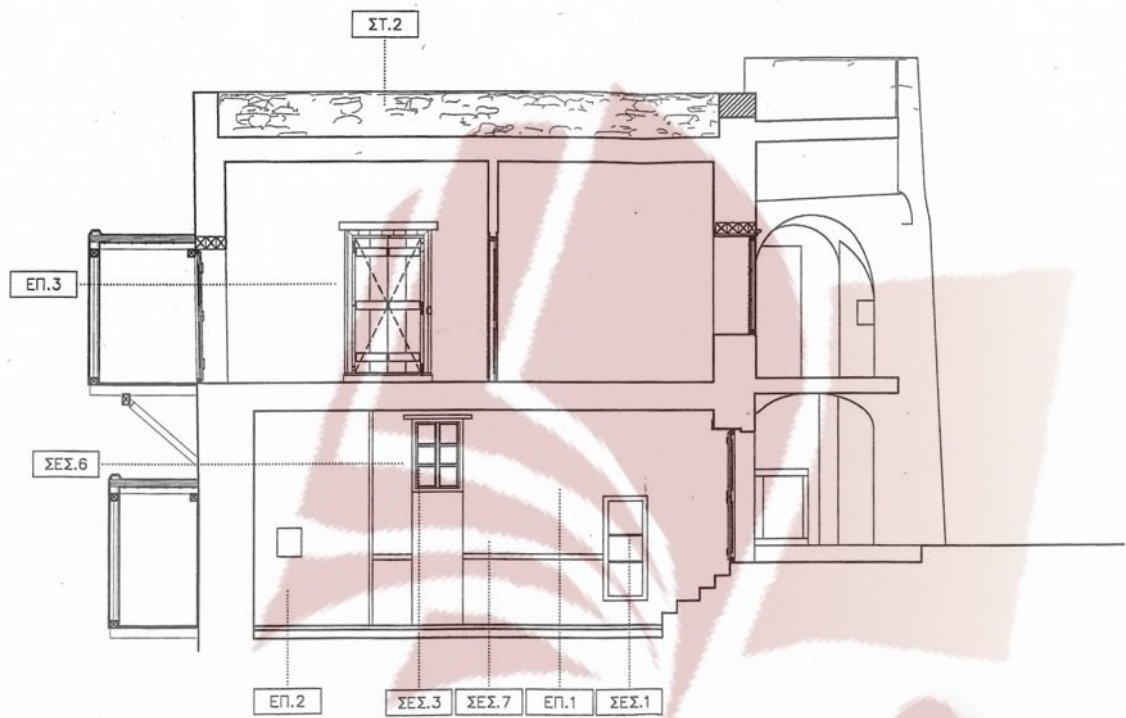

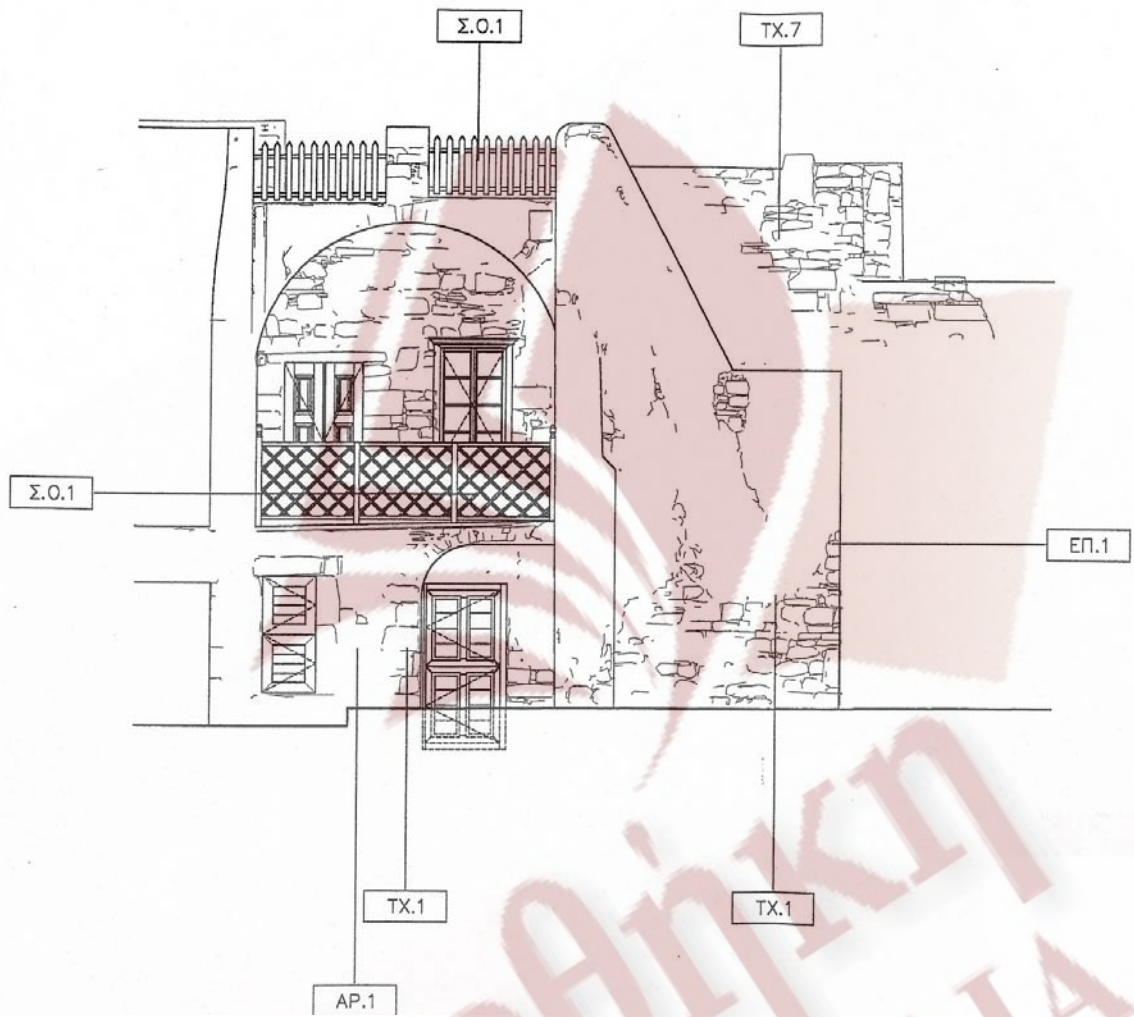
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

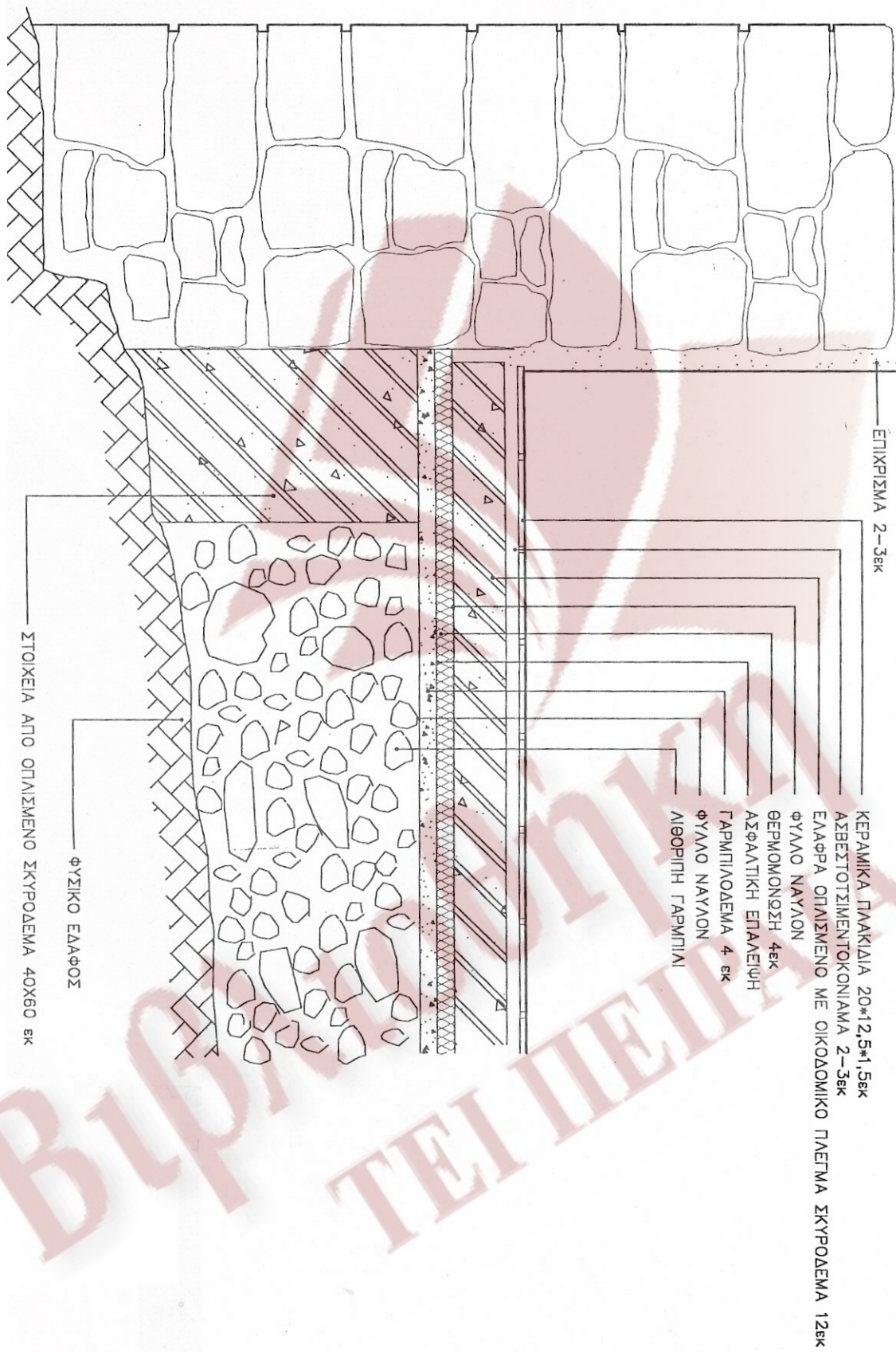

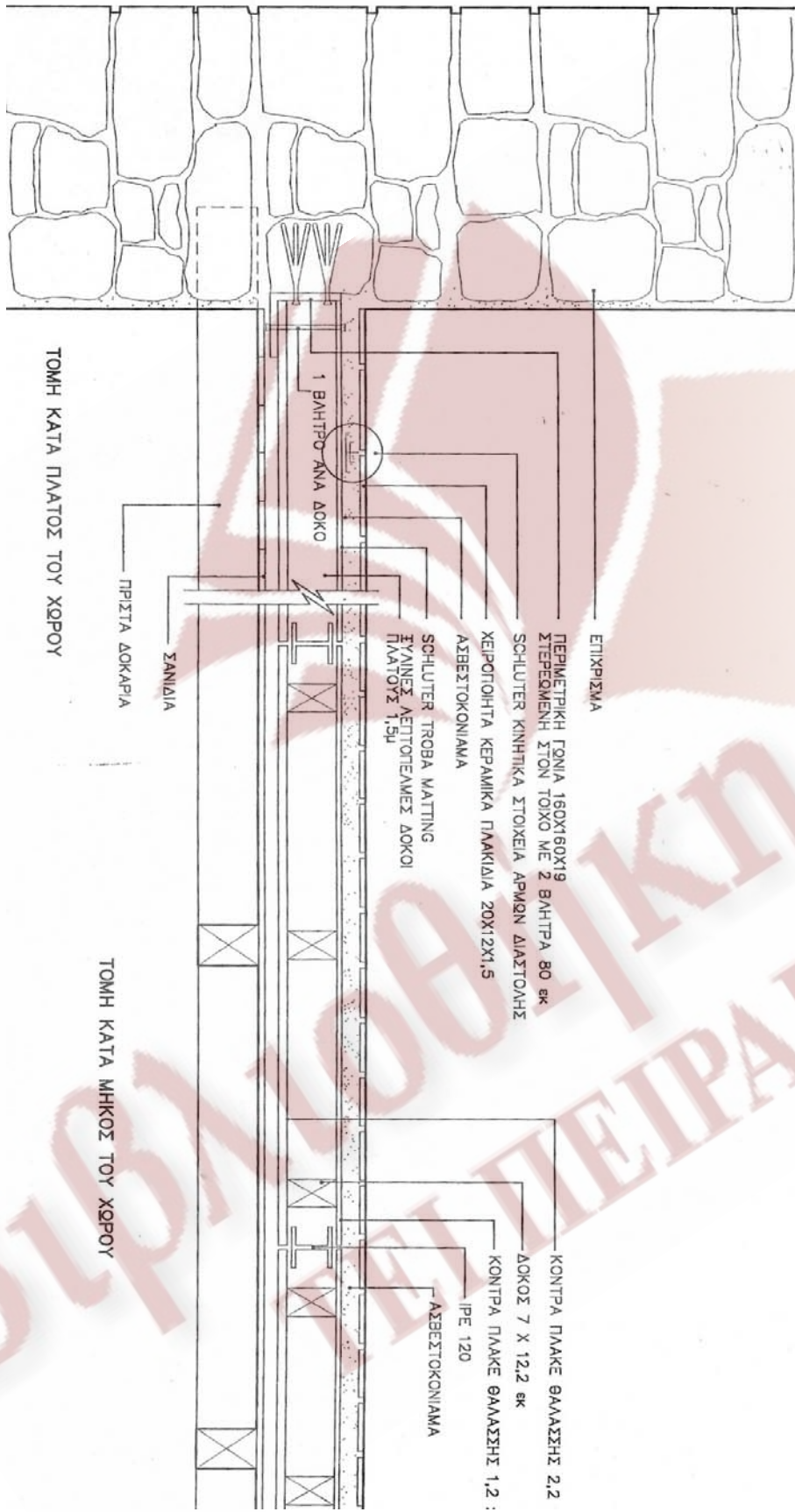

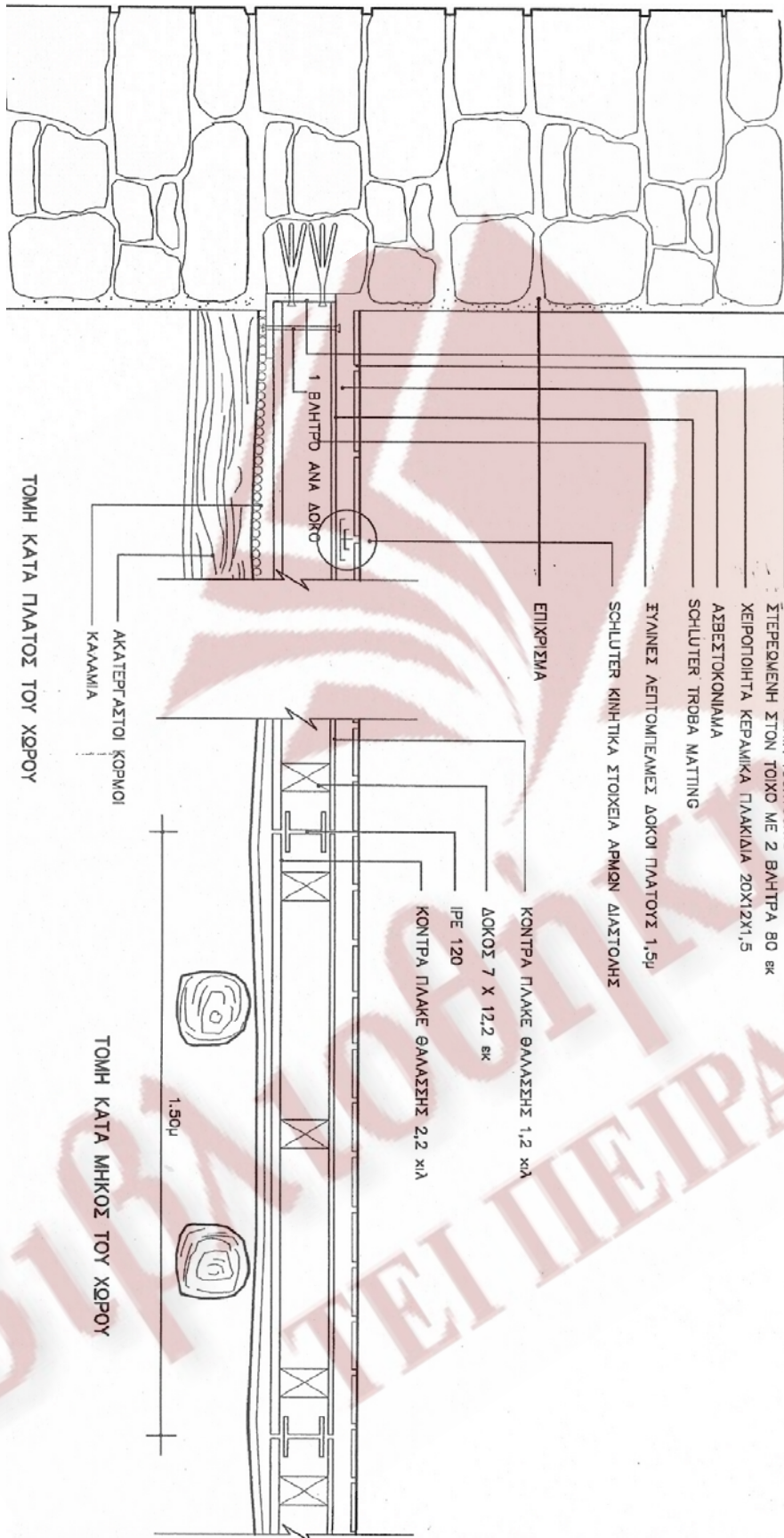

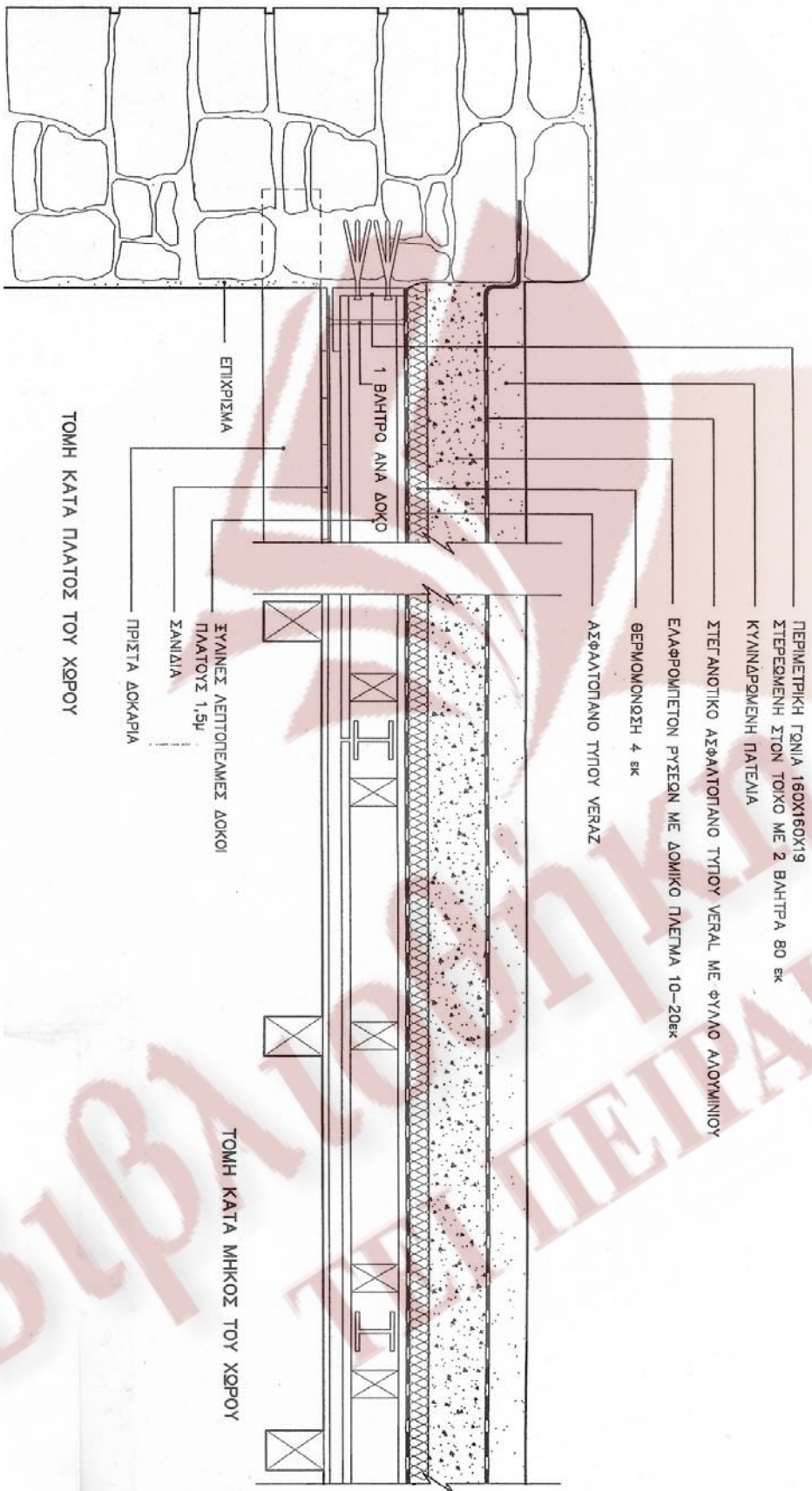
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

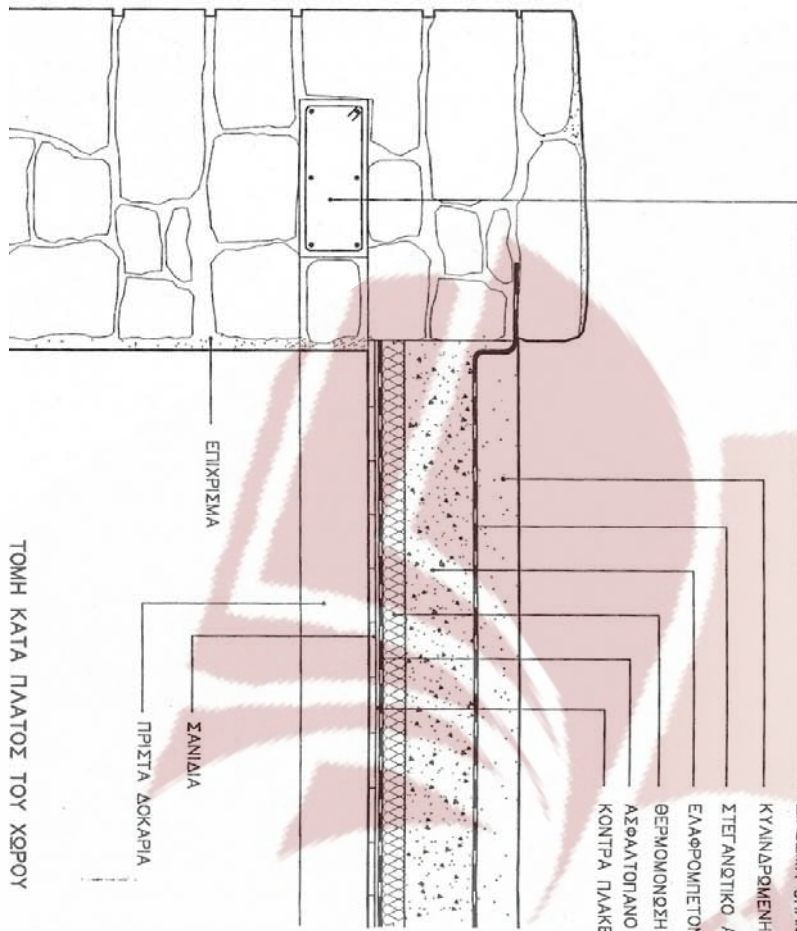

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΒΙΒΛΙΟ ΤΕΧΝΕΙΑ

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ

ΣΑΝΙΔΙΑ

ΠΡΩΤΑ ΔΟΚΑΡΙΑ

ΔΙΑΖΩΜΑ ΟΓΜΩΣΙΜΟΥ ΣΚΥΡΟΔΕΜΑΤΟΣ

ΚΥΛΙΝΔΡΩΜΕΝΗ ΠΛΑΤΥΝΑ

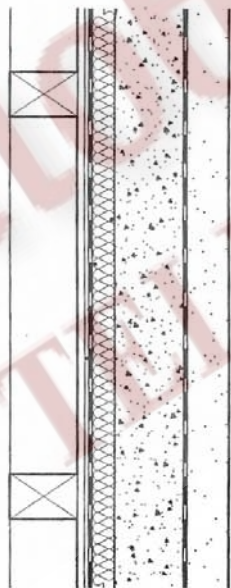
ΣΤΕΓΑΝΩΤΙΚΟ ΑΣΦΑΛΤΟΠΑΝΟ ΤΥΠΟΥ VERAL ΜΕ ΦΥΛΛΟ ΑΠΟΧΛΙΝΙΟΥ

ΕΛΑΦΟΒΕΛΤΟΝ ΠΥΞΕΩΝ ΜΕ ΔΟΜΙΚΟ ΠΛΑΤΥΝΑ 10-20cm

ΘΕΡΜΩΜΟΝΩΣΗ

ΑΣΦΑΛΤΟΠΑΝΟ ΤΥΠΟΥ VERAL

ΚΟΝΤΡΑ ΠΛΑΚΕ ΘΑΛΑΣΣΗΣ Bx1A

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Οι εκκλησίες του νησιού

Όταν κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. ο παλιός οικισμός της Αστυπάλαιας είχε πάρει σχεδόν τη σημερινή του έκταση και μορφή, σε πολεοδομικό επίπεδο αλλά και γενική εικόνα, μέσα στα όρια του ή σε άμεση σχέση με τις παρυφές του, υπήρχαν τριάντα μία εκκλησίες. Από τις εκκλησίες αυτές σήμερα πέντε έχουν κατεδαφιστεί, ενώ από όσες τότε βρίσκονταν στις παρυφές του οικισμού μία μόνο ακόμα παραμένει, μετά την επέκταση του τελευταίου, έξω από τον πολεοδομικό ιστό.

ΓΕΝΙΚΑ

Οι πολυάριθμες εκκλησίες της Χώρας Αστυπάλαιας είναι δυνατόν από πλευράς λειτουργίας – χρήσης να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες. Οι δυο ναοί του Κάστρου, η Παναγία και ο Άγιος Γεώργιος, καθώς και η Μεγάλη Παναγιά, από τον 19^ο τουλάχιστον αι., αν όχι από την εποχή της ανοικοδόμησής τους, είναι ενοριακοί ναοί, προορισμένοι να δέχονται τον συνολικό πληθυσμό της Χώρας κατά ενορίες, στις καθορισμένες ακολουθίες και την Θεία Λειτουργία των Κυριακών και Εορτών. Ο ναός της Παναγίας της Πορταΐτισσας, που λειτουργεί από πολύ παλιά, περισσότερο από έναν αιώνα, ως ενοριακός ναός, είναι κτισμένος για καθολικό μοναστηριού. Τέλος οι μικροί ναοί, που είναι φυσικά και οι περισσότεροι, είναι οικογενειακοί, ιδιόκτητοι, που λειτουργούνται κατά περίπτωση και χρησιμεύουν ως οστεοφυλάκια των οικογενειών των ιδιοκτητών τους. Η διαφορετική αυτή λειτουργία των ναών έχει άμεση συνέπεια στην μορφή γενικά των ίδιων κτισμάτων. Οι ενοριακοί ναοί, καθώς και το καθολικό του μοναστηριού, είναι ναοί μεγάλων διαστάσεων και προθέσεων σε σχέση με τους οικογενειακούς. Η εξήγηση είναι προφανής. Τα μέσα που διατίθενται από ένα μοναστήρι ή την κοινότητα, αν και πάλι προέρχονται από δωρεές προσώπων με μεγάλη κοινωνική θέση, δεν μπορούν να συγκριθούν μ' εκείνες μιας ή περισσότερων οικογενειών, που αφιερώνουν σ' ένα μικρό ναό. Στις ανάγκες άλλωστε του χώρου, λόγω του πλήθους των πιστών των ενοριών, προστίθεται και η διάθεση προβολής της κοινότητας με μεγαλοπρεπείς ναούς, δηλωτικούς ευμάρειας και δύναμης, που εκφράζεται με τον τύπο του ναού, τις διαστάσεις και την διακόσμηση. Αυτά είναι σαφή, κυρίως στην περίπτωση της Παναγίας του Κάστρου και την επέκταση και διακόσμηση του εσωτερικού του ναού της Πορταΐτισσας. Όσον αφορά το καθεστώς των ιδιωτικών οικογενειακών ναών που συναντούμε στην Αστυπάλαια, είναι γνωστό και σε άλλα μέρη του νησιωτικού κυρίως χώρου. Κατά τα Δωδεκανησιακά έθιμα περί κληρονομιάς, οι εκκλησίες προικοδοτούνται μαζί με όλη την περιουσία της μητέρας στην πρωτοκόρη. Το γεγονός της παράθεσης των μικρών αυτών ναών σε μακρές σειρές και συγκροτήματα, έχει πιθανότατα σχέση με την πολεοδομική εξέλιξη της Χώρας.

ΟΙ ΤΥΠΟΙ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ

Οι τύποι των Αστυπαλίτικων ναών της Χώρας είναι περιορισμένοι σε αριθμό. Πρόκειται για τρουλαίες βασιλικές και μονόχωρους δρομικούς θολοσκέπαστους ναούς. Στον πρώτο τύπο ανήκουν τρεις μόνο από τις εκκλησίες του οικισμού, ενώ στον δεύτερο όλες οι υπόλοιπες. Και οι δυο τύποι είναι ιδιαίτερα διαδεδομένοι στην μεταβυζαντινή νησιωτική ναοδομία.

Ο τύπος της τρουλαίας βασιλικής, συναντάται σε διάφορες παραλλαγές, σε εξαιρετικά μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων στις Κυκλάδες και στα υπόλοιπα νησιά του Αιγαίου Πελάγους. Η καταγωγή του τύπου και η σχέση του με τον σταυροειδή εγγεγραμμένο έχει επανειλημμένα απασχολήσει την έρευνα. Στην Αστυπάλαια τα τρία παραδείγματα του τύπου ανήκουν σε τρεις διαφορετικές παραλλαγές. Περισσότερο

συνηθισμένη αλλά και εύληπτη είναι εκείνη του Αγίου Γεωργίου του Κάστρου. Αν και οι αναλογίες του εσωτερικού καθώς και η διαμόρφωση των στεγών σαφώς τον κατατάσσουν στις τρουλαίες βασιλικές, η σχέση της παραλλαγής του τύπου με τον συνεπτυγμένο σταυροειδή εγγεγραμμένο είναι εμφανής. Στην Παναγία του Κάστρου έχουμε δεύτερη παραλλαγή, όπου τυφλά ανιδώματα σχηματίζονται στους πλάγιους τοίχους από τις εν επαφή με αυτούς παραστάδες, που μεταφέρουν στο έδαφος τα φορτία της θολοδομίας. Στο παράδειγμα της Αστυπάλαιας υπάρχει ωστόσο η ιδιομορφία της διαφορετικής διαμόρφωσης του χώρου προς τη Δύση του κεντρικού, στον τρούλο. Στην περίπτωση αυτή η θολοδομία καταργείται και η διάροφη διάταξη αντικαθιστά τον συνήθως ενιαίο και απλό χώρο του δυτικού τμήματος του κυρίως ναού. Τέλος στο ναό της Παναγίας της Πορταΐτισσας υπάρχει συνδιασμός της παραλλαγής του τύπου του Αγίου Γεωργίου (στο ανατολικό τμήμα) και ενός σπάνιου επίσης τρόπου κάλυψης του προς τη Δύση του τρούλου χώρου. Η λύση ενός δεύτερου τρούλου ή φουρνικού συναντάται και σε άλλες περιόδους της ιστορίας της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Στην προκειμένη περίπτωση δεν αποκλείεται να υπάρχει τουρκική επιρροή.

Ευρύτατη επίσης στον Ελλαδικό χώρο είναι η διάδοση του μονόχωρου δρομικού θολοσκεπάστου ναού. Από την Βυζαντινή ήδη εποχή, οι ναοί του τύπου αυτού είναι πολυάριθμοι στον ηπειρωτικό και στο νησιωτικό χώρο. Η θολοδομία τους, απλή σχετικά με άλλες θολωτές κατασκευές, που παρέχει ασφάλεια από τις πυρκαϊές, αντοχή και οικονομία, όπου τα ξύλα σπανίζουν, όπως στα νησιά, είναι βασικός λόγος επιλογής του τύπου για μικρές κυρίως και περιορισμένων προθέσεων εκκλησίες. Τα παραδείγματα της Αστυπάλαιας που όπως έχει αναφερθεί παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες μεταξύ τους, σε γενική μορφή αλλά και σε επιμέρους στοιχεία, δεν εμφανίζουν τοπικιστικές ιδιομορφίες. Είναι σαφές ότι οι μονόχωροι ναοί της Αστυπάλαιας ανήκουν στον απλούστερο τύπο θολοσκεπαστων δρομικών ναών, καθώς απουσιάζουν παντελώς στοιχεία, όπως ανιδώματα, σφενδόνια, κ.ά. που θα συνιστούσαν παραλλαγές του τύπου.

ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ

Άμεση σχέση με την λειτουργία – χρήση των ναών ως ενοριακών ή οικογενειακών έχουν τα μορφολογικά τους στοιχεία, για τους λόγους της προβολής και ανάδειξης, που ήδη αναφέρθηκαν. Βασικό ρόλο επίσης κατέχουν τα ρεύματα της αρχιτεκτονικής και της διακόσμησης στον ευρύτερο χώρο, κυρίως όσον αφορά τις μεγάλες ενοριακές εκκλησίες, αλλά ακόμη και τις μικρότερες σε ανάλογο βαθμό.

Η γενική εξωτερική μορφή σε όλες τις εκκλησίες της Χώρας είναι γενικά απλή. Εξαίρεση, εκτός φυσικά από την Παναγία την Πορταΐτισσα, της οποίας η εξωτερική μορφή είναι αποτέλεσμα όψιμων επεμβάσεων, αποτελεί ο ναός της Παναγίας του Κάστρου, έργο νεότερο σχετικά, όσον αφορά τη δυτική όψη, για τους λόγους που έχουν αναφερθεί. Στις παλαιότερες εκκλησίες ακολουθείται στο εξωτερικό η απλή μεταβυζαντινή αιγαιοπελαγίτικη μορφολογία, με μεγάλες αδιάθρωτες επιφάνειες, εμφανείς, επιχρισμένους θόλους, πλαστικότητα στις μορφές.

Ακόμη και επί μέρους μορφολογικά στοιχεία που τονίζουν ορισμένα μέρη των όψεων, όπως τα ανοίγματα, κυρίως θυρώματα, απουσιάζουν από τους ναούς της Χώρας. Σε μεταγενέστερες εποχές από τα μέσα του 19^{ου} αι. και μετά, οπότε ο κλασικισμός άρχισε να επιδρά στην αιγαιοπελαγίτικη αρχιτεκτονική, οι όψεις άρχισαν να εμπλουτίζονται με μορφολογικά στοιχεία. Τα παραδείγματα μεταγενέστερων επεμβάσεων είναι περιορισμένα στην Αστυπάλαια. Δεν στερούνται ωστόσο ενδιαφέροντος τόσο η Παναγία του Κάστρου όσο και η διαμόρφωση των

όψεων της Παναγίας Πορταΐτισσας, αφού φανερώνουν σαφώς τις επιδράσεις και την επιρροή που άσκησε η επίσημη αρχιτεκτονική της εποχής σε περισσότερο απομονωμένες περιοχές και αποτελούν δείκτη του βαθμού αφομοίωσης των στοιχείων της τελευταίας από την παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Τα ίδια συμπεράσματα ισχύουν επίσης και για το εσωτερικό των ναών, όσον τουλάχιστον αφορά την εισροή νέων στοιχείων. Είναι ωστόσο γεγονός, ότι στο εσωτερικό των ναών, αν και σε αρκετά σημεία οι αρχές της μορφολογίας του εξωτερικού εξακολουθούν να πρυτανεύουν, εμφανίζονται δευτερεύοντα στοιχεία με έντονη παρουσία όπως το τέμπλο, ο Δεσποτικός Θρόνος, τα στασίδια, τα προσκυνητάρια κ.ά., έχοντας περίτεχνη και βαριά διακόσμηση, προσδίδοντας διαφορετικό χαρακτήρα στον χώρο. Τα τέμπλα των ναών του νησιού ανήκουν στην μεγάλη ομάδα των τέμπλων, που συναντώνται στα νησιά του Αιγαίου κατά τους 17^ο και 18^ο κυρίως αι., τα πρώτα παραδείγματα της οποίας κατασκευάστηκαν στην Κρήτη κατά την όψιμη Ενετοκρατία.

Ο τρούλος του Αγίου Γεωργίου

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

Όσον αφορά τα υλικά και τους τρόπους δομής των εκκλησιών της Χώρας της Αστυπάλαιας, πρέπει στην αρχή να επισημανθούν οι δυσκολίες που παρουσιάζει η παρατήρηση για κατασκευαστικά θέματα στους επιχρισμένους και επανειλημμένα ασβεστωμένους ναούς. Ωστόσο προκύπτουν ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία για την οικοδόμηση των μνημείων από τεχνικής απόψεως. Αρχικά φαίνεται ότι τόσο τα υλικά όσο και οι τρόποι δόμησης δεν διαφέρουν από τους μεγάλους στους μικρούς ναούς. Αυτό οφείλεται αφ' ενός στα διαθέσιμα τοπικά υλικά και αφ' ετέρου στην μικρή σχετικά χρονική απόσταση στην οικοδόμηση των σωζόμενων ναών. Άλλωστε οι εν χρήση κατασκευές δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες δυσκολίες στην εκτέλεση, ούτε και επιλύουν περίπλοκα ή σπάνια συναντώμενα προβλήματα με πραγματικά ελάχιστες εξαιρέσεις. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν στην Αστυπάλαια είναι ευρύτατα διαδεδομένες στην αιγαιοπελαγίτικη ναοδομία.

Κύρια υλικά στην οικοδόμηση των ναών είναι τοπικοί λίθοι, ασβεστόλιθοι, σχιστόλιθοι και πωρόλιθοι καθώς και το αρχαίο υλικό, μάρμαρα αλλά και πωρόλιθοι και γρανιτοειδείς λίθοι σε μικρότερο ποσοστό. Με τα δύο πρώτα είδη λίθων κτίζονται οι κοινές τοιχοποιίες, οι κόγχες των ιερών που έχουν ημικυκλικό σχήμα και γενικά κάθε αργολιθοδομή στην κατασκευή. Με τους πωρόλιθους κτίζονται οι θόλοι, ενώ τέλος το αρχαίο υλικό χρησιμοποιείται στη διαμόρφωση των εξωτερικών όψεων των τοίχων, των γωνιών και οπωσδήποτε δευτερευόντων στοιχείων του εσωτερικού, που απαιτούν λιθοξοική (Αγία Τράπεζα, κόγχη πρόθεσης κ.ά.), για λόγους ανάδειξης και οικονομίας συγχρόνως. Τα κονιάματα γίνονται από χώμα με ασβέστη και υδραυλικό κονίαμα στην επίστρωση των θόλων εξωτερικά.

Για τον τρόπο δομής πολύτιμη πηγή πληροφοριών, με τη μορφή άμεσων παρατηρήσεων, είναι ο ερειπωμένος ναός του Καράη. Τα όσα παρατηρούνται εδώ φαίνεται ότι έχουν γενική ισχύ. Οι εξωτερικοί τοίχοι των ναών και κυρίως οι κύριες όψεις, συνήθως η δυτική, διαμορφώνονται με το διαθέσιμο αρχαίο υλικό, λιθόπλινθους ή άλλα αρχιτεκτονικά μέλη, με διάθεση πολλές φορές συνθετική και με καλλιτεχνική ευαισθησία. Το αρχαίο υλικό δεν καταλαμβάνει ολόκληρο το πάχος του τοίχου, το οποίο συμπληρώνεται με αργολιθοδομή. Με αργολιθοδομή κτίζονται τα μέρη του ναού που έχουν επίπεδες επιφάνειες, κυρίως η κόγχη του ιερού. Οι θόλοι κτίζονται από από λαξευτούς πώρινους θολίτες με μικρό πάχος και μεγάλη επιφάνεια, όπως οι αντίστοιχοι των σπιτιών. Το τεταρτοσφαίριο της κόγχης κτίζεται με αργολιθοδομή, εκτός από το μέτωπο, που κατασκευάζεται από λαξευτούς και πάλι θολίτες. Στις περιπτώσεις που αυτό είναι σε υποχώρηση, το τόξο που περιβάλλει το μέτωπο κτίζεται με πλακοειδείς σχιστόλιθους. Από τις δευτερεύουσες κατασκευές ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δάπεδα από μαρμάρια τεμάχια και τούβλα, σε ελεύθερη, χωρίς συνθετικές αρχές, τοποθέτηση.

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Ο ναός της παναγίας του Κάστρου, αφιερωμένος στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, η νεότερη από τις δύο εκκλησίες του Κάστρου, κάποτε ενοριακή, είναι μια από τις πιο σεβαστές αλλά και αξιόλογες εκκλησίες της Χώρας. Καταλαμβάνει το χώρο ανάμεσα στα ξώκαστρα σπίτια του Κάστρου, πάνω από το διαβατικό της πύλης, σε θέση δηλαδή περίοπτη, τόσο από το εσωτερικό του Κάστρου όσο και από τον οικισμό. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη μορφή και τα ιστορικά στοιχεία του κτίσματος φανερώνουν τις ιδιαίτερα υψηλές προθέσεις του.

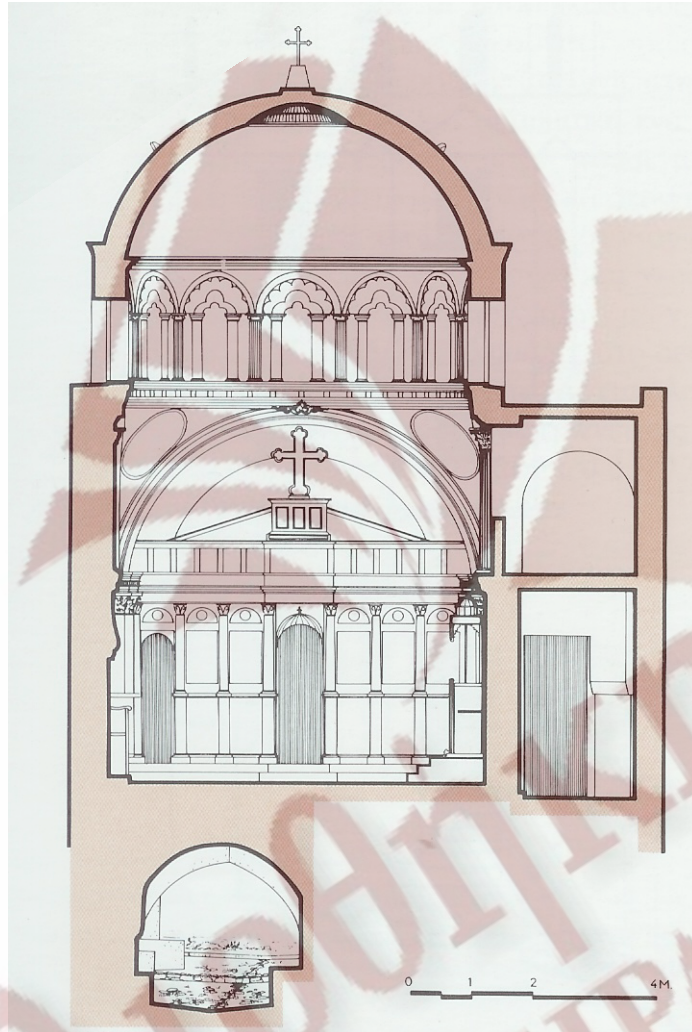
Ο ναός κτισμένος, σύμφωνα με την επιγραφή στο υπέρθυρο της κυρίας εισόδου του στα 1853, κατέλαβε τη θέση ενός παλαιότερου κτίσματος, πιθανότατα πύργου, τμήμα του οποίου ήταν διαβατικό της πύλης και δεξαμενή, ενσωματώνοντας ορισμένα λείψανα της ανωδομής του.

Τυπολογικά ο ναός ανήκε στις μονόκλιτες τρουλαίες βασιλικές. Πρόκειται για επίμηκες κτίσμα εσωτερικών διαστάσεων 10,60 X 6,40 μ., χωρίς την εξωτερικά πεντάπλευρη κόγχη του ιερού. Ο κεντρικός χώρος του ναού, μονοσήμαντος, έντονα κατακόρυφος και εξαιρετικά τονισμένος, τόσο από την ίδια του την κτιριολογική διάρθρωση όσο και από την διακόσμηση, στεγάζεται με μεγάλο, δωδεκάπλευρο εξωτερικά, τρούλο διαμέτρου 5,30 μ. Με τη μεσολάβηση των τεσσάρων σφαιρικών τριγώνων τα φορτία του μεταφέρονται σε τέσσερα ημικυκλικά τόξα, το μέτωπο των οποίων παρουσιάζει μικρή υποχώρηση. Στα ανατολικά καταλήγει στο Άγιο Βήμα, η στέγαση του οποίου γίνεται με μικρού μήκους ημικυλινδρικό θόλο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια μείωσης του ανοίγματος του θόλου, με τυφλά αψιδώματα, στα βόρεια και νότια τμήματα του χώρου. Τα τυφλά αυτά αψιδώματα δεν καταλήγουν ψηλά σε τόξο, αλλά σε δυο κοιλόκυρτα φουρούσια, που φέρουν ένα μικρό ευθύγραμμο στοιχείο. Στα δυτικά διαμορφώνεται μια διώροφη διάταξη, με κατασκευή, εν μέρει τουλάχιστον, ανεξάρτητη από εκείνη του κεντρικού χώρου. Ένας λίθινος κίονας, τοποθετημένος στο μέσον του πλάτους της προς την ανατολική

πλευρά του, φέρει τρία τόξα, δυο προς Βορρά και Νότο και ένα προς Δύση, που με τη σειρά τους φέρουν το πάτωμα του ορόφου. Η διάταξη επαναλαμβάνεται στον όροφο. Ο τελευταίος είναι επιπεδόστεγος. Αξίζει να σημειωθεί ότι η φέρουσα κατασκευή, συμπεριλαμβανομένων και των τριών τόξων του πατώματος του ορόφου, είναι ελαφριά, η χωροθέτηση του ναού ανάμεσα στα σπίτια του δακτυλίου του Κάστρου και η τοποθέτηση της δυτικής του όψης προς το εξωτερικό επέβαλαν τη δημιουργία ενός στενού χώρου στα νότια του ναού, από τον οποίο γίνεται η προσπέλαση της κυρίας στάθμης του τελευταίου και μέσω μιας κλίμακας, των δυο χώρων που διαμορφώνονται σε ψηλότερη στάθμη και έχουν χρήση γυναικωνίτη.

Η αντιμετώπιση της εξωτερικής εμφάνισης του ναού παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Οι δυο διαθέσιμες όψεις του κτιρίου, η ανατολική και η δυτική, είχαν εξαιτίας της διάρθρωσης τους, αλλά και κυρίως της θέσης του κτιρίου, διαφορετική σημασία, γεγονός το οποίο φαίνεται σαφώς στην μορφολογία τους. Η πρώτη στραμμένη προς το εξωτερικό του Κάστρου και δεδομένης της εξαιρετικής στενότητας του χώρου ελάχιστα ορατή, έχει μορφολογηθεί με τρόπο απλούστατο, συνεπή με την κατασκευή και σύμφωνα με την «παραδοσιακή αιγαιοπελαγίτικη» μορφολογία. Επίπεδες ή καμπύλες, απλές, αδιάρθρωτες επιφάνειες και ανοίγματα, χωρίς ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία είναι τα χαρακτηριστικά της.

Αντίθετα, η δυτική όψη αντιμετωπίστηκε όχι απλά ως η εμφανής όψη του ναού, αλλά και ως στοιχείο ανάδειξης του Κάστρου ολόκληρου, του οποίου τόσο καίρια θέση καταλαμβάνει. Η διάρθρωση της ανταποκρίνεται σ' εκείνη του εσωτερικού χώρου, του δυτικού τμήματος δηλαδή του ναού. Χρησιμοποιώντας ως βάση το διατηρούμενο τμήμα του παλαιότερου κτιρίου με την πύλη, η όψη του ναού οργανώνεται ως εξής: Τρεις παραστάδες, κάθε μια από τις οποίες διαιρείται από επίκρανο σε δυο καθ' ύψος τμήματα, ορίζουν δυο κατακόρυφες ζώνες με διάφορη διάταξη. Οι κατώτερες στάθμες με ορθογώνια παράθυρα και κυκλικούς φεγγίτες καταλήγουν σε ημικυκλικά τόξα, ενώ οι ανώτερες, με ορθογώνια επίσης παράθυρα, σε συνεχή οριζόντιο κομήτη. Πάνω από τον τελευταίο, μια χαμηλή οριζόντια ζώνη, στην οποία εντάσσονται τρεις κυκλικοί ψευτοφεγγίτες και αετώματα, ένα για κάθε ζώνη και παραστάδα, στέφει την όψη. Πρόκειται για προσεγμένη κατασκευή με λαξευτά σε πωρόλιθο και μάρμαρο μορφολογικά στοιχεία. Η σύνθεση, προφανώς έργο λαϊκού τεχνίτη, όπως μαρτυρούν οι μορφολογικές ασυνέπειες κι αδυναμίες της, έχει νεοκλασικά και αναγεννησιακά πρότυπα. Είναι γνωστή η διάδοση τέτοιων προτύπων στο χώρο του Αιγαίου, στις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. Άλλωστε και στην ίδια τη Χώρα της Αστυπάλαιας υπάρχουν παραδείγματα αστικών σπιτιών με παρόμοιας έμπνευσης στοιχεία. Η προέλευση τους ενδέχεται να είναι η Ερμούπολη, άλλα κέντρα της ελεύθερης Ελλάδας ή του ευρύτερου χώρου.

Παναγία του Κάστρου – Τομή

Παναγία του Κάστρου - Όψη

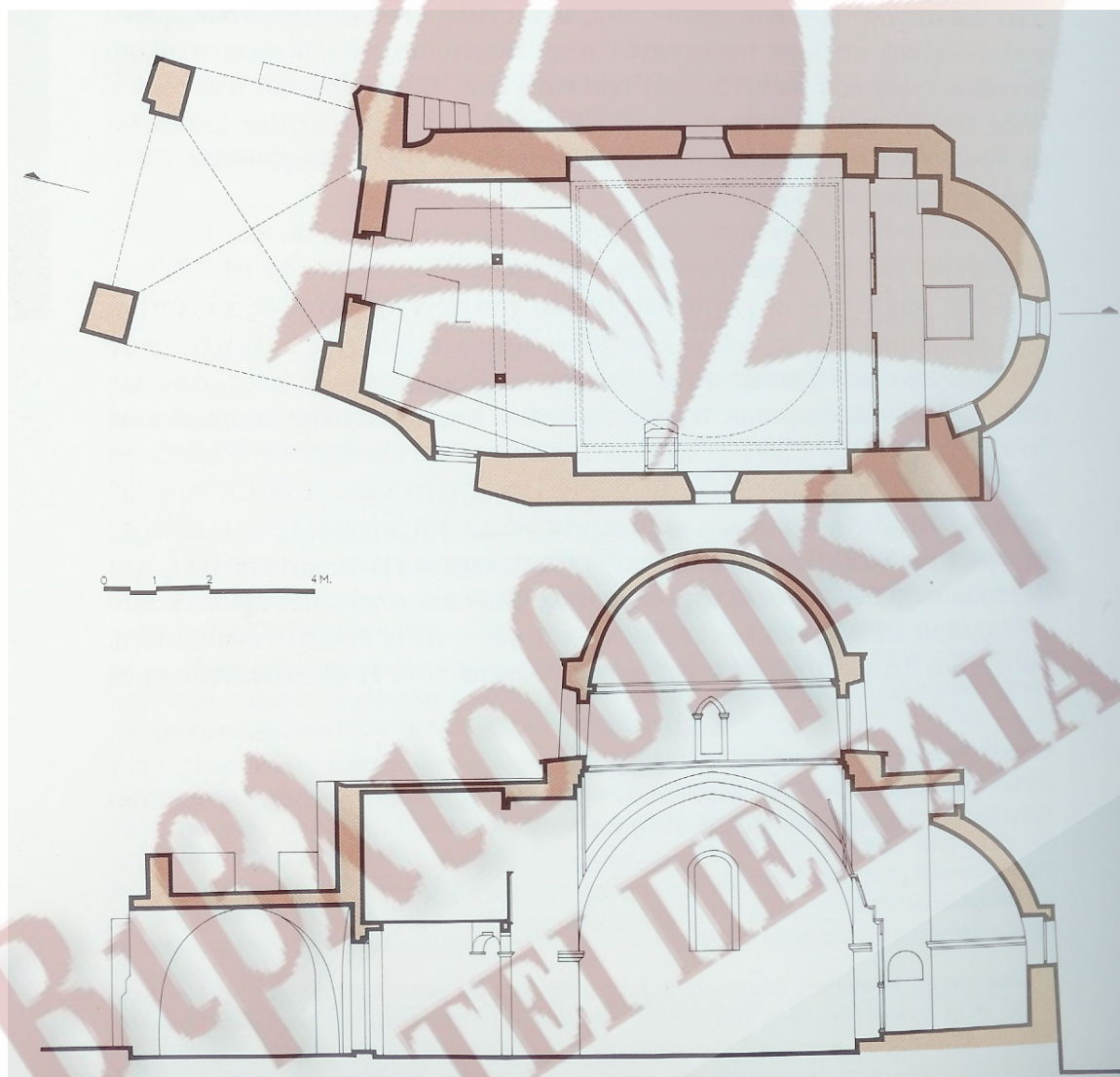
Στο εσωτερικό του Κάστρου, ενταγμένος άλλοτε στον πυκνό πολεοδομικό ιστό, με προσανατολισμό βορειοδυτικό – νοτιοανατολικό ελεύθερος σήμερα ανάμεσα στα ερείπια, βρίσκεται ο δεύτερος ναός του Κάστρου, αφιερωμένος στη μνήμη του Αγίου Γεωργίου. Σύμφωνα με τη χρονολογημένη επιγραφή στο υπέρθυρο της δυτικής θύρας του ο ναός κτίστηκε στα 1790.

Πρόκειται για τρουλαία βασιλική εσωτερικών διαστάσεων 5,10 X 8,00 μ. περίπου, χωρίς την κόγχη του ιερού και τον συνεχόμενο προς τα δυτικά του νάρθηκα. Στο εσωτερικό τέσσερις κεραίες, που στεγάζονται με οξυκόρυφους θόλους, οι βόρειες και νότιες οι οποίες έχουν περιορισμένο βάθος (0,40 μ.) φέρουν στη διασταύρωσή τους τον τρούλο. Εξωτερικά ο τελευταίος είναι οκτάγωνος. Εδράζεται σε κυβικό βάθρο, κάτω από το οποίο αποκρύπτονται οι θόλοι των κεραιών, εκτός από την ανατολική και τη νότια που προβάλλουν ελεύθερες με εμφανή το θόλο τους. Η κόγχη του ιερού είναι ημικυκλική και στεγάζεται με εμφανές τεταρτοσφαίριο. Στην περιοχή του νάρθηκα που έχει σχήμα σε κάτοψη τραπεζοειδές και φέρει στον όροφο γυναικωνίτη, το σχέδιο του ναού χάνει την κανονικότητά του. Η ακανονιστία αυτή καθώς και η στέγαση του γυναικωνίτη με δάμα οδηγεί στην υπόθεση ότι η περιοχή έχει υποστεί επεμβάσεις. Δεν είναι όμως απίθανο να οφείλεται η ακανονιστία στην προσπάθεια ένταξης του κτίσματος στον υπάρχοντα ήδη ιστό του Κάστρου. Προς τα δυτικά του νάρθηκα είναι διαμορφωμένος ανοικτός εξωνάρθηκας, ο οποίος στεγάζεται με σταυροθόλιο. Μία ξύλινη σκάλα στα ανατολικά του εξωνάρθηκα οδηγούσε σε κατεδαφισμένο σήμερα κτίσμα του ορόφου. Κατεδαφισμένο είναι επίσης το δίλοβο κωδωνοστάσιο με τα οξυκόρυφα τόξα και το χαρακτηριστικό τελείωμα στην κορυφή του. Το κωδωνοστάσιο ήταν κατασκευασμένο κατά μέγα μέρος από αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση.

Η εξωτερική μορφή του ναού είναι απλή. Οι επιφάνειες παραμένουν επίπεδες, αδιάρθρωτες, συνεπείς με την κατασκευή. Οι όψεις ποικίλονται μόνο από τα ορθογώνια παράθυρα και από τις σχετικά μεγάλες επιφάνειες των αρχαίων λίθων της

κατασκευής, που διαγράφονται κάτω από τα ασβεστόματα. Στην εξωτερική εμφάνιση του τρούλου ποικίλλουν, εκτός από το κυμάτιο που στρέφει τις πλευρές του, οι «φυτεμένες» πέτρες στο ημισφαιρικό τμήμα του.

Η εσωτερική διακόσμηση των επιφανειών του ναού είναι απλή, καθώς αυτές παραμένουν αδιάρθρωτες, με ένα μόνο κυμάτιο που ορίζει τη γένεση του τεταρτοσφαιρικού θόλου στο Άγιο Βήμα. Τις γενέσεις επίσης των τόξων, των κεραίων του σταυρού ορίζουν λαξευτά λίθινα επίκρανα. Την αρχή και το τελείωμα του τυμπάνου του τρούλου ορίζουν κοσμητές. Κάποια προσοχή έχει δοθεί στη διαμόρφωση εσωτερικά των τεσσάρων παραθύρων του τρούλου, με παραστάδες που φέρουν επίκρανα και οξυκόρυφο τόξο. Το δάπεδο είναι στρωμένο με μεγάλα τεμάχια και πλάκες σκουρόχρωμου μαρμάρου.

Κάστρο – Αγ. Γεωργιος – Κάτοψη – Τομή κατά μήκος

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΠΟΡΤΑΪΤΙΣΣΑ

Το μοναστήρι της Παναγίας της Πορταΐτισσας που αποτελεί χωρίς αμφιβολία το θρησκευτικό κέντρο του νησιού και το μεγαλύτερό του προσκύνημα, βρίσκεται στις νότιες παρυφές του οικισμού της χώρας, κάτω ακριβώς από το «σαράι» που αποτελεί το νότιο άκρο του Κάστρου. Το μοναστήρι αποτελεί κατά κάποιον τρόπο το όριο του οικισμού αφού από το νότιο μανδρότοιχό του αρχίζει η μεγάλη κατωφέρια που καταλήγει στη θάλασσα.

Αρκετά ιστορικά στοιχεία υπάρχουν σχετικά με την ίδρυση του μοναστηριού, ενώ λείπουν αντίστοιχα για την μετέπειτα ιστορία του. Μία ειδικότερη έρευνα είναι απαραίτητη για τον εντοπισμό τέτοιων στοιχείων στο αρχείο του μοναστηριού ή αλλού. Από το βίο του Οσίου Ανθίμου, του Αομάτου, του εκ Κεφαλληνίας, μαθαίνουμε ότι ο Όσιος, που προηγουμένως είχε χτίσει τις μονές Ζωοδόχου Πηγής στη Σίκινο και Αγίου Γεωργίου στο Καστελλόριζο, επιστρέφοντας από τα Ιεροσόλυμα ήρθε στην Αστυπάλεια, όπου αποφάσισε κατόπιν αποκαλύψεως, να κτίσει το τρίτο μοναστήρι «επ' ονόματι της Υπεραγίας Θεοτόκου». Στη συνέχεια, ο βίος μας πληροφορεί τα σχετικά με την ανεύρεση οικοδομικού υλικού σε μια «παλαιά Χώρα», που βρέθηκε στα κτήματα «Μιχαήλ τινός ιερέως πλησίον της πόλεως». Η οικοδόμηση του μοναστηριού κράτησε εννέα χρόνια και στη διάρκεια αυτή αναφέρονται πολλά σχετικά θαύματα. Η μονή αφιερώθηκε στην Παναγία την Πορταΐτισσα της Μονής Ιβήρων, αντίγραφο της εικόνας της οποίας έφερε ο Όσιος Άνθιμος στην Αστυπάλεια. Η χρονολογία της ανέγερσης δεν αναφέρεται στον βίο. Ένα Πατριαρχικό ωστόσο σιγίλιο του Πατριάρχου Ιωαννικίου, μας δίνει τη χρονολογία 1762. Τέλος μια επιγραφή του 1766 στο τέμπλο είναι ενδεικτική για το στάδιο των εργασιών τη χρονιά αυτή.

Η τύχη του μοναστηριού στη συνέχεια είναι γνωστή. Άγνωστος παραμένει ο χρόνος διάλυσης του. Σχετικά με την οικοδομική ιστορία του συγκροτήματος και του Καθολικού, που λειτουργεί σήμερα ως Καθεδρικός ναός της χώρας και ως ένας από τους τέσσερις ενοριακούς της, είναι γνωστά ορισμένα ακόμα στοιχεία. Επιγραφή στο

μισοκατεστραμένο βοτσαλωτό, που κοσμεί την αυλή του μοναστηριού, μας πληροφορεί ότι το τελευταίο κατασκευάστηκε στα 1880.

Πιθανότατα τότε έγιναν γενικές εργασίες αναμόρφωσης του συγκροτήματος του ναού. Δεν είναι απίθανο στην εποχή αυτή, να ανήκει και το μαρμάρινο κωδωνοστάσιο στα βόρεια της εκκλησίας. Σημαντικές εργασίες αναμόρφωσης του ναού με προσθήκη πιθανότατα τότε του νάρθηκα και του γυναικωνίτη, πρέπει να έγιναν στις αρχές του 20^{ου} αι. Άλλωστε γύρω στα 1915 έγινε αναμόρφωση του εσωτερικού του ναού και πιθανώς και των εξωτερικών του όψεων, με νεοκλασική βαριά διακόσμηση από κάποιον Σαντορινιό τεχνίτη μάστορο-Μαθιό. Τέλος στα 1926-1930 χτίστηκε στα ανατολικά του μοναστηριού, σε επαφή σχεδόν με αυτό το κτίριο του δημοτικού σχολείου, που μέχρι πριν αρκετά χρόνια στέγαζε το γυμνάσιο και το λύκειο του νησιού, με έρανο των Αστυπαλιτών της Αμερικής. Σήμερα παραμένουν εδώ τα γραφεία του Ε.Φ.Τ.Α. , εκκλησιαστικό μουσείο, καθώς και η κατοικία του Μητροπολίτη, όταν διαμένει στο νησί.

Στο κτιριακό συγκρότημα του μοναστηριού, κτισμένο σε επικλινές έδαφος με περιορισμένο πλάτος ανάμεσα στο Κάστρο και την κατωφέρεια, δόθηκε κατ' ανάγκη σχήμα επίμηκες, με τον μεγάλο άξονα στη διεύθυνση Ανατολή – Δύση. Τα κτίσματα του διατάσσονται γύρω από μια επιμήκη αυλή. Το ίδιο το Καθολικό βρίσκεται στη νότια πλευρά, καταλαμβάνοντας το μισό περίπου μήκος της προς τη νοτιοδυτική γωνία. Στο μέσον της νότιας πτέρυγας, πίσω από την κόγχη του ιερού του Καθολικού, διαμορφώνεται μια πύλη με διαβατικό. Στα ανατολικά του διαβατικού και σε ολόκληρο σχεδόν το υπόλοιπο μήκος της νότιας πλευράς βρίσκονται, στη στάθμη του εδάφους, δύο μικροί μονόχωροι, θολοσκέπαστοι ναοί, που προφανώς προϋπήρχαν της μονής. Τις άλλες δυο πλευρές της αυλής, την ανατολική και βόρεια στην στάθμη της αυλής, καταλαμβάνουν βοηθητικοί χώροι. Στον όροφο των πτερύγων αυτών ήταν διατεταγμένα τα κελιά και οι υπόλοιποι χώροι της μονής. Στα ανακαινισμένα σε νεότερα χρόνια κτίσματα αυτά εγκαταστάθηκαν αργότερα τα γραφεία του Ε.Φ.Τ.Α. (στην ανατολική πτέρυγα), η κατοικία του Μητροπολίτη και το δημοτικό σχολείο. Στη δυτική πτέρυγα σώζονται τα αρχικά κτίσματα της μονής με χρήση μάλλον βοηθητικών χώρων του ναού (σε οψιμότερη τουλάχιστον εποχή). Ορισμένα από αυτά είναι θολοσκεπή.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το μαρμάρινο κωδωνοστάσιο, που κατέλαβε πιθανώς τη θέση παλαιότερου. Από το τελευταίο διατηρείται η λίθινη κλίμακα με μορφή κοχλία. Πρόκειται για έργο πιθανώς του τέλους του 19^{ου} αι. (ίσως γύρω στα 1880, όποτε έγιναν και άλλες εργασίες στο συγκρότημα). Η γενική του διάρθρωση, με βάση κορμό και στέψη, καθώς και η συνολική αντίληψη της δομής και της μορφής του αλλά και λεπτομέρειες, όπως η κορύφωση του, θυμίζουν παλαιότερα κωδωνοστάσια του νησιωτικού κυρίως χώρου (Τήνος, Ύδρα κ.ά). Στην περίπτωση του κωδωνοστασίου της Πορταΐτισσας τα μορφολογικά στοιχεία είναι νεοκλασικά με χαρακτήρα εκλεκτικιστικό αφ' ενός και εκτέλεση, σε αρκετά σημεία, λαϊκή. Πρόκειται λοιπόν για έργο σημαντικό από την άποψη του συνδυασμού των δυο αυτών στοιχείων, της παράδοσης και της επίσημης αρχιτεκτονικής μορφολογίας του κλασικισμού.

Το Καθολικό του μοναστηριού, αφιερωμένο στην Παναγία την Πορταΐτισσα των Ιβήρων, που πανηγυρίζει ωστόσο την εορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, είναι τυπολογικά μια τρουλαία βασιλική, με κάποιες ωστόσο ιδιομορφίες. Το κτίσμα έχει εξαιρετικά επιμήκεις αναλογίες. Οι εξωτερικές διαστάσεις του, συμπεριλαμβανομένου και του μεταγενέστερου νάρθηκα, είναι 21,00 X 8,00 μ. περίπου.

Τις μακρές βόρεια και νότια πλευρές του αρχικού κτίσματος εσωτερικά, διαρθρώνουν ανά δύο οξυκόρυφα τόξα, που φέρονται από τρία ζεύγη ισχυρών πεσσών προσκολλημένων στους τοίχους. Οξυκόρυφα επίσης τόξα με εγκάρσια διεύθυνση ενώνουν ανά δυο τους πεσσούς του κάθε ζεύγους. Ειδικότερα, στην περίπτωση εκείνων, της βορειοανατολικής και νοτιοανατολικής γωνίας, που έχουν μεγαλύτερο μήκος (1,60 μ.), το τόξο έχει λάβει την μορφή κανονικού οξυκόρυφου θόλου. Πρόκειται για το χώρο του Αγίου Βήματος, ο οποίος προς την Ανατολή συνεχεται με μεγάλη ημικυκλική εσωτερικά και πεντάπλευρη εξωτερικά κόγχη. Στον κυρίως ναό, το σύστημα των τόξων δημιουργεί δυο ισομεγέθεις περίπου χώρους. Ο ανατολικός στεγάζεται με τρούλο, που φέρεται πάνω σε ψηλό σχετικά τύμπανο, ενώ ο δυτικός με ημισφαιρικό θόλο, που ενισχύεται με ορθογωνικής διατομής νευρώσεις. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μετάβαση από το τετράγωνο της κάτοψης στον κύκλο της θολοδομίας και στους δυο χώρους του κυρίως ναού. Αυτό δεν γίνεται, όπως συνήθως, με την βοήθεια σφαιρικών τριγώνων, αλλά μέσω κογχών και τόξων, που γεφυρώνουν τις γωνίες και τα ενδιάμεσα διαστήματα αντίστοιχα στην ανωδομή του κάθε χώρου.

Στα δυτικά του ναού έχει προστεθεί σε νεότερη εποχή, πιθανώς στις αρχές του 20^{ου} αι., ορθογώνιος νάρθηκας, που στεγάζεται με τρεις κατά μήκος θόλους, οι οποίοι βαίνουν σε δυο χαμηλωμένα τόξα, παράλληλα στον κύριο άξονα του ναού. Πρόκειται για δυο σκαφοειδείς και ένα σύνθετο, με σταυροθόλιο στο μέσον του θόλου, που καλύπτουν τα πλάγια και το κεντρικό κλίτος αντίστοιχα. Στον όροφο ο νάρθηκας φέρει γυναικωνίτη. Για την κατασκευή και ενοποίηση των νέων χώρων με τον αρχικό ναό απαιτήθηκε η μετασκευή σε ευρεία κλίμακα της δυτικής όψης του δευτέρου. Ο δυτικός τοίχος κατεδαφίστηκε ως το μέσον του ύψους του, καθώς και το αντίστοιχο οξυκόρυφο τόξο. Τα φορτία της θολοδομίας, μετά την κατασκευή των κογχών και του κεντρικού τυφλού τόξου σε φέροντα τόξα, παρέλαβαν δύο πεσσοί και χαμηλότερα, ένα σύστημα τριών χαμηλωμένων θόλων, που αντιστοιχούν στα τρία ανοίγματα του δυτικού τοίχου.

Η προσπέλαση στο ναό γίνεται είτε μέσω των τριών θυρών της δυτικής όψης του νάρθηκα, από την εξωτερική αυλή του ναού και στη συνέχεια μέσω της Βασιλείου θύρας στον κυρίως ναό, είτε κατ' ευθείαν στο δεύτερο μέσω του στενού περάσματος στα βόρεια, που οδηγεί από το πλάτωμα προς τη Δύση του ναού στην αυλή του μοναστηριού. Κατ' ευθείαν προσπέλαση από το μοναστήρι υπάρχει προς το Άγιο Βήμα του ναού, μέσω μιας θύρας, που ανοίγεται στην ίδια την κόγχη του Ιερού. Ο φωτισμός του εσωτερικού, του κυρίως ναού, μετά τις επεμβάσεις των αρχών του 20^{ου} αι., εξασφαλίζεται από τρία μεγάλα δίλοβα παράθυρα στην κατώτερη στάθμη και τα ισάριθμα, δίλοβα επίσης, παράθυρα του τρούλου. Η σημερινή γενική εικόνα του εσωτερικού του ναού οφείλεται στο σύνολο της σχεδόν στην διακόσμηση, που έγινε γύρω στα 1915. Πρόκειται για βαριά νεοκλασική διακόσμηση, με γύψινα στοιχεία – κυμάτια, πλαίσια, φατώματα και ένθετα διακοσμητικά, λεοντοκεφαλές και αγγελούδια. Από τα στοιχεία της αρχικής διακόσμησης του εσωτερικού σώζονται ακόμη αρκετά, που φανερώνουν τις υψηλές προθέσεις των ιδρυτών του, αλλά και την συνεχή φροντίδα των Αστυπαλιτών για το κυριότερο προσκύνημα του νησιού.

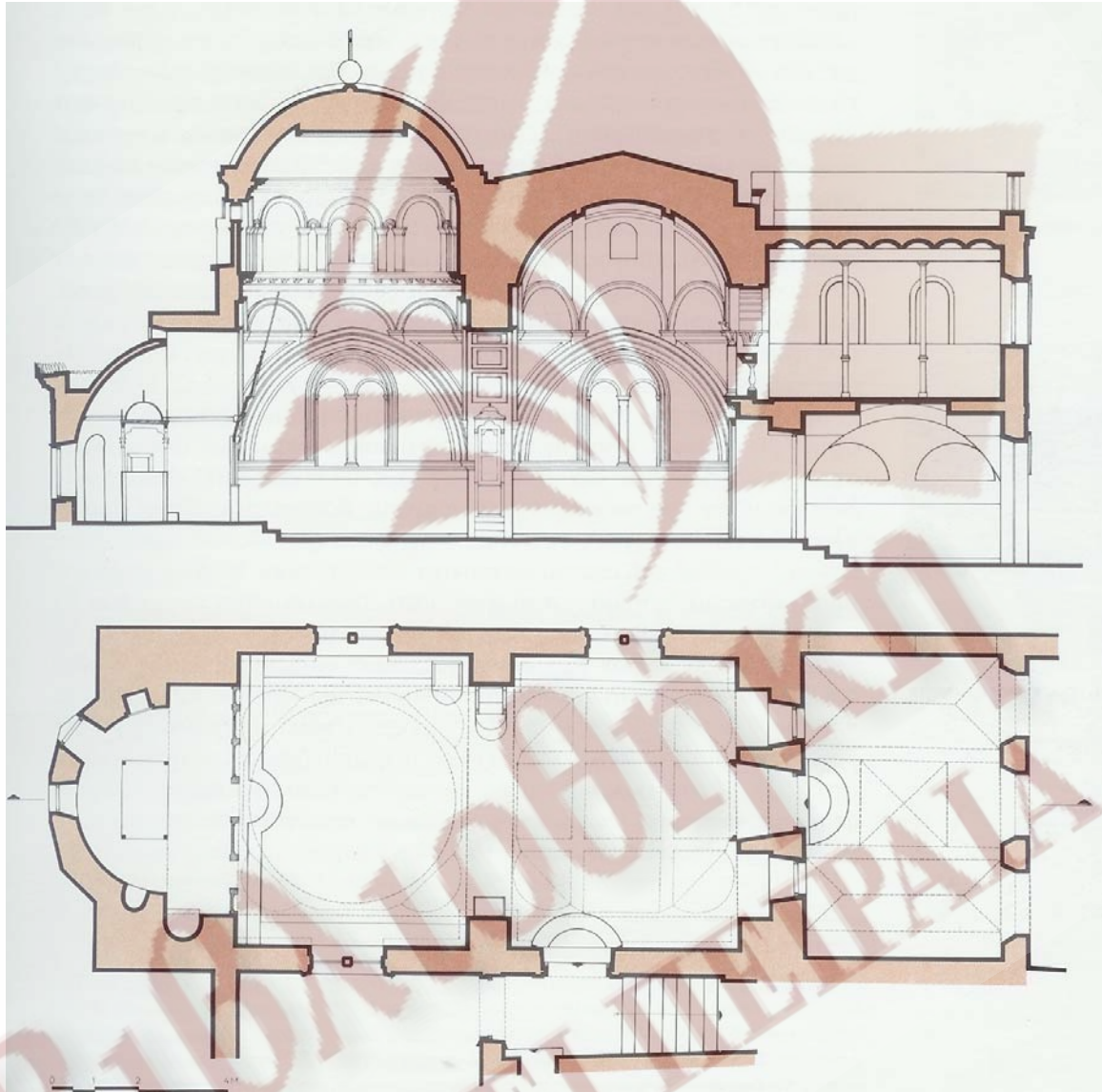
Η αρχική εξωτερική μορφή του ναού έχει επίσης αλλοιωθεί πολύ από τις επισκευές των αρχών του 20^{ου} αι. Στο πρόγραμμα των επισκευών περιλαμβάνονταν αναμόρφωση των όψεων με επίπλαστα στοιχεία, απομίμηση σε είχρισμα τύπου roustico τοιχοποιίας, στη βάση και ψευδισοδομής στους τοίχους, διαμόρφωση θριγκού με arcs-Lombardes και γείσο με ακροκεράμους. Έγιναν όμως, όπως φαίνεται και ποιο εκτεταμένες εργασίες, δηλαδή ανακατασκευή μέρους, τουλάχιστον του τρούλου και διάνοιξη των δίλοβων παραθύρων του κυρίως ναού. Στοιχεία της

αρχικής μορφής διατηρούνται σήμερα πολύ λίγα. Συγκεκριμένα πρόκειται για την διαμόρφωση εξωτερικά του θόλου του δυτικού χώρου του κυρίως ναού, ο οποίος παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Έχει οκταγωνικό τύμπανο και στέφεται με απλό αιγυπτιαζον γείσο και κιονίσκους από αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση, ενδομημένους στις ακμές. Ο ίδιος ο θόλος εξωτερικά έχει μορφή πτυχωτή με σταυροειδές σε κάτωψη σχήμα.

Απ' όσα αναφέρθηκαν παραπάνω συνάγεται ότι το ενδιαφέρον που παρουσιάζει ο ναός της Πορταΐτισσας, σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του και σε συνάρτηση με την ιστορία του ίδιου του οικισμού της Χώρας, είναι μεγάλο και πολλαπλό, καθώς το μνημείο ήταν και είναι μέχρι και σήμερα ένα κέντρο, όχι μόνο της θρησκευτικής αλλά και της οικονομικής και πολιτιστικής της ζωής (χρήση του χώρου για πανηγύρια και συναυλίες), με μεγάλη επιρροή στην αρχιτεκτονική και την τέχνη της Χώρας.

Ανατολική όψη της εκκλησίας

Πορταΐτισσα – Κάτοψη και τομή κατά μήκος

Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΝΑΓΙΑ

Ο ναός της Μεγάλης Παναγίας, που βρίσκεται ενταγμένος σ' ένα συγκρότημα πέντε ναών στα βόρεια του Κάστρου, είναι σήμερα ενοριακός της χώρας. Ορισμένα ιδιαίτερα μορφολογικά αλλά και λειτουργικά στοιχεία, όπως η ύπαρξη αυλής, που είναι μάλιστα βοτσαλοστρωμένη, γυναικωνίτη, κ.ά. μαρτυρούν ότι ο ναός ήταν ήδη από τον 19^ο αι. ενοριακός. Το όνομα του, Μεγάλη Παναγία, πιθανότατα οφείλεται στην προσπάθεια διαφοροποίησης του ναού αυτού από τους πολυάριθμους άλλους, που ανήκουν στον ίδιο τύπο και έχουν την ίδια βασική μορφή. Πρόκειται για μονόχωρο δρομικό ναό εσωτερικών διαστάσεων 10,60 X 5,25 μ. περίπου, που καλύπτεται με ημικυλινδρικό θόλο. Η εξωτερική μορφή του ναού, που ανταποκρίνεται ακριβώς στη δομή του, είναι απλούστατη. Ο θόλος είναι εμφανής, επιχρισμένος, οι επιφάνειες είναι απλές και αδιάρθρωτες. Μοναδική ποικιλία, χωρίς και πάλι μορφολογικά στοιχεία, αποτελούν η κλίμακα ανόδου στον γυναικωνίτη στη δυτική όψη του ναού, καθώς και το διώροφο κωδωνοστάσιο, με τα τέσσερα τοξωτά ανοίγματα σε κάθε στάθμη, που βρίσκεται στη νοτιοδυτική γωνία του ναού. Στα ανατολικά καταλήγει σε ημικυκλική αψίδα στον άξονα της οποίας ανοίγεται θύρα. Στο δυτικό τμήμα του χώρου του ναού διαμορφώνεται γυναικωνίτης, σε όροφο με την μορφή ακριβώς εκείνη του Αγίου Γεωργίου του Κάστρου. Στην περίπτωση της Μεγάλης Παναγίας πρόκειται για νεότερη μάλλον διαμόρφωση, η οποία άλλωστε έχει υποστεί ριζική επισκευή σε νεότερα χρόνια. Η προσπέλαση στο ναό γίνεται από τα δυτικά, μέσω μιας θύρας, η οποία οδηγεί στο εσωτερικό από την αυλή. Ένα ορθογωνικό παράθυρο στον βόρειο τοίχο φωτίζει τον κυρίως ναό, ενώ στην απέναντι μακριά πλευρά ένα τοξωτό άνοιγμα, με τη μορφή μεγάλου παραθύρου, προσφέρει οπτική επικοινωνία προς το παρακείμενο παρεκκλήσιο του Χριστού. Το παρεκκλήσιο αυτό, τυπολογικά όμοιο αλλά μικρότερων διαστάσεων από την Μεγάλη Παναγία, βρίσκεται προσκολλημένο στα νότια του ναού, του οποίου χρονολογικά έπεται. Και

αυτό, όπως ο ίδιος ο ναός, έχει προσπέλαση από την αυλή, που διαμορφώνεται παράλληλα στις δυτικές όψεις των κτισμάτων.

Η αυλή, με την ενδιαφέρουσα διαμόρφωση, έχει επίμηκες ακανόνιστο σχήμα και εκτείνεται από Βορρά, όπου στον ψηλό μανδρότοιχο ανοίγεται η αυλόθυρα προς Νότο. Η νότια και δυτική πλευρά της κλείνεται από ψηλά αναλήμματα και τους τοίχους των παρακείμενων σπιτιών. Σε μια προέκταση της προς τα δυτικά βρίσκεται και η προσπέλαση προς το βοηθητικό κτίσμα του ναού. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο της αυλής αποτελεί το βοτσαλωτό, που τονίζει το κεντρικό τμήμα της. Σύμφωνα με την επιγραφή σε κυκλικό πλαίσιο, το βοτσαλωτό είναι έργο του 1879. Η ύπαρξη του βοτσαλωτού αυτού καθώς και ενός ακόμη στη Χώρα της Αστυπάλαιας παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί τα έργα αυτά, εκτός από την αξία τους καθεαυτή και σε σχέση με τα μνημεία στα οποία ανήκουν, έχουν επιπλέον σημασία για ολόκληρο τον οικισμό, καθώς συνδέονται με οικονομικές, πολιτιστικές και ιστορικές παραμέτρους.

Σχετικά με την ακριβή χρονολόγηση του ναού, τίποτα δεν είναι γνωστό. Χρονολογημένες επιγραφές ή μαρτυρίες δεν υπάρχουν. Πιθανότατα όμως πρόκειται για κτίσμα του 18^{ου} αι., δεδομένων των ομοιοτήτων που παρουσιάζει με τους μικρούς ναούς της Χώρας, που χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 20^{ου} αι. Άγνωστη παραμένει η αρχική χρήση του ναού. Αν και οι διαστάσεις του συνηγορούν για το ότι ήταν εξ αρχής ενοριακός και όχι οικογενειακός, η έλλειψη στοιχείων σχετικά με την ιστορία του μνημείου αλλά και την πολεοδομική κατάσταση της Χώρας προς βορρά του κάστρου, στην εποχή αυτή καθιστούν πολύ δύσκολη την απάντηση στο πρόβλημα.

Μεγάλη Παναγιά – Δυτική άποψη

Μεγάλη Παναγιά – Κάτοψη και τομή κατά μήκος

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΟΙ ΜΟΝΟΧΩΡΟΙ ΔΡΟΜΙΚΟΙ ΝΑΟΙ

Όλοι οι υπόλοιποι ναοί της Χώρας της Αστυπάλαιας ανήκουν σ' ένα ναοδομικό τύπο και παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες μεταξύ τους, ώστε η περιγραφή τους είναι δυνατόν να γίνει από κοινού. Πρόκειται για μονόχωρους δρομικούς, θολοσκέπαστους ναούς, με εσωτερικές διαστάσεις που ποικίλλουν από 2,00 – 4,00 μ. πλάτος και από 5,00 – 8,00 μ. μήκος περίπου. Οι αναλογίες τους επίσης ποικίλλουν, γεγονός που εκτός των άλλων, οφείλεται και στην προσθετική διαδικασία που ακολουθήθηκε στα συγκροτήματα των ναών της Χώρας, όπου ο διαθέσιμος κάθε φορά χώρος καθόριζε το πλάτος και συνεπώς τις αναλογίες του ναού. Πάντως οι αναλογίες των περισσότερων ναών κυμαίνονται γύρω στο 1:2,5. Στα Ανατολικά καταλήγουν όλοι οι ναοί σε ημικυκλική, εσωτερικά και εξωτερικά, κόγχη Ιερού. Το τόξο μετώπου της κόγχης σε ορισμένες περιπτώσεις παρουσιάζει υποχώρηση, που πιθανότατα οφείλεται σε τουρκική επιρροή. Η προσπέλαση στους ναούς γίνεται από μια μοναδική θύρα στη δυτική πλευρά και ο φωτισμός από ένα ορθογωνικό παράθυρο – φεγγίτη στον άξονα της θύρας, καθώς και το μονόλοβο ή δίλοβο μικρό παράθυρο της κόγχης του Ιερού. Η γενική μορφή των ναών του τύπου, τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά, είναι απλούστατη. Οι επιφάνειες απλές, λευκές επιχρισμένες ή απλώς ασβεστωμένες μένουν αδιάρθρωτες. Κάποτε αποκτούν κάποια ποικιλία με την ύπαρξη ανάγλυφων αρχιτεκτονικών μελών. Οι θόλοι μένουν εξωτερικά εμφανείς αποτελώντας το χαρακτηριστικότερο στοιχείο των ναών προσδίδοντας τους πλαστικότητα. Τα ανοίγματα, εκτός ίσως από το παράθυρο του Ιερού, ελάχιστα τονίζονται με μορφολογικά στοιχεία. Στο εσωτερικό επίσης, με την εξαίρεση του τέμπλου, οι μορφές είναι απλούστατες, οι επιφάνειες αδιάρθρωτες, χωρίς τοιχογράφηση, ενώ η ύπαρξη επιμέρους μορφολογικών στοιχείων οφείλεται αποκλειστικά στη δεύτερη χρήση των αρχαίων μελών.

ΤΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί το συγκρότημα των εκκλησιών της Μεγάλης Παναγίας περιλαμβάνει εκτός από τον ομώνυμο ναό, τέσσερις ακόμη ναούς σε άμεση σχέση μεταξύ τους.

Ο ναός του Χριστού αποτελεί παρεκκλήσιο. Από την εξέταση της περιοχής προκύπτει ότι έπεται χρονικά του ναού της Μεγάλης Παναγίας. Στην εποχή της οικοδόμησης του ανάγεται πιθανότατα και η κατασκευή του τόξου του ανοίγματος μεταξύ των δυο ναών. Εξωτερικά ο ναός εμφανίζεται απλούστατος, επιχρισμένος, με μόνο ενδιαφέρον στοιχείο το δίλοβο παράθυρο του ιερού, το οποίο χρησιμοποιείται ως βάση ενός ρωμαϊκού περιρραντηρίου.

Ο ναός της Θεοτόκου και ο προσκολλημένος στα βόρεια του ανώνυμος ναός. Ένας στενός δρόμος τους διαχωρίζει από τον ενοριακό. Αρκετά δύσκολο, λόγω έλλειψης στοιχείων, είναι να αποφανθεί κανείς για το ποιος από τους ναούς είναι προγενέστερος.

Ο ανώνυμος ναός, ο πρώτος στη σειρά του συγκροτήματος, του οποίου το δάπεδο σχηματίζεται από πατημένο χώμα. Εξωτερικά, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαμόρφωση του παραθύρου του βόρειου τοίχου και το δίλοβο της κόγχης του ιερού.

Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ – Ο ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ

Η ύπαρξη δύο μικρών ναών ενσωματωμένων στα κτίσματα του μοναστηριού της Πορταΐτισσας έχει ήδη επισημανθεί. Έχει επίσης αναφερθεί ότι πιθανότατα πρόκειται για οικογενειακούς ναούς, οπωσδήποτε παλαιότερους από το ίδιο το οικοδομικό συγκρότημα του μοναστηριού, που παραχωρήθηκαν στη μονή για ν' αποτελέσουν μέρος του νότιου περιβόλου. Εξωτερικά οι δυο ναοί δεν διακρίνονται καθόλου. Πάνω από τη θολοδομία τους έχει διαμορφωθεί δώμα, ενώ οι κόγχες των ιερών τους βρίσκονται σήμερα στον χώρο της νοτιοανατολικής γωνίας του μοναστηριού, που έχει χρήση αποθηκευτική. Ο νότιος ναός, αφιερωμένος στον Άγιο Στέφανο, είναι ο μεγαλύτερος από τους δυο. Ο μικρότερος βόρειος τιμάται στη μνήμη του Αγίου Δημητρίου. Από το εσωτερικό τους απουσιάζει η διαμόρφωση για την τοποθέτηση οστών, πράγμα που φανερώνει την παρατεταμένη χρήση τους ως παρεκκλήσια της μονής.

ΤΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΡΑΗ

Το συγκρότημα των εκκλησιών του Καράη περιλαμβάνει συνολικά εννέα ναούς σε δύο παράλληλες σειρές των έξι και τριών αντίστοιχα. Όπως σαφώς φαίνεται από τους κατακόρυφους αρμούς, το συγκρότημα συμπληρώθηκε στη σημερινή του μορφή σε διάφορες φάσεις.

Ο βορειότερος ναός της σειράς των έξι εκκλησιών είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου, Παναγία τ' Αρφανού ή Παναγία Ορφανή. Εσωτερικά το κτίριο έχει υποστεί ατυχή επέμβαση. Οι εσωτερικές επιφάνειες επιχρίστηκαν, το δάπεδο στρώθηκε με πατητή τσιμεντοκονία και στα νότια της εισόδου διαμορφώθηκε κενοτάφιο.

Σε επαφή με τον προηγούμενο ναό προς το Νότο βρίσκεται ο ναός της Ορθοδοξίας. Και εδώ νεότερη επισκευή έχει καλύψει με τσιμεντοκονία το δάπεδο. Ιδιαίτερο

ενδιαφέρον παρουσιάζει η αφιερωτική επιγραφή της εικόνας της Ορθοδοξίας, της αναστήλωσης δηλαδή των Αγίων εικόνων του 1734.

Ο ναός του Ταξιάρχου Μιχαήλ, ο Αϊ Στράτηγος, βρίσκεται αμέσως προς Νότο του προηγούμενου. Στο εσωτερικό του, στον βόρειο τοίχο, αριστερά από τη θύρα της πρόθεσης, υπάρχει τοιχογραφία σε κακή κατάσταση σήμερα, που εικονίζει τη Σύναξη των Ασωμάτων Ταξιαρχών.

Ο ναός της Θεοτόκου Λημονήτριας, είναι ο τέταρτος κατά σειρά στο συγκρότημα των έξι εκκλησιών. Είναι μεγάλων σχετικά διαστάσεων και διατηρεί αξιόλογα στοιχεία, κυρίως στο εσωτερικό του. Το δάπεδο είναι το αρχικό κατασκευασμένο από μεγάλα μαρμάρινα τεμάχια και τούβλα σε ελεύθερη σύνθεση. Στο νότιο τοίχο του ναού εσωτερικά είναι ενσωματωμένο μεγάλο παλαιοχριστιανικό θωράκιο με σταυρό, που καταλήγει σε Ρ και φέρει τα γράμματα Χ, ένα δυσανάγνωστο, Α και Ω στα μεταξύ των κεραιών διάχωρα.

Οι όψεις των δυο τελευταίων προς Νότο εκκλησιών της σειράς βρίσκονται σε υποχώρηση σε σχέση με το μέτωπο των τεσσάρων πρώτων. Σε επαφή με το ναό της Λημονήτριας, βρίσκεται εκείνος της Αγίας Παρασκευής. Την όψη του κοσμούν δυο τμήματα δωρικού θριγκού μικρού κτιρίου, με τρίγλυφο και συμφυή μετόπη το κάθε ένα. Στο εσωτερικό, ιδιομορφία παρουσιάζει η διαμόρφωση των παραστάδων της κόγχης του ιερού, με την τοποθέτηση κίωνων, προφανώς παλαιοχριστιανικών, στις θέσεις αυτές.

Ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου είναι ο τελευταίος προς το Νότο της σειράς των έξι ναών. Προς το Νότο συνεχεται μ' έναν επιμήκη στενό θόλο, θολωτό αποθηκευτικό χώρο, ενώ στα ανατολικά η αψίδα του εντάσσεται στα παρακείμενα σπίτια. Ο ναός έχει σε κάτοψη σχήμα τραπεζοειδές και η θύρα δεν βρίσκεται στον άξονα της δυτικής όψης, αλλά μετατίθεται προς Βορρά.

Στα δυτικά της σειράς των έξι ναών του συγκροτήματος διατάσσεται η δεύτερη σειρά των τριών ναών. Μεταξύ τους υπάρχει ένας από τους δρόμους του οικισμού. Ο μεγαλύτερος από τους τρεις ναούς είναι εκείνος των Τριών Ιεραρχών, που είναι και ο νοτιότερος.

Δίπλα στο ναό των Τριών Ιεραρχών, με την όψη του σε υποχώρηση, βρίσκεται ο μικρός ναός των Αγίων Πάντων. Ο ναός είναι απλός σε σύνθεση και μικρός σε διάσταση.

Ο τελευταίος προς Βορρά ναός της σειράς, είναι από χρόνια εγκαταλελειμμένος και ερειπωμένος κυρίως στο δυτικό τμήμα του. Η αφιέρωση του έχει λησμονηθεί. Στο εσωτερικό του διατηρείται απείραχτη μόνο η Αγία Τράπεζα από μαρμάρινη πλάκα.

Σε μικρή απόσταση προς Βορρά του συγκροτήματος των εκκλησιών στου Καράη βρίσκεται ένας ακόμη ναός, ιδιοκτησία της οικογένειας Ειρήνης Ελένη αφιερωμένος στην Αγία Τριάδα. Ο ναός είναι ενταγμένος από τις τρεις πλευρές στα σπίτια, στα δυτικά του διαμορφώνεται στοιχειώδης αυλή, ενώ στα βόρεια προς την κατωφέρεια δηλαδή, περνά δρόμος. Κάποια λείψανα τοιχοποιίας στην πλευρά αυτή υποδηλώνουν ίσως τη συνέχεια του κάποτε με άλλα κτίσματα.

ΤΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΤΟΥ ΔΗΜΑΡΧΕΙΟΥ

Στην περιοχή του σημερινού δημαρχείου, βρίσκονται σήμερα τρεις εκκλησίες, λείψανα ενός ακόμη συγκροτήματος οικογενειακών ναών, οκτώ από τους οποίους, καθώς και τα ερείπια ενός ακόμη, σώζονταν ως τα μέσα του 20^{ου} αι. Οι ναοί ήταν διατεταγμένοι σε δύο σειρές, των έξι και τριών αντίστοιχα. Από την πρώτη σειρά, των

έξι δηλαδή εκκλησιών, οι πέντε, όπως έχει αναφερθεί, κατεδαφίστηκαν στα 1946 από τον δήμαρχο Αντώνιο Κωστόπουλο για την οικοδόμηση του κτιρίου του δημαρχείου.

Ο ναός του Αγίου Χαραλάμπους είναι η μόνη σωζόμενη από τις εκκλησίες της πρώτης σειράς. Σήμερα βρίσκεται απομονωμένος στα νότια του δημαρχείου. Νεότερες επεμβάσεις έχουν αλλοιώσει εξωτερικά τη μορφή της κόγχης του ιερού του.

Ο Άγιος Δημήτριος και η Αγία Άννα καθώς και μια ακόμη εκκλησία στα νότια της πρώτης, που ήταν ήδη ερειπωμένη στις αρχές του 20^{ου} αι., αποτελούσαν την δεύτερη σειρά ναών του συγκροτήματος. Οι ναοί έχουν περίπου ίδιο μήκος με διαφορά πλάτους, μικρότερο της Αγίας Άννας, η οποία βρίσκεται ανάμεσα στο ναό του Αγίου Δημητρίου και στο κτίριο που στεγάζεται η βιβλιοθήκη της Αστυπάλαιας.

Ο ΑΓΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ – Η ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ

Σε μικρή απόσταση προς τα βορειοδυτικά του συγκροτήματος εκκλησιών του δημαρχείου, πίσω από το σημερινό Ηρώο, βρίσκονται δυο ακόμη εκκλησίες αφιερωμένες η βόρεια στον Άγιο Ευστράτιο και η νότια στην Αγία Βαρβάρα. Πρόκειται για μικρών διαστάσεων ναούς, σχεδόν υπόσκαφους, στα βόρεια και ανατολικά του.

Ο ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

Μέσα στα όρια του οικισμού υπάρχει σήμερα ένας ακόμα ναΐσκος, που τιμάται στη μνήμη του Αγίου Σπυρίδωνος, αφιέρωμα της οικογένειας Κ. Μανωλάκη. Πρόκειται για νεότερο κτίσμα του 1971, που διατηρεί όμως την παραδοσιακή μορφή των παλαιότερων εκκλησιών.

Ο ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Τέλος στην μνήμη του Αγίου Αθανασίου, τιμάται η έξω από τα όρια του σημερινού οικισμού εκκλησία, που βρίσκεται προς τα δυτικά του οικισμού, στην κατωφέρεια προς τη θάλασσα. Ο ναός φέρει στα νότια προσκολλημένο θολοσκέπαστο κτίσμα, που χρησιμεύει ως οστεοφυλάκιο. Ίσως λοιπόν η αφιέρωση του στον Άγιο Αθανάσιο να έχει σχέση με τον κοιμητηριακό χαρακτήρα του συνόλου.

*Οι αιγαιοπελαγίτικοι μύλοι
Τα παραδοσιακά καφενεία
Οι χτιστοί φούρνοι*

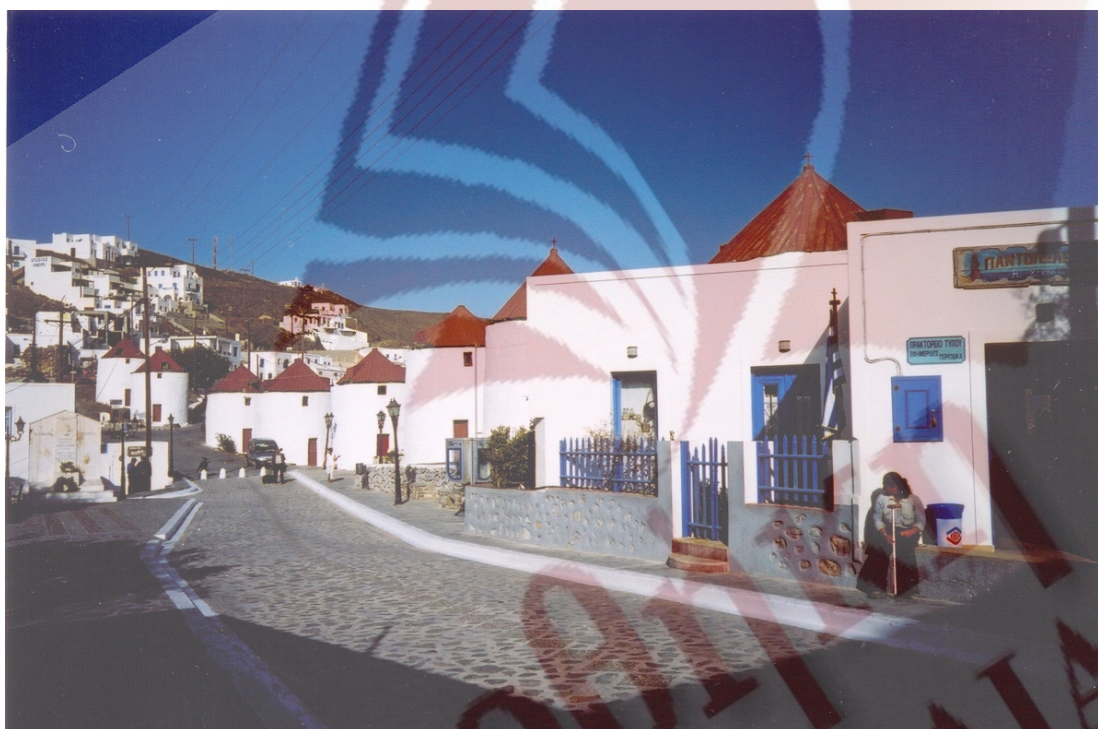

ΒΙΒΛΙΟ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑΣ

ΟΙ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΙ

Σημαντική θέση στα κτίσματα ειδικής χρήσης του οικισμού της Χώρας, κατέχουν οι ανεμόμυλοι (παραδοσιακός τρόπος καλλιέργειας δημητριακών του νησιού). Με το πέρασμα όμως των χρόνων και την εξέλιξη των πραγμάτων, ο τρόπος αυτός καλλιέργειας όπως ήταν φυσικό σταμάτησε και οι ανεμόμυλοι πλέον ανήκουν στην αρχαιολογική υπηρεσία.

Οι μύλοι στο σύνολο τους ήταν 12, εκ των οποίων οι 8 διατηρούνται σε καλή κατάσταση έως και σήμερα. Ο ένας από αυτούς χρησιμοποιείται από το δήμο ως κέντρο πληροφοριών για τους επισκέπτες του νησιού και ο άλλος, ιδιόκτητος, με παραδοσιακά αρχιτεκτονικά στοιχεία, ως κατάστημα ειδών πρώτης ανάγκης.

Οι μύλοι της πλατείας

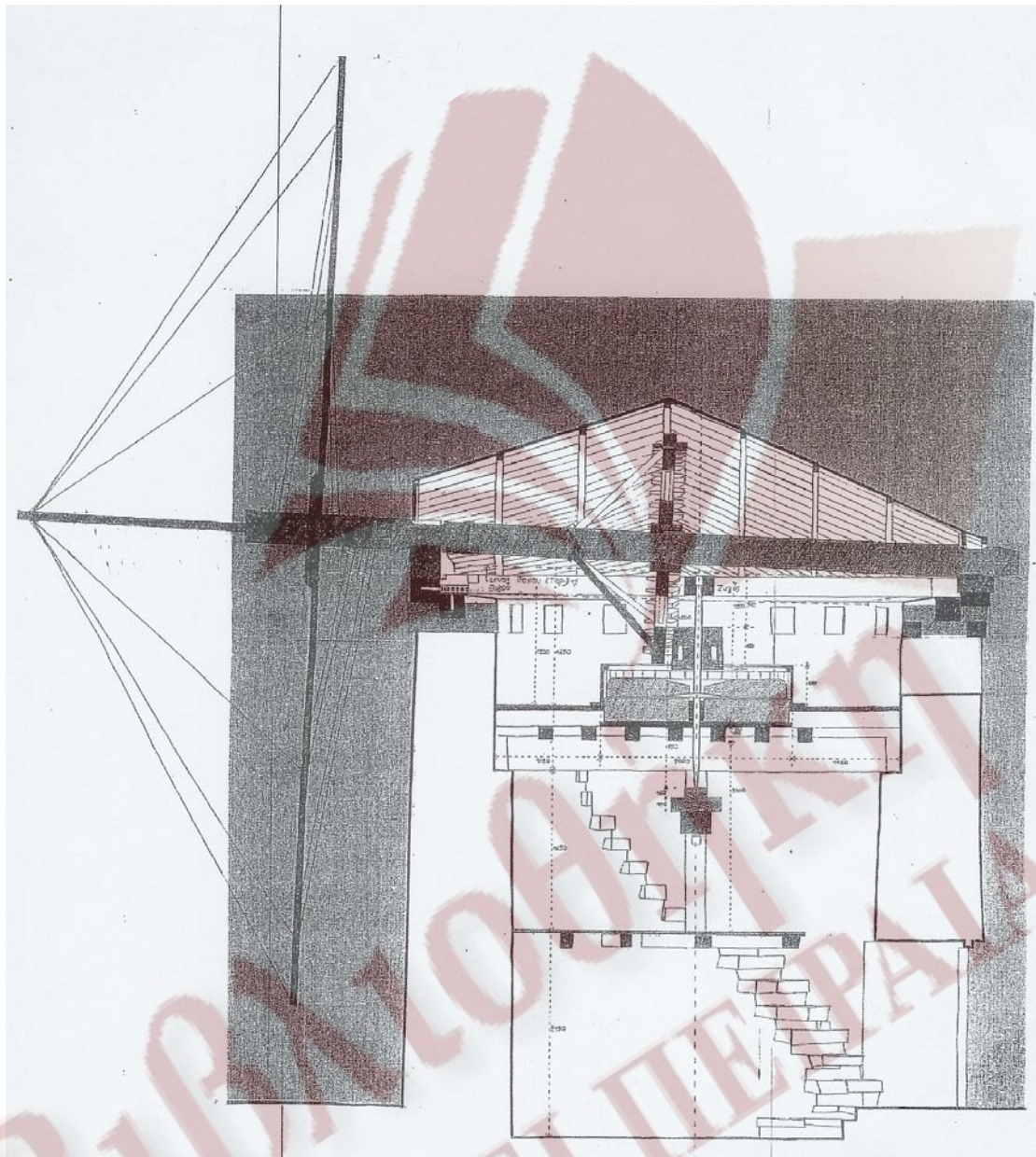
Οι μύλοι είναι χωροθετημένοι στον αυχένα από το σημερινό δημαρχείο προς το ύψωμα του Προφήτη Ηλία έξω από τα όρια του παλαιού οικισμού. Κτισμένοι κατά παράταξη πάνω στην κορυφογραμμή, εκμεταλεύονται την καταλληλότερη θέση από πλευράς ανέμων.

Οι Αστυπαλίτικοι μύλοι ανήκαν στον «ξετροχάρη» τύπο ανεμόμυλων, οι οποίοι είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό τους τη δυνατότητα περιστροφής της στέγης καθώς και ολόκληρου του μηχανισμού, εκμεταλευόμενος τον άνεμο από οποιαδήποτε κατεύθυνση και αν φυσά. Αυτή ακριβώς η δυνατότητα περιστροφής επιβάλλει το κυκλικό σε κάτοψη σχήμα του κτίσματος, το οποίο έρχεται σε συμφωνία με τις απαιτήσεις της αεροδυναμικής που επιβάλλονται για τη λειτουργία του ανεμόμυλου.

Όλοι οι ανεμόμυλοι παρουσιάζουν σχεδόν πλήρη ομοιότητα, τόσο σε διαστάσεις όσο και σε κτιριολογική διάρθρωση, γενική μορφή, αλλά και επί μέρους μορφολογικά στοιχεία, καθώς και στην κατασκευή τους. Πρόκειται για ένα ελαφρά κωλουροκονικό σώμα με εξωτερική διαμετρο 6,00 μ. στο χαμηλότερο και 5,50 μ. (περίπου) στο ανώτερο τμήμα του. Αντίστοιχα ο τοίχος έχει πάχος 1,00 μ. και 0,80 μ. στο ισόγειο και στον όροφο. Το ύψος του σώματος είναι περίπου 5,50 μ. Πάνω στο

συμπαγές αυτό λίθινο σώμα πατά η ξύλινη κωνική στέγη με ύψος 2,50 μ. Η κτιριολογική οργάνωση του κτίσματος είναι απλή. Στο εσωτερικό του περιλαμβάνονται ισόγειο, ημιόροφος – πατάρι και ένας πλήρης όροφος. Η φέρουσα κατασκευή του πατώματος του ορόφου στον οποίο βρίσκεται ο κύριος μηχανισμός του ανεμόμυλου, είναι τμήμα ασπίδας (φουρνικού), ενώ του ημιορόφου ξύλινη. Η προσπέλαση του παταριού και του ορόφου γίνεται από το ισόγειο μέσω μιας κτιστής σκάλας που αντιστοιχεί σε άνοιγμα σχήματος κύκλου, που διαμορφώνεται στην ασπίδα. Μια καμάρα, που ανοίγεται κάτω από τη σκάλα, διευρύνει τον χώρο του ισογείου περιορίζοντας έτσι την επιφάνεια, που αχριστεύει η κατασκευή της σκάλας. Τα ανοίγματα του κτίσματος, απλούστατα στη μορφή, ορθογωνικά, διαμορφωμένα με λίθινα μέλη (λαμπάδες, πρέκια, κατώφλια) είναι η θύρα του ισογείου και ένα μικρών διαστάσεων παράθυρο στην αντίστοιχη θέση στον όροφο. Στο εσωτερικό, σε κατάλληλες θέσεις, διαμορφώνονται εσοχές στον τοίχο σχετικές με τη λειτουργία του μηχανισμού του ανεμόμυλου ή για την τοποθέτηση αντικειμένων. Οι στέγες των μύλων που έχουν, όπως αναφέρθηκε ήδη, αντικατασταθεί σε νεότερα χρόνια, μετά την μακρόχρονη εγκατάλειψη και καταστροφή τους, έχουν ξύλινη φέρουσα κατασκευή και επικάλυψη με σανίδες και αρμοκάλυπτρα. Σε δύο αντιδιαμετρικές θέσεις της στέγης διαμορφώνονται οι υποδοχές του άξονα της φτερωτής, ενώ μια μικρή θυρίδα – καταπακτή, χρησιμεύει για την επισκευή της επικάλυψης. Ο ξύλινος μηχανισμός δεν σώζεται σε όλους τους μύλους. Από τα σωζόμενα ωστόσο λείψανα φαίνεται ότι δεν παρουσιάζει διαφορές από τον τυπικό, γνωστό από άλλα μέρη, μηχανισμό του *ζετροχάρη* ανεμόμυλου.

Η κατασκευή των ανεμόμυλων, από τεχνική άποψη, παρουσιάζει οπωσδήποτε ενδιαφέρον, εξ' αιτίας αφ' ενός της ειδικής μορφής που επιβάλλει η ίδια η λειτουργία στο κτίσμα και αφ' ετέρου της επιτακτικής ανάγκης στερεότητας του κτιρίου, λόγω των αυξημένων φορτίσεων και δυνάμεων που παραλαμβάνει. Το πάχος των τοίχων 1,00 μ. και 0,80 μ. στο ισόγειο και όροφο αντίστοιχα, όπως έχει αναφερθεί, είναι κατ' αρχάς αξιοσημείωτο. Η κατασκευή τους γίνεται από αργολιθοδομη με άφθονο κονίαμα. Ενδεικτική είναι επίσης η χρήση θολωτής, από λαξευτούς παρόλιθους, κατασκευής της ασπίδας, στη διαμόρφωση του πατώματος του ορόφου, που φέρει τις βαριές μυλόπετρες και γενικά τον μηχανισμό του ανεμόμυλου.

Τομή ανεμόμυλου

Χώρος και κίνηση

Η χρονολόγηση των ανεμόμυλων δεν είναι γνωστή λόγω της ανυπαρξίας ιστορικών πηγών, καθώς επίσης και της μορφολογικής – αρχιτεκτονικής λιτότητας τους η οποία δεν βοηθά στην χρονική τοποθέτηση των κτισμάτων. Παρ' όλα αυτά γενικότερα στον Μεσογειακό χώρο, οι μύλοι χρονολογούνται γύρω στα τέλη του 15^{ου} αιώνα.

Κατεστραμμένος μύλος

Άποψη των μύλων

ΟΙ ΦΟΥΡΝΟΙ

Χαρακτηριστικό στοιχείο της αστικής οργάνωσης που είχε από παλαιά ο οικισμός της Χώρας της Αστυπάλαιας, είναι η ύπαρξη κοινόχρηστων φούρνων – καταστημάτων, που αναλάμβαναν την παροχή μιας υπηρεσίας άγνωστης στις συνηθισμένες αγροτικές κοινωνίες του Ελλαδικού χώρου. Οι φούρνοι αυτοί, εκτός από το ψήσιμο του ψωμιού κάθε Σαββάτο που ζύμωναν οι νοικοκυρές, αναλάμβαναν και ψήσιμο φαγητών, όπως το Πασχαλινό αρνί «τον Λαμπριανό». Οι δύο φούρνοι που εξυπηρετούσαν άλλοτε τον παλαιό οικισμό, έχουν τώρα εγκαταλειφθεί και έχουν αρχίσει να ερειπώνονται.

Στη γειτονιά του Πάλου βρίσκεται ο φούρνος ιδιοκτησίας Γ. Κερπελή, νοικιασμένος τα τελευταία χρόνια στον Γ. Περάκη. Πρόκειται για ένα ισόγειο κτίσμα, που σε τίποτα δεν διαφέρει εξωτερικά από τα γειτονικά τους σπίτια. Ο μοναδικός χώρος που διαθέτει καλύπτεται με ημικυλινδρικό θόλο, *θολάρι*, αφανή εξωτερικά κάτω από το δώμα, που διαμορφώνει τη στέγαση του κτιρίου. Η προσπέλαση στο εσωτερικό γίνεται από τη στενή πλευρά, την μοναδική ελεύθερη, που διαθέτει επίσης παράθυρο και φεγγίτη, για τον φωτισμό και αερισμό του χώρου.

Ο χώρος εργασίας του φούρναρη, με διαστάσεις 3,50 X 5,00 μ. περίπου, καταλαμβάνει το προς την είσοδο τμήμα του επιμήκους εσωτερικού χώρου. Στο βάθος, απέναντι, διαμορφώνεται ο μεγάλος φούρνος για το ψήσιμο του ψωμιού, με διάμετρο 2,50 μ. περίπου και κάλυψη, όπως συνήθως, με ασπίδα. Πάνω από τον φούρνο κατάλληλο μπάζωμα δημιουργεί ένα είδος παταριού, στο οποίο αποθήκευαν τα ξύλα και τα φρύγανα. Τον εξοπλισμό του φούρνου συμπληρώνουν μια *παρασιά*, σε μια γωνία της στενής πλευράς, όπου η είσοδος, και μια νεότερη εστία, εμπρός από το άνοιγμα του φούρνου. Απλούστατη είναι η διαμόρφωση της όψης του κτιρίου, με τη δίφυλλη θύρα, το παράθυρο στα αριστερά της και τον αξονικό φεγγίτη.

Ο δεύτερος φούρνος του οικισμού, ιδιοκτησίας Μανώλη Ελένη, νοικιασμένος μέχρι τώρα πρόσφατα στον Μαν. Γιάνναρο, βρίσκεται γειτονιά του Παπαδάκη, ακριβώς δίπλα στο βράχο του Κάστρου. Κτιριολογικά είναι κτίσμα περισσότερο περίπλοκο από το φούρνο του Πάλου. Ένας πλατυμέτωπος χώρος με διαστάσεις 5,50 X 4,00 μ. περίπου και προσπέλαση μέσω μεγάλης δίφυλλης θύρας από το παρακείμενο αδιέξοδο αποτελεί το χώρο εργασίας του φούρναρη. Φωτίζεται από ένα παράθυρο, δίπλα στην πόρτα και μια φωτιστική σχισμή προς τη γειτονική ιδιοκτησία. Οι δύο άνισοι μεταξύ τους φούρνοι για το ψήσιμο του ψωμιού και των φαγητών, καθώς και μία γωνιακή *παρασιά* για μαγείρεμα, καταλαμβάνουν την απέναντι από την είσοδο μεγάλη πλευρά του χώρου, αφήνοντας ένα στενό πέρασμα με πλάτος 1,00 και μήκος 4,00 περίπου μέτρα προς το δεύτερο χώρο του φούρνου, μια αποθήκη ξύλων στο βάθος του κτίσματος. Η αποθήκη φωτίζεται από δύο φωτιστικές σχισμές και ένα παράθυρο φεγγίτη, που ανοίγεται ψηλά πάνω από το δώμα, που στεγάζει τους φούρνους. Από τον φεγγίτη αυτόν είναι επισκέψιμα τα τρία δώματα του κτιρίου, όταν υπάρχει ανάγκη επισκευών ή συντήρησης. Τα τρία αυτά δώματα διαμορφώνονται σε τρεις διαφορετικές στάθμες διασπώντας εξωτερικά την εντύπωση της ενιαίας κατασκευής. Τα δύο από αυτά, εκείνα του χώρου εργασίας και της αποθήκης, καθώς και το τμήμα του τρίτου, που αντιστοιχεί στο πέρασμα, έχουν ξύλινη φέρουσα κατασκευή.

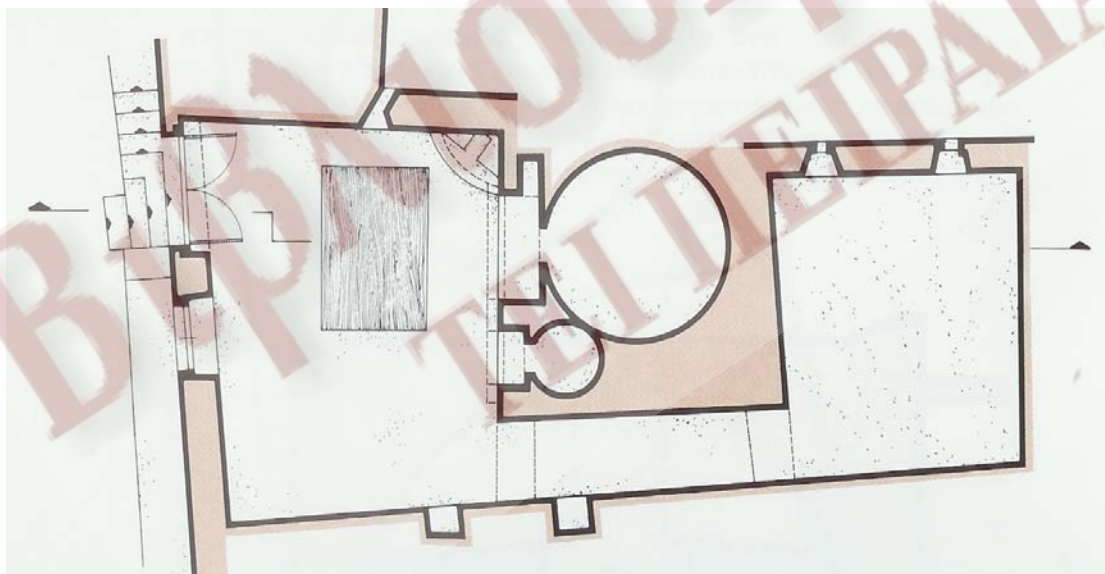
Λειτουργικά και οι δύο φούρνοι είναι κτίσματα σχετικά απλά και στις δύο περιπτώσεις περιλαμβάνουν έναν χώρο εργασίας του φούρναρη, που ταυτόχρονα αποτελεί χώρο προσπέλασης και παραμονής των πελατών, τον χώρο της εστίας του κυρίως, δηλαδή φούρνου και έναν χώρο αποθήκευσης ξύλων ανεξάρτητο ή ενταγμένο στον ενιαίο χώρο. Η ύπαρξη δύο τύπων φούρνων ανταποκρίνεται λοιπόν,

με δεδομένη την κοινή λειτουργία, στην προσπάθεια καλύτερης επίλυσης του προβλήματος, που θέτει ένα κτίσμα ειδικής χρήσης στους τοπικούς οικοδόμους. Έτσι ο φούρνος της «Ασβεστωτής» παρουσιάζεται άρτιος λειτουργικά, σε σχέση με την κτιριολογική του διάρθρωση καθώς και την κατασκευή του, προσφέροντας έτσι ένα σπάνιο δείγμα αυτοτελούς κτίσματος, με σαφώς διακεκριμένη χρήση. Από την άλλη πλευρά, στον φούρνο του Πάλου, το πρόβλημα επιλύεται με απλούστερα μέσα και με σαφή αναφορά τόσο στον τομέα της κτιριολογίας όσο και της κατασκευής στη μονάδα της κατοικίας του οικισμού.

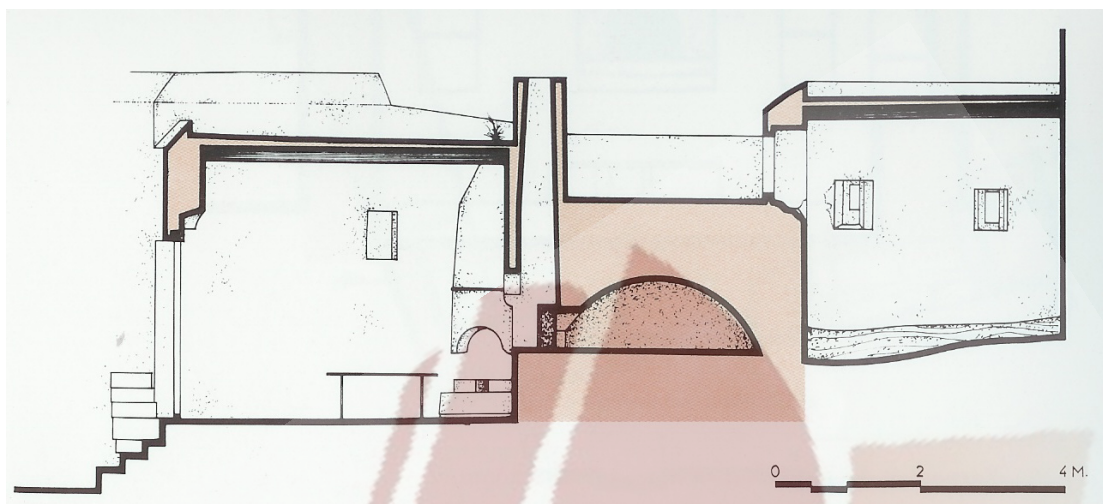
Στο ζήτημα της μορφολόγησης είναι προφανής η χρήση κοινών στοιχείων με τα αντίστοιχα κτίσματα των κατοίκων του οικισμού, χωρίς εκζητήσεις και ιδιαίτερες προθέσεις, αλλά και οι ενδιαφέρουσες λύσεις που δίνονται σε στοιχεία άγνωστα στα σπίτια, όπως οι όψεις των εστιών – φούρνων στο εσωτερικό.

Παπαδάκη. Φούρνος Ελένη – εσωτερική άποψη

Φούρνος Ελένη – Κάτοψη

Φούρνος Ελένη – Τομή κατά μήκος

ΤΑ ΚΑΦΕΝΕΙΑ

Η εποχή της πρώτης εμφάνισης των καφενείων ως κοινωνικών κέντρων, στον οικισμό της Χώρας της Αστυπάλαιας, δεν είναι με ακρίβεια γνωστή. Φαίνεται πάντως πολύ πιθανή η τοποθέτησή της στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., εποχή αστικής ανάπτυξης του οικισμού. Από την εποχή αυτή και ως τις μέρες μας σχεδόν, τα καφενεία διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή του νησιού, καθώς αποτέλεσαν παράλληλα με τη συνήθη λειτουργία τους, ως κοινωνικά κέντρα και τόπο αναψυχής, τον χώρο σημαντικών για τον τόπο κοινωνικών εκδηλώσεων, όπως τα γλέντια των γάμων, που πρέπει σε παλαιότερες εποχές να γίνονταν αποκλειστικά στα σπίτια.

Δεν μας είναι ακριβώς γνωστό πόσα και ποια καφενεία λειτούργησαν κατά καιρούς στον οικισμό της Χώρας. Φαίνεται ότι ως καφενεία χρησιμοποιήθηκαν κτίρια κτισμένα για καταστήματα γενικώς ή ακόμη και σπίτια αλλά και το αντίθετο. Σ' αυτό συνέβαλε αποφασιστικά η μορφή, η κτιριολογική διάρθρωση και οι διαστάσεις των κτιρίων, που δεν παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές. Άλλωστε, σήμερα όσα από τα κτίρια των καφενείων της Χώρας δεν έχουν εγκαταλειφθεί, χρησιμοποιούνται για σπίτια, εκτός από ένα που είναι παντοπωλείο.

Στην εποχή της αστικής ανάπτυξης του οικισμού, κατά τις πληροφορίες και την επι τόπου έρευνα των κελυφών, λειτούργησαν τα εξής καφενεία: στο Κάστρο, αμέσως αριστερά από την πύλη, βρισκόταν το λεγόμενο «καφενείο του Κάστρου», ενώ στην περιοχή του κοινωνικού κέντρου του οικισμού, κατά μήκος του τότε κεντρικού δρόμου της Χώρας, λειτούργησαν κατά καιρούς ως καφενεία το σπίτι του Αγγελίδη στο Πάλο και προχωρώντας προς του Καράη, το κτίριο ιδιοκτησίας Γιανναράκη, που αργότερα έγινε ξυλουργείο, το παρακείμενο ερειπωμένο σήμερα κτίριο ιδιοκτησίας Γεωργίου Μαρίνου, με την χαρακτηριστική στοά, το σημερινό παντοπωλείο Γ. Ποδότα, ιδιοκτησίας Ειρήνης Ρουσσέτου – Παλατιανού, με το ξύλινο κiosk και στο πλάτωμα, που σχηματίζει η συνέχεια του κεντρικού δρόμου κατηφορίζοντας προς το Δημαρχείο, στο ύψος του κτιρίου της παλιάς Ιταλικής Αστυνομίας, τα καφενεία της Νίνας Γεωργιάδη – Νικολάκη, που χρησιμοποιήθηκε ως «Casa del Fassio», κατά την διάρκεια της ιταλικής κατοχής, το ισόγειο του κτιρίου ιδιοκτησίας Στέφανου Καλή και το καφενείο ο «Ο Κανάρης» του Ηλία Ι. Καλή. Την

ίδια εποχή στον Πέρα Γιαλό λειτουργούσε ένα ακόμη καφενείο που χτίστηκε το 1912. Αργότερα, μετά την μετάθεση του κέντρου της Χώρας, από τον παλιό οικισμό προς την περιοχή του Δημαρχείου, κτίστηκε γύρω στα 1950 το καφενείο ιδιοκτησίας Ι. Μπογιατζή, «Οι Μύλοι» του Μιχάλη Ψαρρή. Το τελευταίο καφενείο είναι το μοναδικό που λειτουργεί στον παλιό οικισμό ακόμη σήμερα.

Από τα κτίρια των καφενείων, που αναφέρθηκαν παραπάνω και που κτίστηκαν για τον σκοπό αυτό, για τη μελέτη προσφέρονται κυρίως το καφενείο Παλατιανού στου Καραή, το καφενείο του Πέρα Γιαλού και το καφενείο του Δημαρχείου. Το καφενείο του Κάστρου, ένας ορθογώνιος επιμήκης χώρος, με διαστάσεις 8,00 X 5,50 μ. περίπου, με εγκάρσιο τόξο και προσπέλαση από την στενή του πλευρά, κατ' ευθείαν από το διαβατικό της πύλης, είναι σήμερα άστεγο και ερειπωμένο. Συνεπώς, δεν προσφέρεται για παρατηρήσεις σχετικές με την κτιριολογική διάρθρωση και τη μορφή του εσωτερικού του. Ερειπωμένο είναι και το εσωτερικό του καφενείου Γ. Μαρίνου στου Καραή. Τα καφενεία Νίνας Νικολάκη, Στέφανου Καλή, έχουν μετασκευασθεί σε σπίτια και έχουν αλλοιωθεί.

Το καφενείο του Πέρα Γιαλού, αντίθετα, σώζεται σε καλή κατάσταση. Πρόκειται για κτίριο, όπως ήδη αναφέρθηκε του 1912. Ένα εγκάρσιο τόξο στο εσωτερικό του διαρθρώνει τον χώρο εξυπηρετώντας την στέγαση με δώμα. Η προσπέλαση γίνεται από την στενή, προς τη θάλασσα, πλευρά του, μέσω μιας ταράτσας, που διαμορφώνεται πάνω στο δώμα των υποκείμενων βοηθητικών χώρων. Μια δεύτερη προσπέλαση υπάρχει από τον πίσω δρόμο, τον κύριο άξονα, που συνδέει τον Πέρα Γιαλό με την Χώρα. Το προς τη θάλασσα τμήμα του εσωτερικού αποτελεί τη σάλα κύριο χώρο του καφενείου. Στο βάθος της σάλας, προς τον πίσω δρόμο, διαμορφώνεται *σεφάς*, κάτω από τον οποίο βρίσκεται το παρασκευαστήριο και ο πάγκος του καφετζή.

Το καφενείο Παλατιανού στου Καραή, κτισμένο, όπως φαίνεται από τα μορφολογικά του στοιχεία, γύρω στα τέλη του 19^{ου} αι., στεγάζεται σε γωνιακό ισόγειο, μεγάλων διαστάσεων και προθέσεων κτίριο. Η προσπέλαση στο εσωτερικό τού γίνεται από δύο θύρες, μία στην ελεύθερη μακρά και μία στη στενή πλευρά, προς τον κεντρικό δρόμο. Στα δεξιά της δεύτερης αυτής εισόδου διαμορφώνεται ένα είδος ξύλινου στεγάστρου (κιόσκι), με δικτυωτό κιγκλίδωμα, που ορίζει ένα μικρό χώρο, για τη χρήση πιθανώς επισήμων πελατών. Στο εσωτερικό, αμέσως δεξιά από την είσοδο της στενής πλευράς, βρίσκεται το παρασκευαστήριο και ο πάγκος του καφετζή, ενώ στο βάθος απέναντι, ο *σεφάς*. Κάτω από τον *σεφά* υπάρχει ένας κλειστός χώρος, είδος *αποκρέβατου*, με χρήση αποθηκευτική. Τόσο η γενική διαμόρφωσή του κτιρίου και η σύνθεση των όψεων όσο και τα επί μέρους μορφολογικά τους στοιχεία μαρτυρούν τις προθέσεις του κτιρίου και την σημασία που έχει δοθεί στην εμφάνισή του. Το ξύλινο κιόσκι, μοναδικό στοιχείο στον οικισμό, ανήκει μορφολογικά σε εκείνο το είδος των κατασκευών, που συνδυάζουν στοιχεία τουρκομπάροκ και άλλα νεοκλασικά. Στο εσωτερικό, τα διακοσμητικά θέματα, κυρίως στον πάγκο, καθώς και η κατασκευή του *αποκρέβατου* και των ξύλινων ντουλαπιών, είναι χαρακτηριστικά των σπιτιών του οικισμού του τέλους του 19^{ου} αι.

Καράη – πάγκος στο καφενείο του Παλατιανού

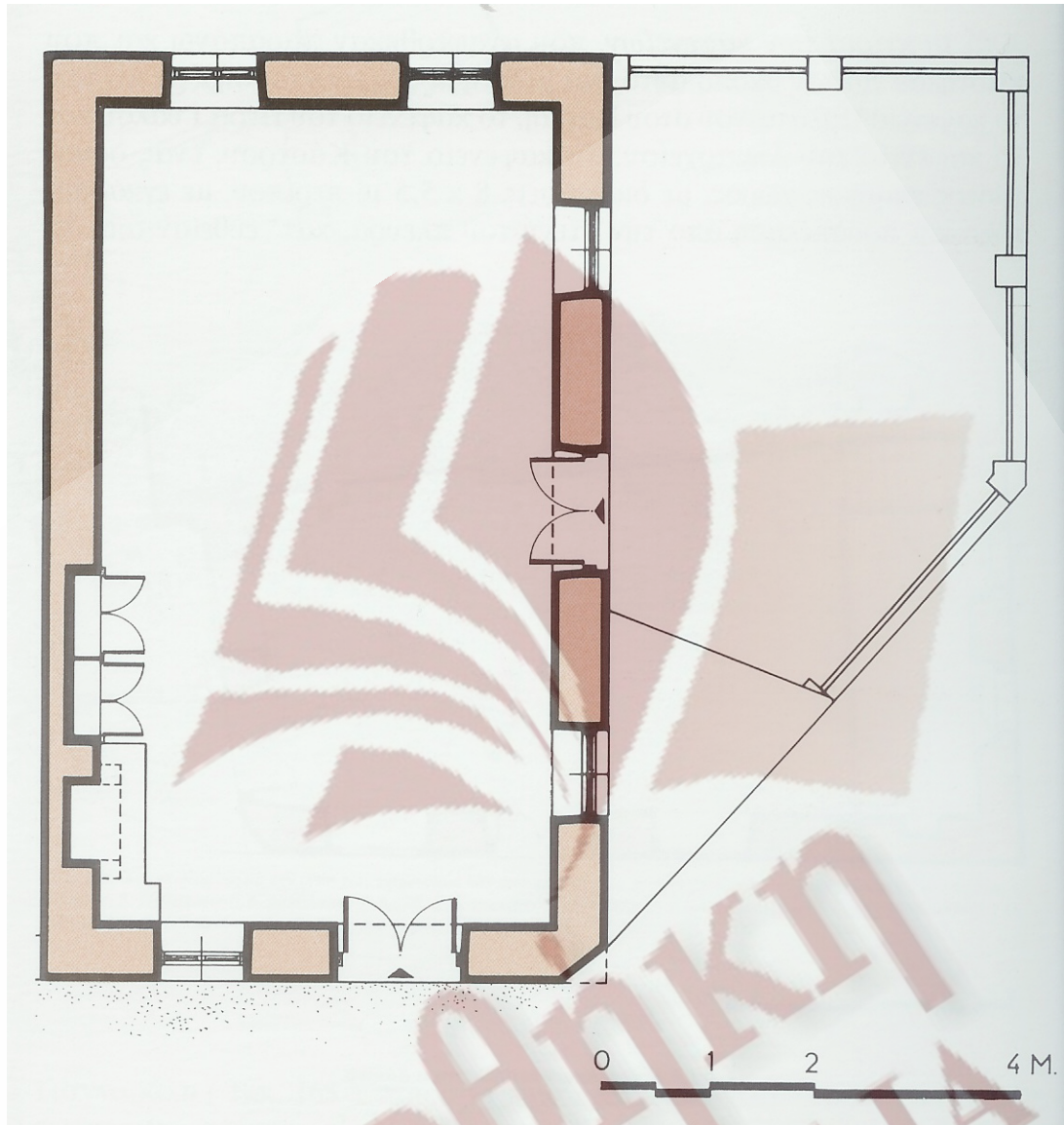
Το καφενείο του δημαρχείου κτισμένο το 1950 περίπου, παρουσιάζει ομοιότητα, από πλευράς διάρθρωσης, με το καφενείο Παλατιανού στο Καράη, αλλά και εμφανείς απλουστεύσεις, που σχετίζονται με θέματα λειτουργίας που επέβαλε η διαφοροποίηση του τρόπου ζωής των Αστυπαλιτών. Έτσι, ενώ το επίμηκες σχήμα, η θέση του πάγκου και του παρασκευαστηρίου, καθώς και οι προσπελάσεις διατηρούνται, η κατάργηση του *σεφρά* έχει αλλοιώσει, σε σημαντικό βαθμό, όχι μόνο την εντύπωση, αλλά και την λειτουργία του εσωτερικού χώρου, καθώς απορρίπτει

ένα τόσο σημαντικό στοιχείο των παλαιότερων καφενείων. Τα μορφολογικά στοιχεία των όψεων του καφενείου, που δυστυχώς πρόσφατα καταστράφηκαν, ήταν λαϊκά νεοκλασικά, αν και το κτίριο άνηκε σε τόσο όψιμη εποχή, πράγμα ιδιαίτερα ενδιαφέρον.

Καφενείο στην περιοχή του Δημαρχείου - Όψη

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Καφενείο στην περιοχή του Δημαρχείου - Κάτοψη

Η κτιριολογική διάρθρωση των καφενείων, καθώς και η λειτουργία τους σε βασικά σημεία παρουσιάζουν αξιοσημείωτη ομοιότητα με εκείνες των σπιτιών της Χώρας. Είναι προφανής η σχέση που υπάρχει και η σύνθεση του χώρου αλλά και στη χρήση και θέση δευτερευόντων στοιχείων, όπως ο *σεφάς*. Φαίνεται λοιπόν, ότι το πρότυπο για την κατασκευή των καφενείων ήταν η ίδια η μονάδα της κατοικίας. Στο δεδομένο τύπο κτίσματος έγιναν οι κατάλληλες μετατροπές και κυρίως οι αλλαγές στην χρήση ορισμένων στοιχείων του εσωτερικού χώρου. Ο *σεφάς* από χώρος ύπνου έγινε χώρος παραμονής των επισήμων ή των τιμώντων προσώπων, η *παρασιά* έγινε παρασκευαστήριο, αφού ο εξοπλισμός της συμπληρώθηκε. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο διατιθέμενος υπαίθριος χώρος διαμορφώθηκε κατάλληλα για την παραμονή πελατών, όταν ο καιρός ήταν κατάλληλος. Ταυτόχρονα οι διαστάσεις μεγάλωσαν και στη γενική μορφή και στα επί μέρους μορφολογικά στοιχεία δόθηκε μνημειακή εμφάνιση, που αρμόζει σε δημόσιους χώρους, χωρίς ωστόσο να αλλάξει η κλίμακα των κτιρίων και να διαταραχθεί η ενότητα του συνόλου.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει και η εξέλιξη στην κτιριολογική διάρθρωση

και την αντίστοιχη λειτουργία του μεταγενέστερου καφενείου του Δημαρχείου, που έχει ήδη περιγραφεί, από την άποψη της συντήρησης των δυνατοτήτων προσαρμογής σε νέες ανάγκες, που δημιούργησε κυρίως η επίδραση των προτύπων των καφενείων των αστικών κέντρων.

ΠΑΛΑΙΑ ΚΑΦΕΝΕΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Η κατοικία στην Αστυπάλεια

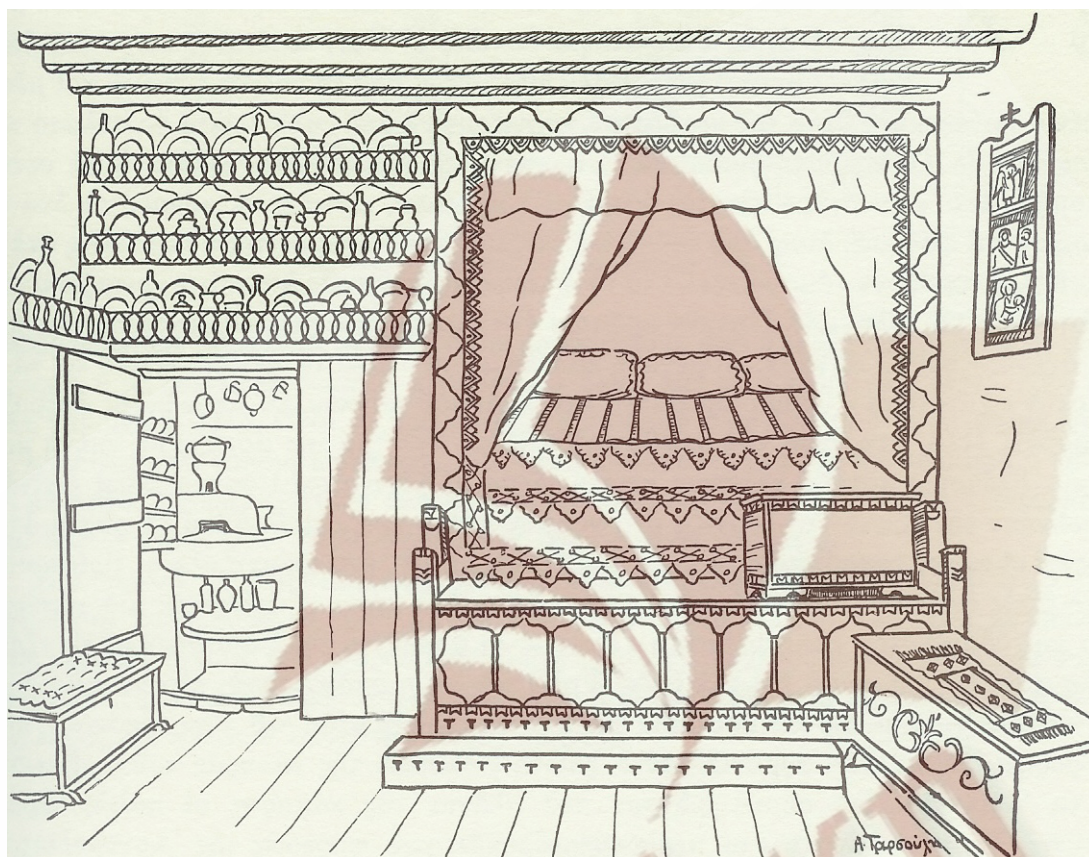
Ο ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ

Ο αρχικός τύπος του αστυπαλίτικου σπιτιού είναι όπως συμβαίνει γενικότερα στο Αιγαίο, το μονόσπιτο, το μονόχωρο δηλαδή σπίτι. Στον βασικό αυτό τύπο ή σε άλλους που προέκυψαν από την εξέλιξη και συμπλήρωση του, ανήκουν στο σύνολο τους οι κατοικίες που κτίστηκαν στον οικισμό της Χώρας ως τα τελευταία χρόνια.

Το αστυπαλίτικο μονόχωρο σπίτι, αποτελείται από ένα στενομέτωπο ορθογώνιο χώρο που στεγάζεται με ξύλινη οριζόντια κατασκευή ή λίθινο ημικυλινδρικό θόλο και εξωτερικά εμφανίζεται επίπεδο δώμα. Οι αναλογίες των δύο πλευρών του κυμαίνονται γύρω στα 1:2, ενώ οι εσωτερικές διαστάσεις του είναι κατά μέσον όρο της τάξεως των 7,00 μ. κατά μήκος και των 3,5 μ. κατά πλάτος, με αποκλίσεις ανάλογες σ' ένα πλούσιο ή φτωχότερο σπίτι. Το μέγιστο άνοιγμα μεταξύ των δύο μακρών πλευρών, καθορίζεται από το μήκος των διαθέσιμων ξύλινων δοκαριών που χρησιμοποιούνται για να το γεφυρώσουν στην πρώτη ή τη δεύτερη στάθμη. Ανάλογα δεσμεύεται και το άνοιγμα του θόλου.

Η είσοδος ανοίγεται στη στενή πλευρά του ορθογώνιου απ' όπου μόνο είναι δυνατός ο φωτισμός του σπιτιού. Κοντά της, τις περισσότερες φορές σε γωνία, διαμορφώνεται μια εστία, που χρησιμεύει για την παρασκευή του φαγητού και τη θέρμανση του σπιτιού και δίπλα ένα πεζούλι χαμηλό, με κυμαινόμενες αναλογίες και διαστάσεις, που ενσωματώνει το στόμιο της δεξαμενής νερού της λεγόμενης «γιστέρνας», που υπάρχει σε κάθε σπίτι. Στο βάθος βρίσκεται ο χώρος του ύπνου. Αυτός συνήθως έχει τη μορφή μιας σύνθετης ξύλινης κατασκευής, σε δύο στάθμες, την λεγόμενη «κριντζόλα», λόγω των διακοσμημένων ξύλινων ραφιών που έχει στην όψη της. Η ανώτερη στάθμη χωρίζεται σε δύο τμήματα. Στο ένα το «κρεβάτι», κοιμάται το ανδρόγυνο και στο άλλο τον «σεφά» ή «κρεβατσούλα», το οποίο είναι λίγο υπερυψωμένο και φράσσεται με λεπτό ξύλινο διάφραγμα τον «ταβλάδο», τα παιδιά. Η λειτουργία της κριντζόλας είναι σύνθετη. Στο κρεβάτι που ήταν αρκετά ψηλό, ανέβαινες πατώντας σε διάφορα επίπεδα τα οποία αποτελούσαν διάφορα σεντούκια. Το πρώτο επίπεδο ήταν ένα ξύλινο σκαλοπάτι το «παγκάλι», για να πατούν τα πόδια. Από πάνω ήταν ο πάγκος στον οποίο έβαζαν τα φαγητά ή και ρούχα και στον οποίο κάθονταν, όταν γίνονταν γάμος, ο γαμπρός και η νύφη. Μετά τον πάγκο, πατούσες σ' ένα μικρό κασελάκι την «καναβέτα», όπου έβαζαν τα σεντόνια, ρούχα και λεφτά κι έπειτα ανέβαινες στο κρεβάτι που περιβάλλονταν με ξυλόγλυπτο πλαίσιο και έκλεινε με *θραμπαλάδες*. Δηλαδή έκλεινε πρώτα με σεντόνια κι έπειτα με πλεχτές κουρτίνες και υφαντές *κουγιατές*. Στο πλαίσιο του κρεβατιού είχε *τσεβρέδες* με φούντες. Στο γάμο το στόλιζαν με τα *σπερβέρια*, που ήταν μεταξωτά μαντήλια, ραμμένα μεταξύ τους σε διάφορα χρώματα και κάτω έβαζαν *τσεβρέδες* κεντημένους με χρυσό. Επίσης κρεμούσαν στην πλευρά της καναβέτας, *μακραμπάδες* μεταξωτούς με χρυσοκέντημα. Το στρώμα ήταν φαντό και γεμισμένο με άχυρο από τις φτωχές οικογένειες και με μαλλί από τις πλούσιες. Από πάνω έστρωναν σεντόνι, φαντό με χράμι, και από πάνω πάπλωμα με βαμβάκι. Ο *σεφάς* έκλεινε με ξύλινο διαχωριστικό τοίχο προς το κρεβάτι κι έμπαινε κανείς σ' αυτόν από μικρή πόρτα. Τόσο ο *σεφάς* όσο και το κρεβάτι, είχαν μικρό παραθυράκι για φωτισμό και αερισμό. Ο *σεφάς* έκλεινε με ξύλινο χώρισμα γεμάτο ξυλόγλυπτα ράφια στα οποία έβαζαν με μεγάλη φροντίδα τα υλικά του σπιτιού, φλυτζανάκια, πιάτα, κ.ά., που τα είχαν περισσότερο για διακόσμηση. Σε πένθος, σκέπαζαν με μαύρο ύφασμα τον καθρέπτη και τη φωτογραφία του νεκρού και γύριζαν ανάποδα τα διακοσμητικά πιάτα της κριντζόλας

για ένα χρόνο. Κάτω από τον *σεφά* ο χώρος ήταν κενός. Απ' αυτόν πήγαινες με πόρτα σ' ένα κλειστό χώρο τον «αποκρέβατο». Εκεί φύλαγαν τα πιθάρια τους.

Σε αρκετές περιπτώσεις, κυρίως σε φτωχότερα ή νεότερα σπίτια, στη θέση της *κριντζόλας* έχουμε μια πιο χαμηλή και απλή κατασκευή τον *σεφά*, που χωρίζει και αυτός το πίσω μέρος του σπιτιού κατά το ύψος, σε δύο τμήματα, από το οποίο το ανώτερο προορίζεται κυρίως για ύπνο και το κατώτερο για αποθήκευση σε αντιστοιχία με τον *κρέβατο* και *αποκρέβατο* της *κριντζόλας*. Το πρώτο επικοινωνεί οπτικά με τον υπόλοιπο χώρο, χωρίς να παρεμβάλλονται *θραμπαλάδες* (πετάσματα), ενώ το δεύτερο είναι συνήθως απομονωμένο με ξύλινο διάφραγμα, στο οποίο ανοίγεται μικρή είσοδος. Η προσπέλαση στο επίπεδο του ύπνου, γίνεται από στενή και απότομη ξύλινη σκάλα, της οποίας η θέση ποικίλλει.

Ο *σεφάς* είναι λειτουργικά ατελέστερος και μορφολογικά απλούστερος από την *κριντζόλα*, η οποία είναι βέβαια ελαφριά κατασκευή, φθάνει όμως μέχρι την οροφή και χαρακτηρίζεται από μεγάλο ποσοστό πλήρων έναντι κενών. Η οπτική απομόνωση του χώρου ύπνου, μέσω των *θραμπαλάδων* και του *ταβλάδου*, καθώς επίσης και η ιδιότυπη, απότομη προσπέλαση όχι από τη σκάλα αλλά μέσω του *παγκαλιού*, του *πάγκου* και της *καναβέτας*, συντελούν στην αντίληψη της *κριντζόλας* ως δισδιάστατου διαφράγματος, που σαφώς ορίζει τη λειτουργική διαφοροποίηση του εσωτερικού χώρου, σε περιοχές διαμονής – υποδοχής – φαγητού – εργασίας και ύπνου και τονίζει τον ιδιωτικό χαρακτήρα του τελευταίου, που σημειωτέον παρουσιάζεται εξειδικευμένος σε χώρο ύπνου των γονέων – κρεβάτι και των παιδιών – *κρεβατσούλα* ή *σεφάς*.

Από την άποψη της λειτουργίας, η *κριντζόλα* αποτελεί τελειοποίηση του ξύλινου *σεφά*. Πρόκειται και στις δύο περιπτώσεις για την ξύλινη ή μικτή (σε ορισμένα παραδείγματα) από λιθοδομή και ξύλο κατασκευή, που απαντά

συνηθέστατα στα σπίτια του ευρύτερου δωδεκανησιακού χώρου. Τα διακοσμητικά της στοιχεία, όπως τα διπλής καμπυλότητας τόξα με τις οξυκόρυφες συναρμογές, τα διάτρητα στοιχεία, οι μορφές των συμπληρωματικών της κριντζόλας εξαρτημάτων, όπως του πάγκου, του παγκαλιού κ.ά., φαίνεται ότι έχουν τουρκικές επιδράσεις και ενδεχομένως κάποιες δυτικές, που πάντα εντάσσονται και μεταλλάσσονται μέσα στην συνολική λαϊκή αντίληψη του έργου, την οποία πιστοποιούν η εκτέλεση και η συμπληρωματική ζωγραφική διακόσμηση. Παράλληλα ο σεφάς του αστυπαλίτικου σπιτιού παρουσιάζει ομοιότητες με αντίστοιχες κατασκευές άλλων νησιών.

Ο σεφάς σε σημερινή κατοικία

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

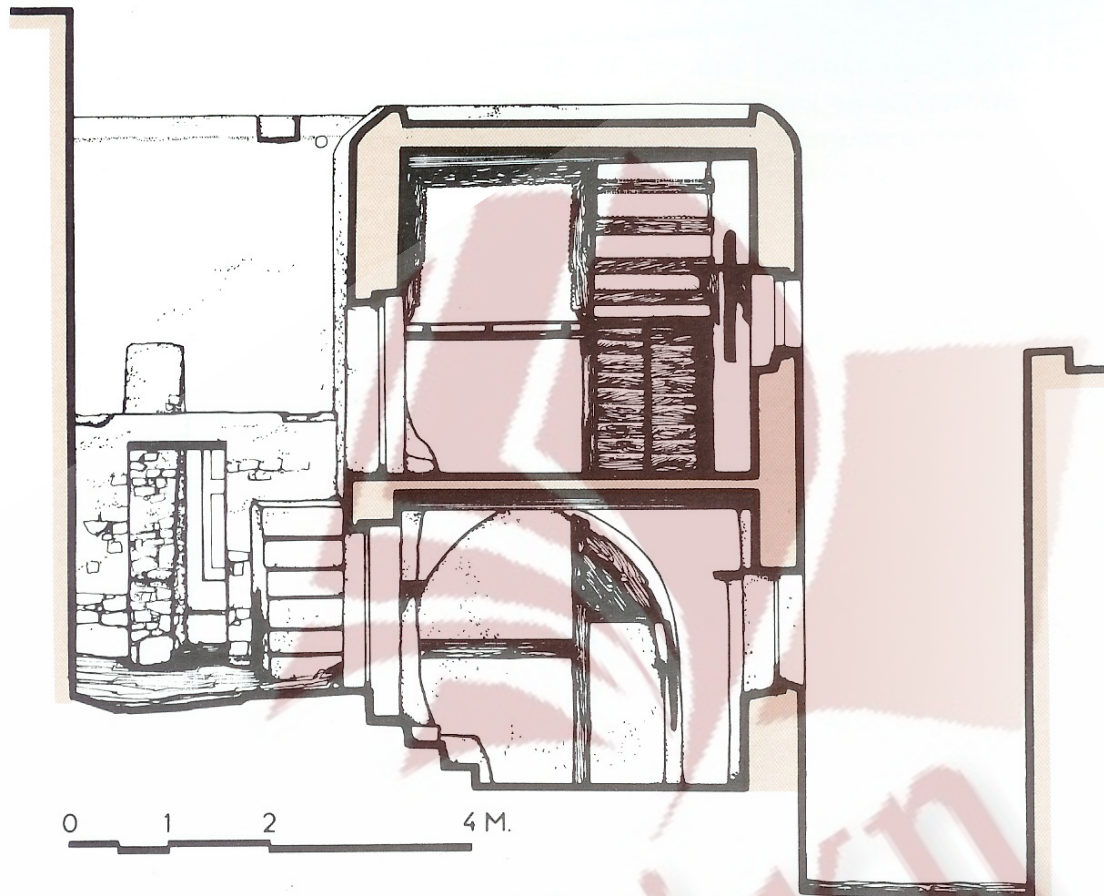
Η κριντζόλα σε σημερινή κατοικία

Ο χώρος ανάμεσα στην περιοχή του ύπνου και την είσοδο, προορίζεται για την υποδοχή και διημέρευση. Κατά μήκος των μακρών πλευρών του σπιτιού, υπάρχει ξύλινο ράφι για την τοποθέτηση των σκευών του σπιτιού, καθώς επίσης και εικονοστάσι. Χαμηλότερα διαμορφώνονται στον τοίχο εσοχές, κόγχες ή αβαθή ντουλάπια και κάποτε εντοιχιζόμενα πιθάρια τα «γρούπια», για την αποθήκευση της οικοσκευής.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, τόσο στο Κάστρο όσο και στο έξω απ' αυτό, στο παλιό τμήμα του οικισμού, όταν πρέπει να διευθετηθούν θέματα ένταξης στον πολεοδομικό ιστό, προσπελάσεων κ.ά. και εξ αιτίας της δεδομένης στενότητας του χώρου, το τυπικό αστυπαλίτικο μονόσπιτο, παρουσιάζεται σε διάφορες παραλλαγές με μικρότερες ή μεγαλύτερες επιπτώσεις στην κτιριολογική του διάρθρωση.

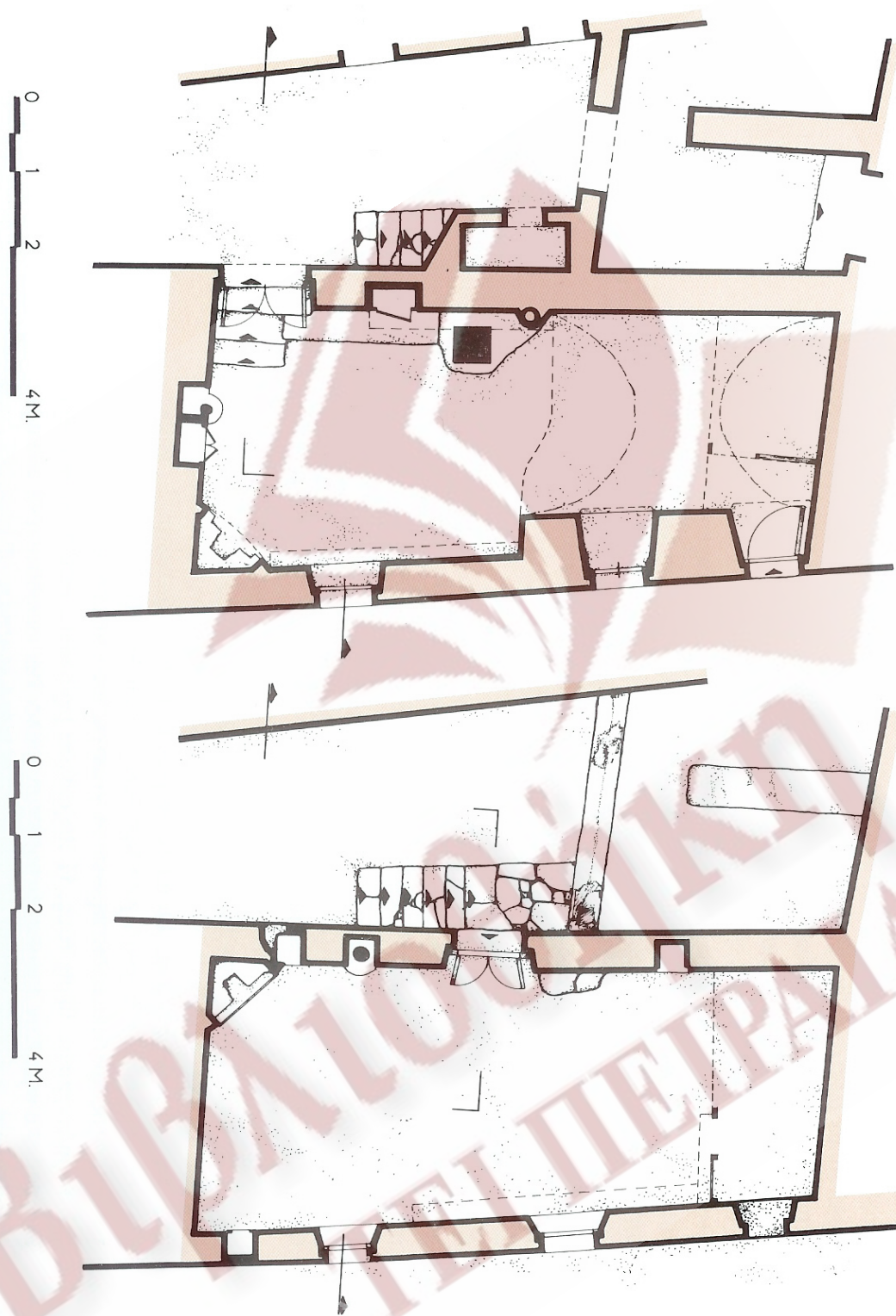
Κυρίως λόγοι προσπέλασης οδηγούν σε αρκετές περιπτώσεις την διαμόρφωση της εισόδου σε κάποια από τις μακρές πλευρές του σπιτιού, στο άκρο ή το μέσον της. Το σπίτι γίνεται έτσι πλατυμέτωπο (ο κανόνας στα Δωδεκάνησα), χωρίς ωστόσο ν' αλλάζει η εσωτερική του δομή. Οι λειτουργίες της κατοικίας διατηρούν τη γνωστή, από τα τυπικά στενομέτωπα, θέση τους. Η «παρασιά» (ο χώρος μαγειρέματος), βρίσκεται δίπλα στη θύρα και στο βάθος, στην πιο απομακρυσμένη από την είσοδο στενή πλευρά του σπιτιού, ο χώρος ύπνου με τον *σεφά* και την *κριντζόλα*.

Καράη – Πλατυμέτωπη κατοικία (Από τις παλαιότερες του οικισμού)

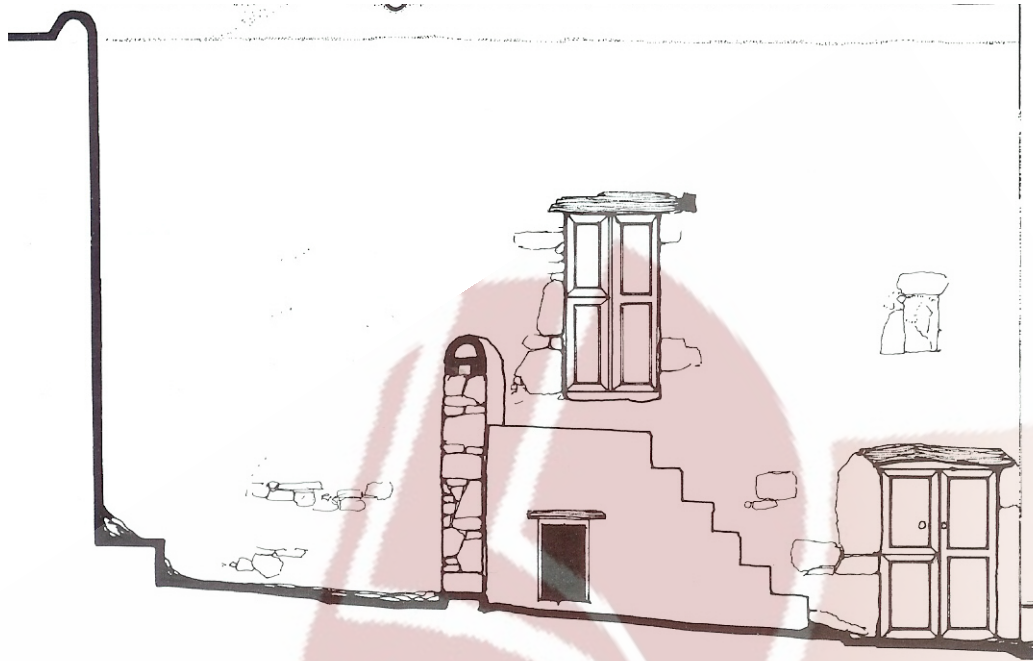

Τομή κατά πλάτος

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Κάτοψη ισογείου – Κάτοψη ορόφου

Όψη κατοικίας

Σε λόγους ένταξης στον πολεοδομικό ιστό, συγκεκριμένα σε εισέχουσες γωνίες οικοδομικών τετραγώνων ή οικοδόμησης σε οικόπεδο με μεγάλο πλάτος, οφείλεται μια δεύτερη παραλλαγή, αρκετά σημαντική, που αλλοιώνει τη γενική σύνθεση του εσωτερικού του σπιτιού.

Όταν το πλάτος που πρέπει να καταλάβει ένα σπίτι είναι τόσο μεγάλο, ώστε να μην είναι δυνατόν να γεφυρωθεί με αμφιέριστα, στους πλάγιους τοίχους, δοκάρια, ένα τόξο διαιρεί τον χώρο σε δύο τμήματα, με ίσο ή διάφορο πλάτος. Κάθε ένα από τα τμήματα αυτά καλύπτεται με κανονική κατασκευή δώματος. Προκύπτουν έτσι σπίτια αρκετά μεγαλύτερα, κάποτε διπλάσια, σε εμβαδόν από τα συνήθη. Στις περιπτώσεις αυτές είναι εμφανής η προσπάθεια να τηρηθεί, παρά τα διαφορετικά δεδομένα, η λειτουργική διάρθρωση του στενομέτωπου σπιτιού. Απέναντι ακριβώς από την είσοδο, στο βάθος του αντίστοιχου από τα δύο τμήματα χώρου, διαμορφώνεται η περιοχή του ύπνου, ενώ η *παρασιά* τοποθετείται στην πλευρά της εισόδου, στον τοίχο όμως του άλλου τμήματος. Απέναντι της διαμορφώνεται συνήθως το *πεζούλι* που περιλαμβάνει το στόμιο της *γιστέρνας*. Η λειτουργική αυτή διάρθρωση διαστέλλει τα σπίτια αυτά της Αστυπάλαιας από φαινομενικά όμοια παραδείγματα με ενδιάμεσο τόξο άλλων περιοχών.

Ακόμη, ειδικές συνθήκες ένταξης, ανάμεσα σε γειτονικά κτίσματα, οδηγούν κάποτε σε λύσεις διαφορετικές από τα καθιερωμένα διάταξης του εσωτερικού χώρου και λειτουργίας του σπιτιού, όπως σε μία περίπτωση στο Κάστρο, όπου ο *σεφάς* έχει καταλάβει το χώρο μιας εσοχής στον πλάγιο μακρύ τοίχο, που προέκυψε κατά την κατανομή της επιφάνειας του Κάστρου ανάμεσα στα «Καστρινά σπίτια». Η λειτουργία του σπιτιού αυτού γίνεται ακόμη πιο προβληματική, δεδομένου ότι η θύρα διαμορφώνεται στον άλλο πλάγιο τοίχο ακριβώς απέναντι από τον *σεφά*.

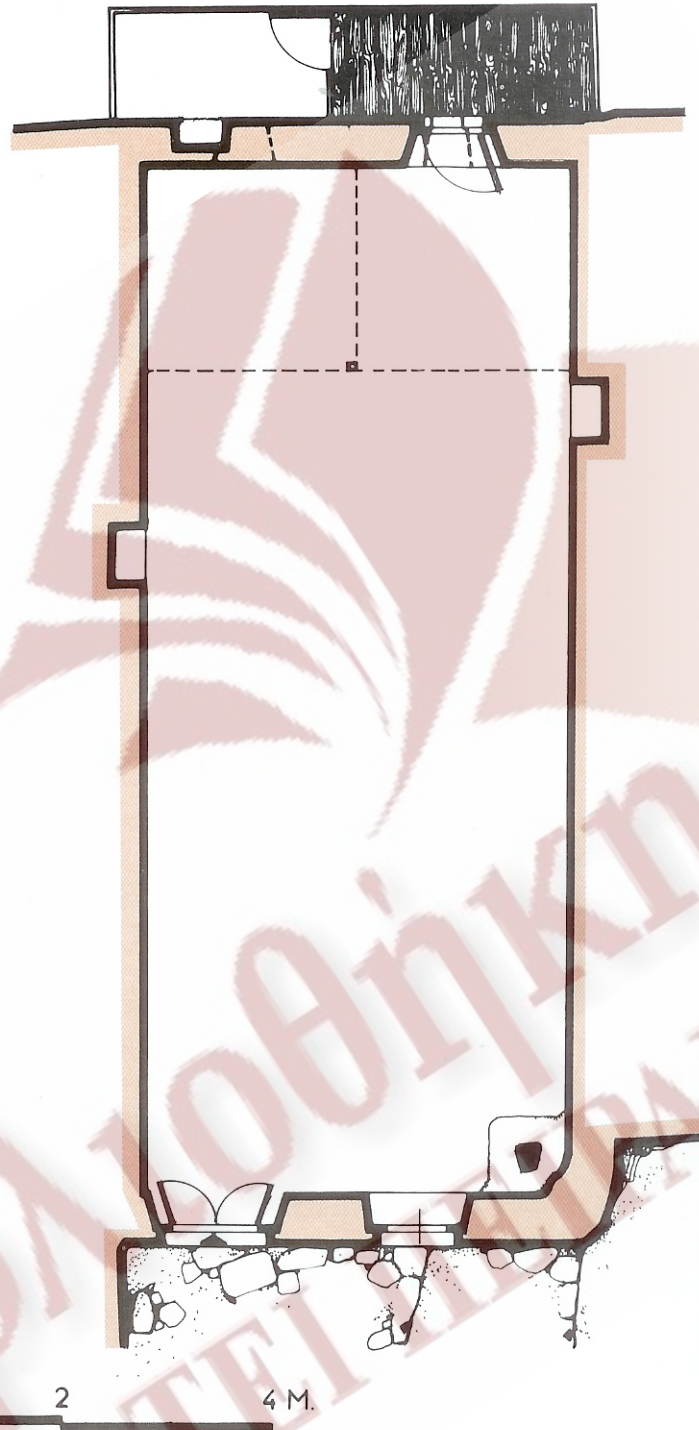
Αρκετά συχνά, όταν τοπογραφικά κυρίως δεδομένα το επιτρέπουν, στις μακρές συνήθως πλευρές, προστίθεται στο βασικό χώρο του σπιτιού ένας ορθογώνιος τυφλός χώρος, μικρών διαστάσεων, που προορίζεται για την τοποθέτηση κιουπιών, για αποθήκευση λαδιού, κρασιού, σταριού κ.ά., αποβλέπει δηλαδή στην αύξηση των χώρων αποθήκευσης του σπιτιού. Ο χώρος λέγεται «καμάρι» και στεγάζεται συνήθως με θόλο. Εξωτερικά η ύπαρξη του δεν γίνεται αντιληπτή, γιατί τις περισσότερες

φορές εντάσσεται στην κλίση του φυσικού εδάφους κάποτε κάτω από τον παρακείμενο δρόμο. Μερικές φορές και πάντοτε στην ίδια πλευρά, υπάρχουν περισσότερα από ένα *καμάρια*. Στην περίπτωση μάλιστα του αρχοντικού σπιτιού του Αγγελίδη, στο ισόγειο διαμορφώνονται τρία μεγάλων διαστάσεων καμάρια κατά μήκος της μιας από τις μακρές πλευρές του θολοσκεπάστου χώρου.

Παραλλαγές παρουσιάζονται και στην κάλυψη του σπιτιού – κυττάρου όπου πέρα από την αμιγή χρήση θόλου ή οριζόντιας ξύλινης κατασκευής, διαπιστώνονται και μικτά συστήματα. Σε περισσότερα από ένα παραδείγματα έχουμε στέγαση του χώρου της *κριντζόλας* με θόλο και του χώρου διημέρευσης με οριζόντια στέγαση. Στις λύσεις αυτές οδηγούν συνήθως κατασκευαστικοί λόγοι, όπως αντιστήριξη αναλημμάτων, ύπαρξη υπερκείμενων τοιχοποιιών κ.ά. Σε μια μάλιστα περίπτωση, στην περιοχή Πάλος, χρησιμοποιείται παράλληλα με τον θόλο, στο βάθος του σπιτιού και ένα τόξο στο μέσον του εναπομένου μήκους, καθώς στη θέση αυτή αντιστοιχεί ο τοίχος της πρόσοψης των ανώτερων ορόφων. Οι τράβες των δωματίων είναι τοποθετημένες κατά την έννοια του μήκους του χώρου. Προκύπτει έτσι ένα αποτέλεσμα που είναι γνωστό και από σπίτια άλλων περιοχών, όπως της Κρήτης, της Νάξου κ.ά.

Ο βασικός τύπος του μονόχωρου αστυπαλίτικου σπιτιού πρέπει να υποθέσουμε ότι διαμορφώθηκε από πολύ παλιά, ήδη από τον 15^ο αι., στο Κάστρο, όπου αποτελεί το κύτταρο του οχυρωμένου μεσαιωνικού οικισμού. Στο παλιό τμήμα του οικισμού που αναπτύχθηκε βαθμηδόν έξω από το Κάστρο, ο ίδιος τύπος πρέπει αρχικά να διαδραμάτισε τον αυτό ρόλο. Εκτός από τα ισόγεια σπίτια (σταύλους), το καθεστώς της οριζόντιας ιδιοκτησίας, που ισχύει στην Αστυπάλαια από την εποχή ήδη της οικοδόμησης του Κάστρου και που διατηρήθηκε και στον έξω από αυτό οικισμό, επέτρεψε την δημιουργία κτισμάτων με δύο και τρεις στάθμες, καθεμιά από τις οποίες λειτουργούσε ως ανεξάρτητη κατοικία. Τα βασικά χαρακτηριστικά του τύπου των κατοικιών αυτών, μέσα και έξω από το Κάστρο, έχουν ήδη αναφερθεί. Είναι επίσης ενδιαφέρον να επισημανθούν οι αναλογίες που παρουσιάζει το στενομέτωπο μονόχωρο αστυπαλίτικο σπίτι με αντιστοιχίες που συναντώνται σε οχυρωματικούς πυρήνες οικισμών του Αιγαίου, όπως στα κάστρα της Σίφνου, της Παροικιάς της Πάρου κ.ά., όπου οι κατοικίες περιορίζονται και πάλι σε μονόσπιτα. Ο ίδιος αυτός τύπος άλλωστε είχε, εκτός από τα κάστρα, πολύ ευρύτερη εφαρμογή στο χώρο του Αιγαίου, κυρίως σε οικισμούς με στοιχεία οχυρωματικής διάταξης και αστικό χαρακτήρα, δηλαδή υψηλή πυκνότητα δόμησης, ανάπτυξη καθ' ύψος, περιορισμό ελεύθερων χώρων κ.ά., σε αντιστοιχία με τον εκτός Κάστρου οικισμό της Αστυπάλαιας.

Πάλος – Μονόχωρη, στενομέτωπη κατοικία

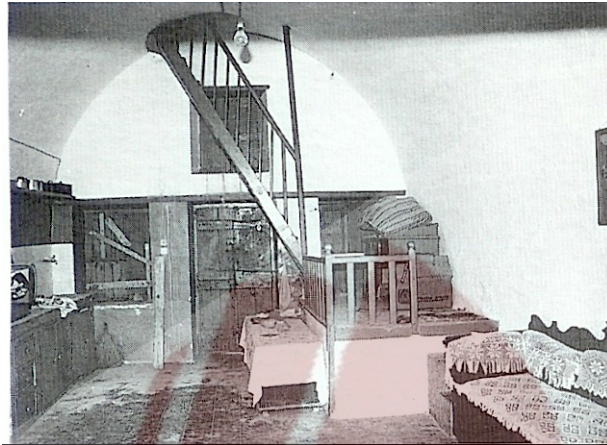

Κάτοψη ορόφου

Όψη στον πίσω δρόμο

Ο τύπος όμως του σπιτιού που επικρατεί στον εκτός του Κάστρου παλιό οικισμό της Χώρας, είναι εκείνος του αναγοκάτωγου, του σπιτιού δηλαδή που αναπτύσσεται σε δύο στάθμες και περιλαμβάνει ισόγειο «τον σταύλο» και όροφο «το ανώι ή καλό σπίτι». Πρόκειται ουσιαστικά για την καθ' ύψος επέκταση του κυττάρου μ' ένα ακόμη μονόχωρο σπίτι απλό ή εξελιγμένο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας διώροφης κατοικίας. Η αλληλεπίθεση των δύο κυττάρων – μονόχωρων σπιτιών δεν έχει τον χαρακτήρα σύνθεσης, αλλά μάλλον μίας κατά την κατακόρυφο παράθεσης, θυμίζοντας έντονα τις περιπτώσεις κτιρίων με διαφορετικές κατ' όροφο ιδιοκτησίες. Αυτό το φαινόμενο υποχωρεί μόνο σε πολύ νεότερα παραδείγματα αρχοντικών σπιτιών, όπως εκείνο της Κοκκώνας του Λογοθέτη που είναι και πάλι πολύ σπάνια. Κάθε στάθμη έχει άμεση επικοινωνία με το ύπαιθρο, είτε στο επίπεδο του εδάφους απ' ευθείας, είτε μέσω λίθινης ή ξύλινης κλίμακας. Η κατ' αυτόν τον τρόπο προσπέλαση των μονάδων, εξασφαλίζει την δυνατότητα ανεξάρτητης λειτουργίας τους. Παράλληλα μια εσωτερική σκάλα, απότομη τις περισσότερες φορές, μέσω ενός ανοίγματος στον θόλο ή το ξύλινο πάτωμα, της «μπούκας», επιτρέπει την κατ' ευθείαν επικοινωνία των δύο σταθμών μεταξύ τους.

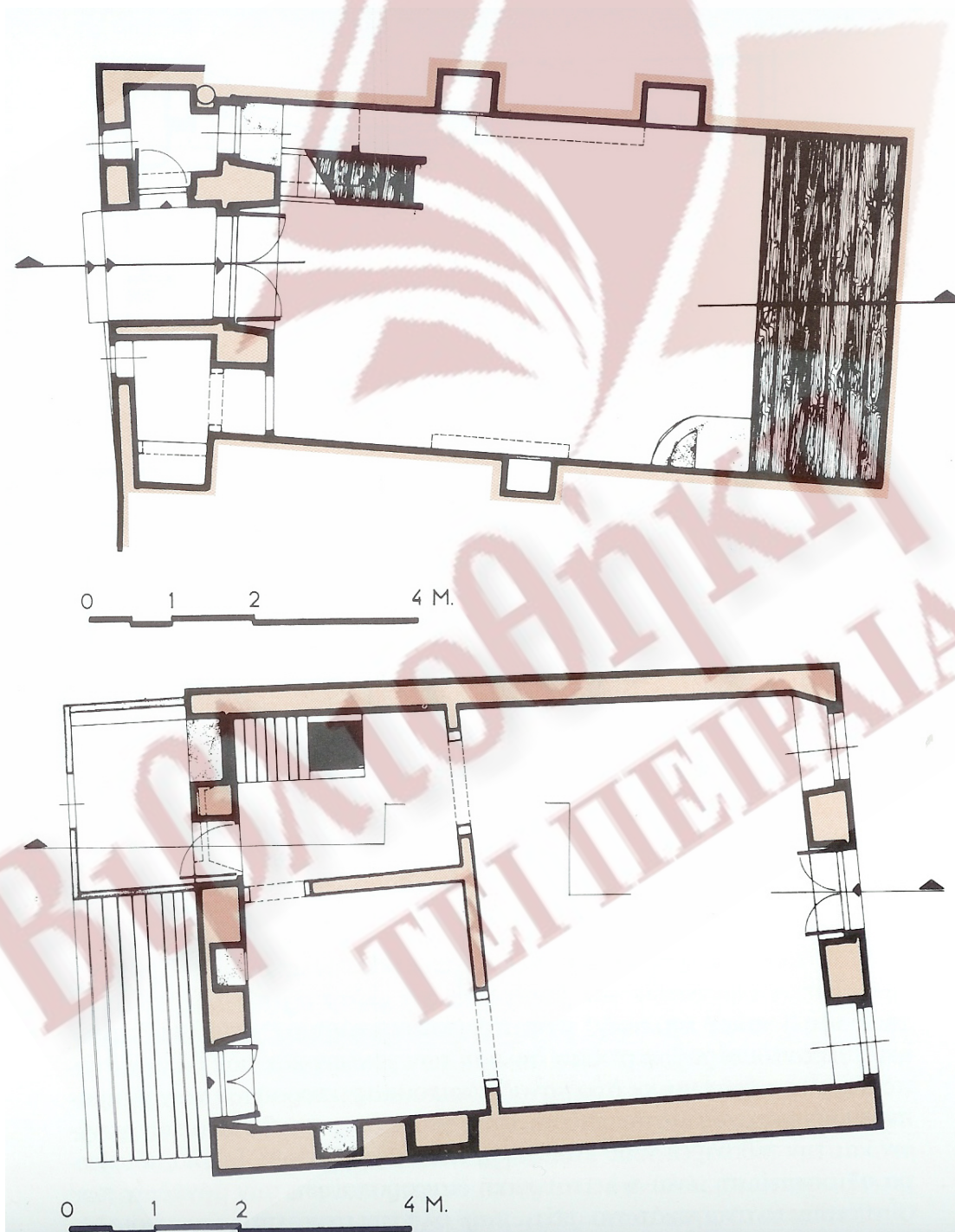
Η μπούκα

Η σχέση της διάταξης των μονάδων μεταξύ τους ποικίλλει ως προς τη θέση της εισόδου, πράγμα που επηρεάζει άμεσα τον συνολικό προσανατολισμό των κυττάρων. Στις περιπτώσεις που το σπίτι διατάσσεται με την μακρά του πλευρά παράλληλη στις υψομετρικές καμπύλες, γίνεται μια απλή ομοιόθετη επανάληψη του κυττάρου. Το ίδιο συμβαίνει και όταν το έδαφος δεν παρουσιάζει σημαντική κλίση ή όταν το σπίτι διατάσσεται κάθετα στις υψομετρικές καμπύλες, αλλά δεν υπάρχουν δρόμοι και στις δύο πλευρές του οικοδομικού τετραγώνου. Η εξωτερική επικοινωνία γίνεται τότε μέσω μιας κλίμακας, που διαμορφώνεται σε επαφή με τον τοίχο της πρόσοψης. Η εσωτερική επικοινωνία παράλληλα γίνεται μέσω της μπούκας, από τον χώρο ύπνου του ισογείου προς τον αποκρέβατο του ορόφου. Σε σπίτια κάθετα στις υψομετρικές καμπύλες, όταν τα τοπογραφικά και πολεοδομικά δεδομένα το επιτρέπουν, η είσοδος της ανώτερης στάθμης ανοίγεται κι αυτή σε φυσικό έδαφος στο επίπεδο του ορόφου. Απαραίτητες προϋποθέσεις είναι η κλίση του εδάφους και η ύπαρξη δρόμου στην πίσω πλευρά του σπιτιού όπου και ανοίγεται η είσοδος του ορόφου. Το κύτταρο λοιπόν επαναλαμβάνεται στον όροφο στραμμένο κατά γωνία 180°. Η εσωτερική επικοινωνία γίνεται στην περίπτωση αυτή, τις περισσότερες φορές, μέσω του χώρου ύπνου του ισογείου προς το χώρο διημέρευσης του ορόφου. Τις δυσάρεστες συνέπειες που έχει και για τους δύο χώρους η θέση αυτή της κατακόρυφης επικοινωνίας, εξαφανίζει η μεταφορά, σε ορισμένα νεότερα και μεγάλων προθέσεων σπίτια, της κλίμακας στον αποκρέβατο του ορόφου. Έτσι η σκάλα βρίσκεται στο χώρο διημέρευσης του ισογείου, στα πλάγια της εισόδου του. Μια ακόμη έμμεση συνέπεια της στροφής του κυττάρου στον όροφο, είναι η δυνατότητα δημιουργίας εξώστη στην όψη προς την κλίση του εδάφους, όταν η προσπέλαση του ανωγιού γίνεται από τον πίσω δρόμο. Τα μπαλκόνια αυτά τα «πούντια», λειτουργούν ως βοηθητικά του σπιτιού. Σ' ένα τμήμα τους είναι διαμορφωμένοι μικροί βοηθητικοί χώροι, μαγειριά ή αποχωρητήρια, με ελαφριά ξύλινη κατασκευή. Τέτοιου είδους μπαλκόνια συναντώνται ήδη από παλιά στην Αστυπάλαια, όπως εκείνα στα *ζώκαστρα σπίτια* και σε άλλα παλιά μονόσπιτα, που βρίσκονται σε ανώτερες στάθμες στον έξω από το Κάστρο οικισμό. Εξυπηρετούν σε μεγάλο βαθμό την λειτουργία του σπιτιού, καθώς αποσυμφορούν τον χώρο του αποκρέβατου.

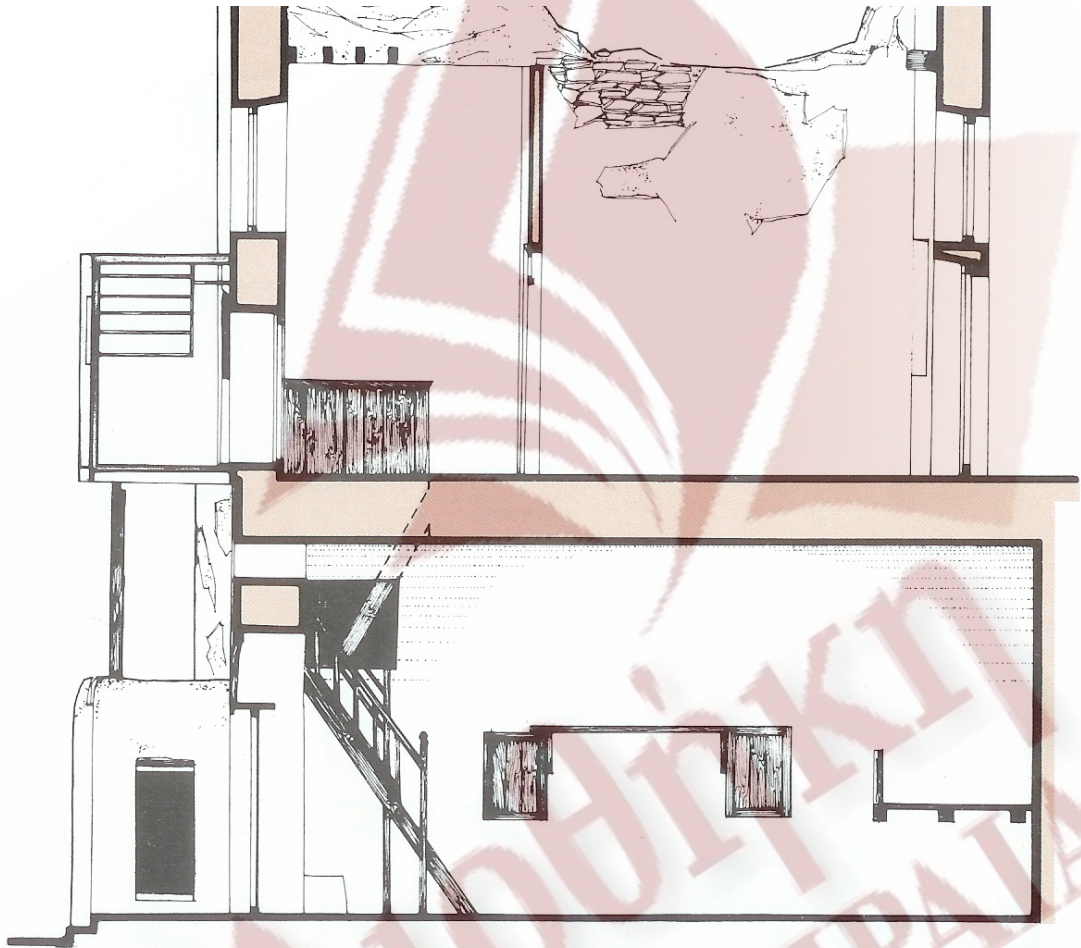
Το ισόγειο – ο *στάβλος* του ανωγοκάτωγου σπιτιού, έχει τη μορφή του ήδη γνωστού μονόχωρου σπιτιού και χρησιμοποιείται για τη διημέρευση, το μαγειρέμα και ακόμη σε ορισμένες περιπτώσεις για τον ύπνο στην *κριντζόλα* ή τον *σεφά*. Ο όροφος, το *ανώι* ή το *καλό σπίτι*, χρησιμοποιείται ως επίσημος χώρος υποδοχής καθώς και για τον ύπνο. Διαθέτει πάντως και το ανώι όλους τους βασικούς χώρους

του σπιτιού που θα επέτρεπαν την ανεξάρτητη λειτουργία του. Έτσι κατά την προικοδότηση του καλού σπιτιού στην πρωτότοκη κόρη, ο σταύλος έμενε ως «γεροντομοίρι», κατοικία δηλαδή των γονέων και των άλλων ανύπαντρων παιδιών. Και οι δύο κατοικίες μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως ανεξάρτητα σπίτια, τουλάχιστον ως το θάνατο των γονέων και την πιθανή εκ νέου ενοποίηση των δύο μονάδων. Τελικά ιδιαίτερα αξιοσημείωτη είναι η λειτουργική διαφοροποίηση των μονάδων που συνθέτουν το ανωγκάτωγο σπίτι, παρ' όλη την ταυτότητα του κτιριολογικού τύπου των δύο κυττάρων.

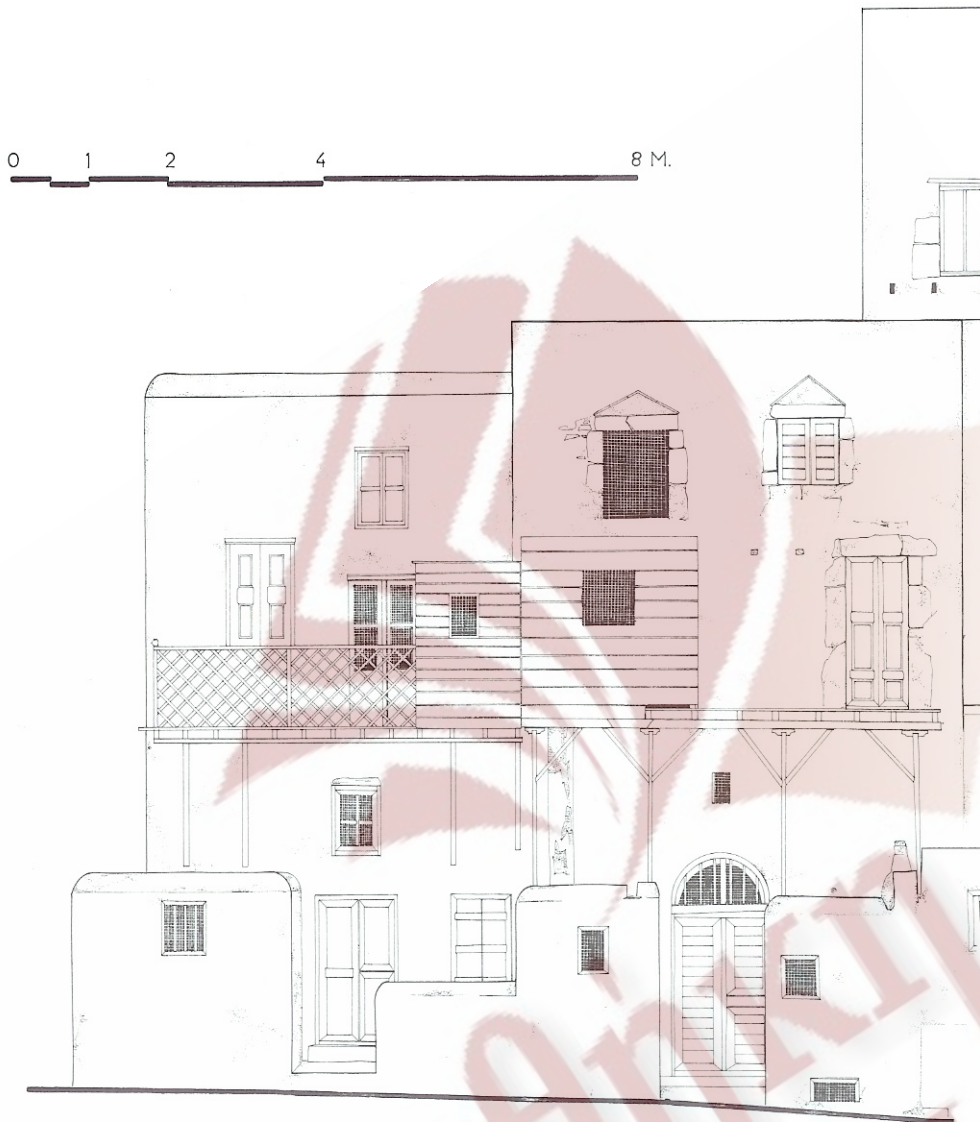
Ασβεστωτή – Ανωγκάτωγο σπίτι

Κάτοψη ισογείου – Κάτοψη ορόφου

Τομή κατοικίας

Όψη κατοικίας

Στα παλαιότερα αλλά και φτωχότερα σπίτια του οικισμού, το *ανώι* παρουσιάζεται με τη μορφή του τυπικού αστυπαλίτικου μονόσπιτου, με κύριο χαρακτηριστικό του τη διαμόρφωση κατά τον παραδοσιακό τρόπο. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις, το κύτταρο του ορόφου εμφανίζεται εξελιγμένο τόσο λειτουργικά όσο και μορφολογικά. Το μεγαλύτερο και πάλι τμήμα της επιφάνειας του καταλαμβάνει ένας χώρος υποδοχής και διημέρευσης, ο οποίος όμως έχει τη μορφή σάλας, με νεοκλασικά στοιχεία στην επίπλωση, πολλές φορές μάλιστα και στα στοιχεία του ακίνητου εξοπλισμού του, όπως τα ντουλάπια, κ.ά. Η ουσιαστικότερη όμως και σημαντικότερη διαφοροποίηση παρατηρείται στην περιοχή του ύπνου, όπου η παλιά ξύλινη κατασκευή καταργείται και αντικαθίσταται από δύο συνήθως διακεκριμένους χώρους που ορίζονται με τοίχους ελαφράς κατασκευής τους «τσαμτάδες». Ο χωρισμός που οδηγεί στην λειτουργική αυτονομία του χώρου του ύπνου και την συνθετική του αποσαφήνιση, αντιστοιχεί στην κατά την οριζόντια έννοια, διαίρεση της παλιάς ξύλινης κατασκευής σε *κρεβάτι* και *κρεβατσούλα*. Ο πρώτος περιορίζεται για υπνοδωμάτιο των γονέων. Το ύψος του είναι συνήθως μικρό και έτσι ψηλότερα δημιουργείται πατάρι, που χρησιμοποιείται ως χώρος ύπνου των παιδιών. Ο δεύτερος χώρος, στενότερος και συνήθως ψηλότερος, χρησιμεύει ως

βοηθητικός χώρος αντί του *αποκρέβατου* ή ως χώρος κυκλοφορίας. Από εδώ ξεκινά η σκάλα προς το πατάρι ύπνου των παιδιών και εδώ καταλήγει, στις περιπτώσεις που η εσωτερική επικοινωνία δεν διαμορφώνεται στην περιοχή της σάλας, η σκάλα από την κατώτερη στάθμη. Εξ άλλου μέσω του χώρου αυτού είναι προσπελάσιμο το μπαλκόνι που δημιουργείται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, στην όψη του σπιτιού προς την πλευρά της κλίσης του εδάφους.

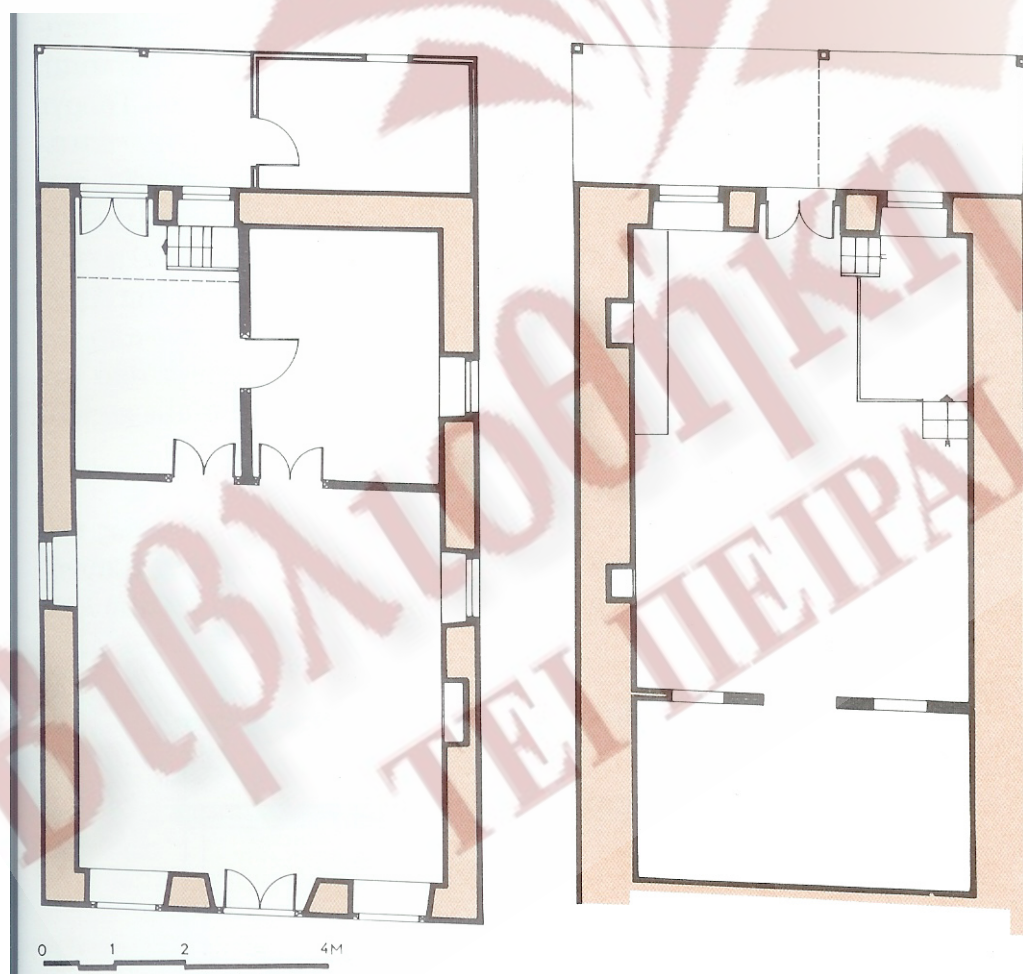
Η διαμόρφωση ανωγοκάτωγων σπιτιών, με την επανάληψη συνήθως στον όροφο ενός ακόμη μονόχωρου κυττάρου και την κατανομή της κατοικίας στους δύο πλέον χώρους, είναι φαινόμενο γνωστό στο Αιγαίο από παλιά. Εννοείται ότι αργά ή γρήγορα επέρχονται διαφοροποιήσεις σε δευτερεύοντα στοιχεία του κυττάρου, καθώς οι χώροι εξειδικεύονται λειτουργικά, έτσι ώστε να αποκτούν κάθε ένας δικό του χαρακτήρα. Ανωγοκάτωγα σπίτια συναντώνται ήδη από παλιά σε Κάστρα, όπως στον Πύργο της Σαντορίνης, το Κάστρο στον Εμπορείο της Νισύρου, στο Κάστρο της Κιμώλου κ.α. Στις περιπτώσεις αυτές το κατώι έχει περισσότερο εμφανή τα χαρακτηριστικά του βοηθητικού χώρου. Σε οικισμούς με οικονομική και πολιτιστική άνοδο και αστική ανάπτυξη από παλιά, όπως η Πάτμος, η δημιουργία του ανωγοκάτωγου σπιτιού, με την επανάληψη της μονάδας «οσπητίου» είχε πιθανώς συντελεσθεί ήδη στον 17^ο αι. Σε άλλες όμως περιπτώσεις οικισμών, φτωχότερων και υπανάπτυκτων, την δημιουργία του ανωγοκάτωγου πρέπει να τοποθετήσουμε σε οψιμότερη εποχή, πιθανώς στον προχωρημένο 19^ο αι. Γνωστό παράδειγμα της δεύτερης κατηγορίας, στην οποία πρέπει να ενταχθεί και ο οικισμός της Χώρας της Αστυπάλαιας, είναι η γειτονική Κάλυμνος, η ιστορική πορεία της οποίας εμφανίζει κοινά στοιχεία με εκείνη της Αστυπάλαιας. Στην δημιουργία των ανωγοκάτωγων σπιτιών συνέβαλαν, εκτός από την ανάγκη επέκτασης του εξαιρετικά περιορισμένου χώρου της κατοικίας, η υποχρέωση της προικοδότησης, κατά το εθιμικό δίκαιο των νησιών του Αιγαίου και η επιθυμία προβολής των «νοικοκυρέων» μέσω της πολυετούς και άνετης κατοικίας.

Η διαφορά ύψους ανάμεσα στο *κατώι* και το *ανώι*, όσον αφορά την επιμέρους λειτουργική διάρθρωση και την μορφολογία, έχει ήδη εντοπισθεί. Αυτή αυτόματα μπορεί να εξηγηθεί από την χρονική απόσταση ανάμεσα στις φάσεις της κατασκευής, όταν ο όροφος αποτελεί προσθήκη σε υπάρχον ισόγειο, όπως συχνά μαρτυρείται. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις, αυτή η διαφορά πρέπει να συσχετισθεί με τις κοινωνικές αντιλήψεις των κατοίκων, αλλά και την λειτουργία του κάθε ορόφου. Οι «ταπεινές» δραστηριότητες, εργασία, μαγείρεμα, καθημερινό φαγητό – συνεπώς η διημέρευση καθώς και η αποθήκευση – παρέμειναν στο *κατώι*, ενώ η υποδοχή – αναπόσπαστη με την επίδειξη – και ο ύπνος μεταφέρθηκαν στο *καλό σπίτι*. Η αντικατάσταση των επιμέρους στοιχείων του τυπικού αστυπαλίτικου σπιτιού γίνεται μέσα από το ίδιο πνεύμα της προβολής και της παρακολούθησης αστικών προτύπων. Αυτά πιθανώς έφθασαν στα μικρότερα νησιά, όπως η Αστυπάλαια, από την Ερμούπολη ή την Σμύρνη και άλλα κέντρα με επίσημη κλασικιστική αρχιτεκτονική, στα μέσα του 19^{ου} αι. και αργότερα ως τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}, μέσα από τις προτιμήσεις της νέας δυναμικής τάξης των εμπόρων και των ναυτικών, που εμφανίζονται τότε. Η αντικατάσταση της ξύλινης κατασκευής στο χώρο του ύπνου από κάμαρη ή κάμαρες, εντοπίζεται σε αρκετές περιπτώσεις στο Αιγαίο, σε εποχές πολύ παλιότερες, από τον 19^ο αι., όπως στην Πάτμο, Σίφνο, Σαντορίνη, Μύκονο, Σύμη κ.α. αλλά γενικεύεται στον 19^ο αι. και σε νησιά περισσότερο συντηρητικά στα οποία η πιο πρωτόγονη μορφή της ξύλινης κατασκευής είχε διατηρηθεί, όπως η Κάλυμνος. Στις περιπτώσεις αυτές, στις οποίες και πάλι εντάσσεται η Χώρα της Αστυπάλαιας, μπορεί να διαγνωσθεί επίδραση αστικού νεοκλασικού προτύπου, όπως μαρτυρούν και τα μορφολογικά στοιχεία (θύρες, παράθυρα κ.ά.). Αντίστοιχα, στην ίδια επίδραση πρέπει να

αποδοθεί και η νέα αντίληψη στην επίπλωση του χώρου της σάλας και η εν γένει διαμόρφωση των μορφολογικών της στοιχείων.

Τα «αρχοντικά σπίτια» της Αστυπάλαιας, που ανάγονται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., όπως προκύπτει από τις χρονολογημένες τους επιγραφές, αλλά και την εξέταση των μορφολογικών τους στοιχείων, δεν είναι, στην πλειοψηφία τους, παρά ανωγοκάτωγα σπίτια μεγαλύτερων ενδεχομένως διαστάσεων και με προσεγμένη κατασκευή και μορφολογία. Μερικά από τα σημαντικότερα αρχοντικά σπίτια είναι των Γεωργίου Παλατιανού του 1872, του Νικήτα Μαρουλά του 1878, του Γεωργίου Φραγκεσκάκη, της Κοκκώνας του Λογοθέτη, του Δημάρχου του Καράη, του Αγγελίδη του 1861, του Αντωνίου του Οικονόμου στον Πάλο, παρουσιάζουν ακριβώς τον τύπο του ανωγοκάτωγου σπιτιού, χωρίς ιδιομορφίες. Ορισμένα άλλα όμως εμφανίζουν στοιχεία, που τα διαφοροποιούν τυπολογικά από τα υπόλοιπα. Έτσι στα σπίτια του Αγγελίδη και του Στράτου Κακάτση η σάλα, καταλαμβάνει ολόκληρο το μήκος (βάθος) του οικοπέδου, στην περίπτωση του σπιτιού του Αγγελίδη είναι διαμπερής, ενώ οι κάμαρες διατάσσονται σε μια από τις πλευρές της. Δεν είναι γνωστό αν η ιδιοτυπία αυτή προέκυψε από την μορφή των οικοπέδων που έχουν μεγάλο πλάτος ή σχετίζεται με κάποια πρότυπα.

Ασβεστωτή - Αρχοντικό

Κάτοψη ορόφου – Κάτοψη ισογείου

Όψη Αρχοντικού

Σε άλλο τύπο ανήκουν ορισμένα *αρχοντικά του Κάστρου*, όπως του Γιατρού στον Άγιο Γεώργιο. Αυτά συντίθενται συνήθως από δύο μονόσπιτα που, στην περίπτωση του παραπάνω σπιτιού, συνδέονται με θύρα. Αν και η διάρθρωση *αρχοντικών* από μονόσπιτα με τον τρόπο αυτό είναι γνωστή σε άλλα κάστρα από παλιά, είναι προφανές, από την εξέταση των μορφολογικών στοιχείων και της όλης διάταξης, ότι τα *αρχοντικά του Κάστρου* προήλθαν από την συνένωση παλιών μικρών ιδιοκτησιών, πιθανότατα κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι.

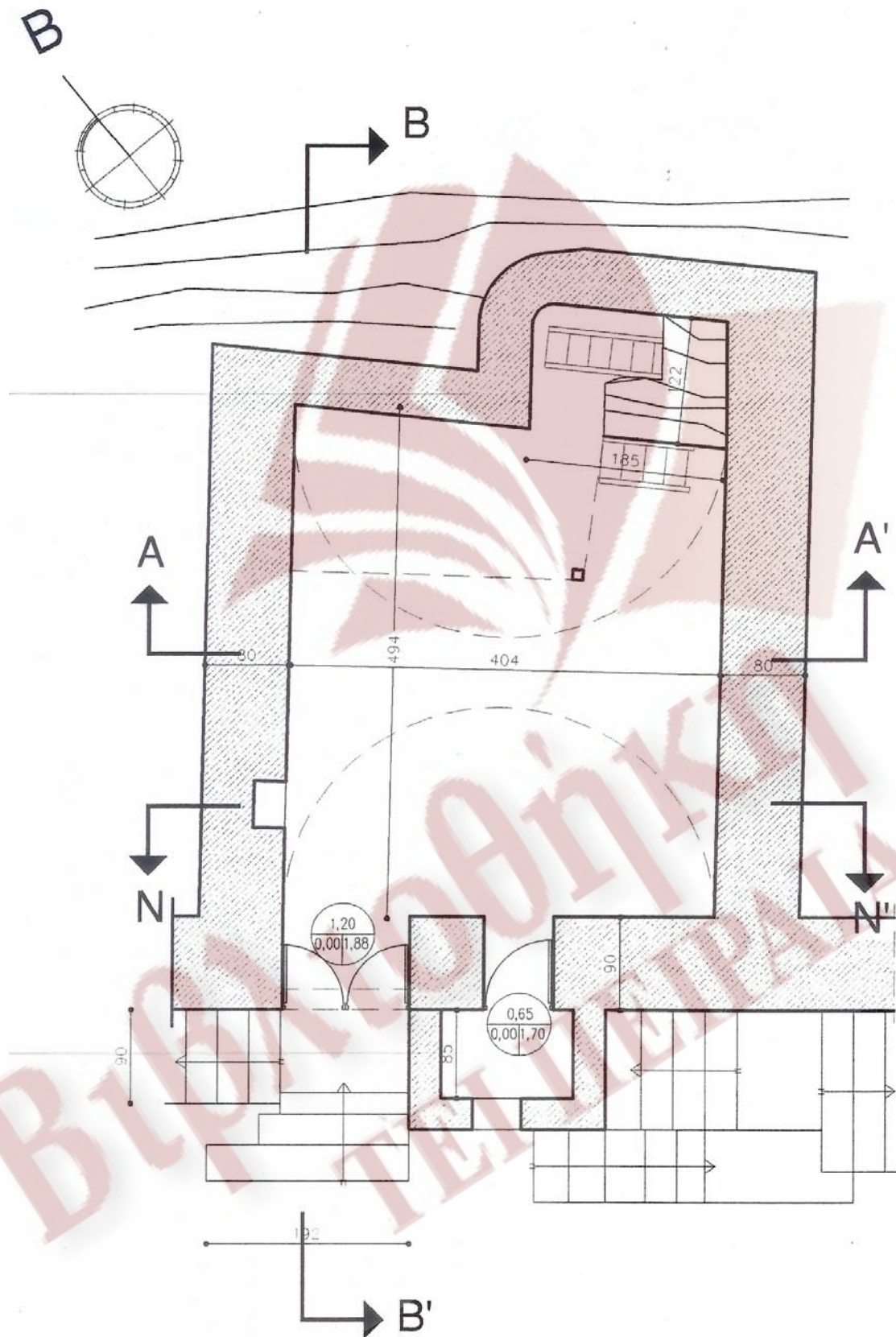
Σε αντίθεση με το Κάστρο και τον παλιότερο οικισμό, όπου λόγοι άμυνας και στενότητας χώρου οδήγησαν στην οικοδόμηση στενομέτωπων σπιτιών, στον νεότερο οικισμό, που άρχισε να δημιουργείται ουσιαστικά μετά το 1920 – 1930, επικράτησε απόλυτα ο πλατυμέτωπος τύπος. Το φαινόμενο αυτό δεν οφείλεται σε λόγους παρόμοιους με εκείνους που επέβαλαν τη χρήση πλατυμέτωπων σπιτιών σε ορισμένα σημεία του παλαιότερου οικισμού, ως συγκυριακών λύσεων στις ειδικές συνθήκες που δημιουργούσε ο πολεοδομικός ιστός και οι απότομες μεταβολές της μορφής του εδάφους, αλλά πρέπει να συσχετισθεί με την ευρύτατη διάδοση στα Δωδεκάνησα του πλατυμέτωπου τύπου, του οποίου η ένταξη στο κεκλιμένο έδαφος, με την μακρά πλευρά παράλληλη στις υψομετρικές καμπύλες, παρουσιάζεται κατασκευαστικά απλούστερη, ενώ ταυτόχρονα επιλύει, με τρόπο αρτιότερο, προβλήματα φωτισμού και αερισμού. Πρέπει επίσης να συσχετισθεί ενδεχομένως και με την επιρροή εξελιγμένων πλατυμέτωπων τύπων λαϊκής κατοικίας, με συμμετρική διάταξη ή, πράγμα πιθανότερο με την επιρροή των συμμετρικών διατάξεων των τύπων της κλασικιστικής αστικής κατοικίας, που είχαν διαδοθεί ευρύτατα και υιοθετηθεί από όλες τις εισοδηματικές τάξεις, όχι μόνο στην κυρίως Ελλάδα αλλά και σε όλα τα μεγάλα κέντρα της Ανατολικής Μεσογείου, όπως τη Σμύρνη, απ' όπου, ίσως να προήλθαν (προ του 1922) και οι αντίστοιχες επιρροές στην αρχιτεκτονική του νεότερου οικισμού της Αστυπάλαιας.

Οι διαστάσεις των πλατυμέτωπων μονάδων δεν διαφέρουν ουσιαστικά από αυτές των στενομέτωπων σπιτιών του παλιού οικισμού και ταυτόχρονα δεν απέχουν πολύ από μια μέση τιμή. Αυτό οφείλεται στο σταθερό λίγο πολύ μήκος των ξύλων που χρησιμοποιούνταν για να γεφυρωθεί το άνοιγμα ανάμεσα στους δύο μακρούς τοίχους, αλλά και στην εφαρμογή ουσιαστικά του ίδιου κτιριολογικού τύπου.

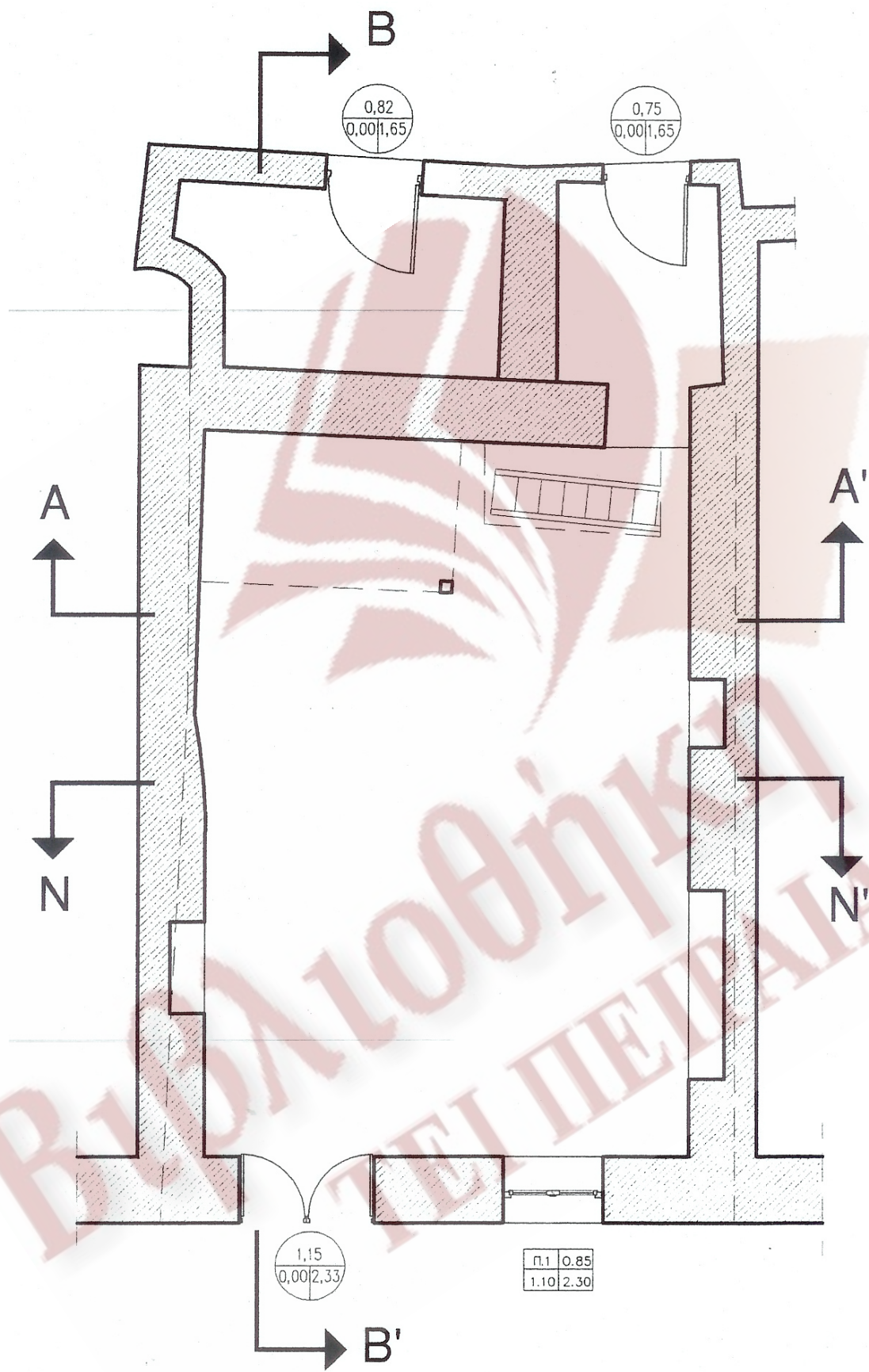
Η λειτουργική διάρθρωση του εσωτερικού παρουσιάζει αρκετές παραλλαγές. Η απλούστερη χαρακτηρίζεται από τον ενιαίο εσωτερικό χώρο, που διατηρεί το χαρακτήρα μιας εποχιακής διαμονής, που σχετίζεται με γεωργικές ή κτηνοτροφικές εργασίες. Άλλωστε αρκετά από τα σπίτια αυτά είναι αποτέλεσμα προσθηκών κατά το ύψος ή το πλάτος, σε κτίσματα που αρχικά είχαν βοηθητικό χαρακτήρα και χρησιμοποιούνταν ως χώροι αποθηκείωσης προϊόντων ή σταβλισμού ζώων. Στη μονόχωρη αυτή παραλλαγή, οι λειτουργίες δεν έχουν σαφή κατανομή μέσα στο χώρο, δεδομένου μάλιστα ότι απουσιάζουν εντελώς οι μόνιμες κατασκευές που συναντάμε στα σπίτια του παλιού οικισμού, όπως οι *παραστάδες* και τα *πεζούλια*. Η βαθμηδόν αυξανόμενη ανάγκη λειτουργικής εξειδίκευσης του χώρου, οδηγεί στον σαφή (με τοίχο) καθορισμό ενός απομονωμένου χώρου ύπνου ή παρασκευής του φαγητού ή ίσως με την εισαγωγή ενός παταριού ή ενός *σεφά* για τον ύπνο, ύπνου και παρασκευής του φαγητού συγχρόνως, που καταλαμβάνει το ένα τρίτο του συνολικού εμβαδού του σπιτιού. Το υπόλοιπο λειτουργεί ως χώρος υποδοχής και διημέρευσης. Στη συνέχεια ο μικρότερος χώρος χωρίζεται σε δύο τμήματα, με τοίχο κατά τον άξονα του μήκους του σπιτιού. Ο ένας χρησιμοποιείται για το μαγείρεμα και ο άλλος, ίσως σε δύο επίπεδα, για ύπνο. Πρόκειται για την όψιμη παραλλαγή του *αναγιού* των σπιτιών του παλιού οικισμού, που εδώ έχει μετατραπεί σε πλατυμέτωπη. Μια άλλη παραλλαγή, πολύ πλησιέστερη στα νεοκλασικά πρότυπα αστικών κατοικιών, όπου αναφερθήκαμε προηγουμένως, είναι αυτή με τους δύο κλειστούς καθορισμένους χώρους που λειτουργούν ως υπνοδωμάτιο και χώρος υποδοχής, δεξιά και αριστερά ενός διαδρόμου – χώρου εισόδου, που συχνά λειτουργεί και ως χώρος παρασκευής του φαγητού. Πρέπει να αποκλεισθεί η πιθανότητα να προέρχεται η παραλλαγή αυτή από συγγενή, ως προς τη συμμετρική διάταξη του συνόλου, λαϊκά νησιώτικα παραδείγματα κατοικίας, δεδομένου ότι εδώ ο χώρος εισόδου δεν είναι η κύρια και μεγάλη σάλα του σπιτιού, αλλά ένα μικρό δωμάτιο – διάδρομος – με συγκεχυμένες μάλλον χρήσεις. Παράλληλα είναι δυνατή η κατάτμηση του ενός ή και των δύο πλευρικών δωματίων σε δύο μικρότερους χώρους, από τους οποίους όσοι ανοίγονται στην πρόσοψη έχουν μεγαλύτερες διαστάσεις και παίρνουν κύριες χρήσεις, ενώ οι πίσω, που είναι στενότατοι, χρησιμοποιούνται ως βοηθητικοί. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι χώροι υγιεινής δεν υπάρχουν και όπου κατασκευάστηκαν αργότερα αποτέλεσαν πρόκτισμα στον κύριο όγκο του σπιτιού.

Σε όλες τις παραλλαγές, σε αντίθεση με τα όσα συμβαίνουν στον παλιό οικισμό, μπροστά στην είσοδο συνήθως, και σε ορισμένες περιπτώσεις κατά μήκος και των δύο μακρών πλευρών, υπάρχει άμεσα συναρτημένος με το σπίτι υπαίθριος χώρος. Σε ορισμένες περιπτώσεις πρόκειται για κανονική αυλή, συνήθως όμως είναι το βατό δώμα των υποκείμενων βοηθητικών χώρων. Οι βοηθητικοί χώροι (στάβλοι), ένας ή δύο, συνθέτουν έναν όγκο που προτάσσεται εκείνου του ίδιου του σπιτιού σε χαμηλότερη στάθμη. Κάποτε πρόκειται για προϋπάρχοντα κτίσματα. Η χρήση τους είναι αντίστοιχη με εκείνη του κατωγιού στα σπίτια του παλαιού οικισμού. Μερικές φορές υπάρχει και κατ' ευθείαν επικοινωνία των βοηθητικών με το εσωτερικό του σπιτιού, μέσω ενός υπόσκαφου μικρού χώρου, που προσαρτάται στον *στάβλο*. Η τοποθέτηση της κυρίως κατοικίας σε εσοχή εξυπηρετεί έτσι και την ανάγκη δημιουργίας ιδιωτικών υπαίθριων χώρων διημέρευσης, αλλά και εργασίας, που έλειπαν από τα σπίτια του παλιότερου οικισμού.

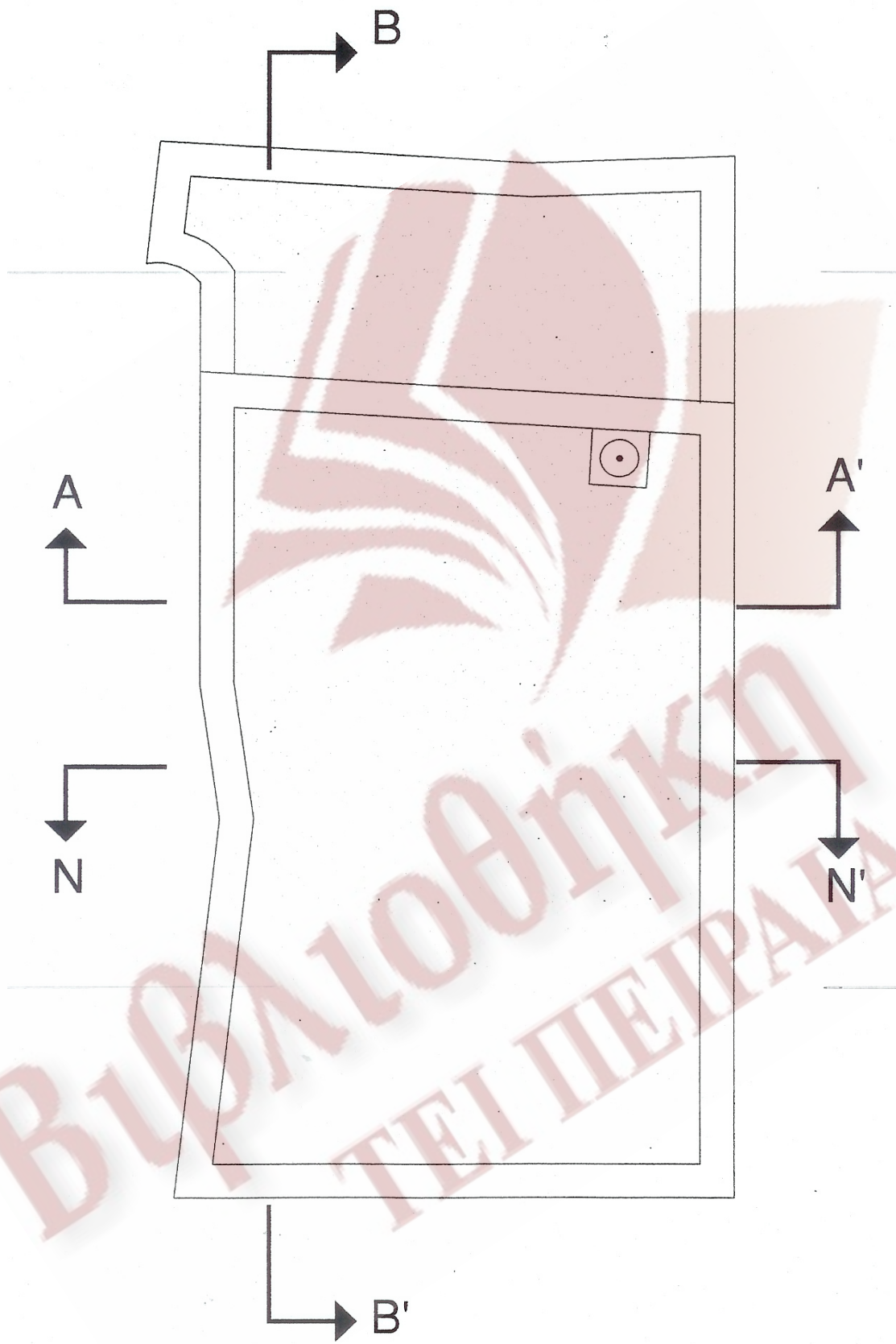
Σύγχρονη κατοικία

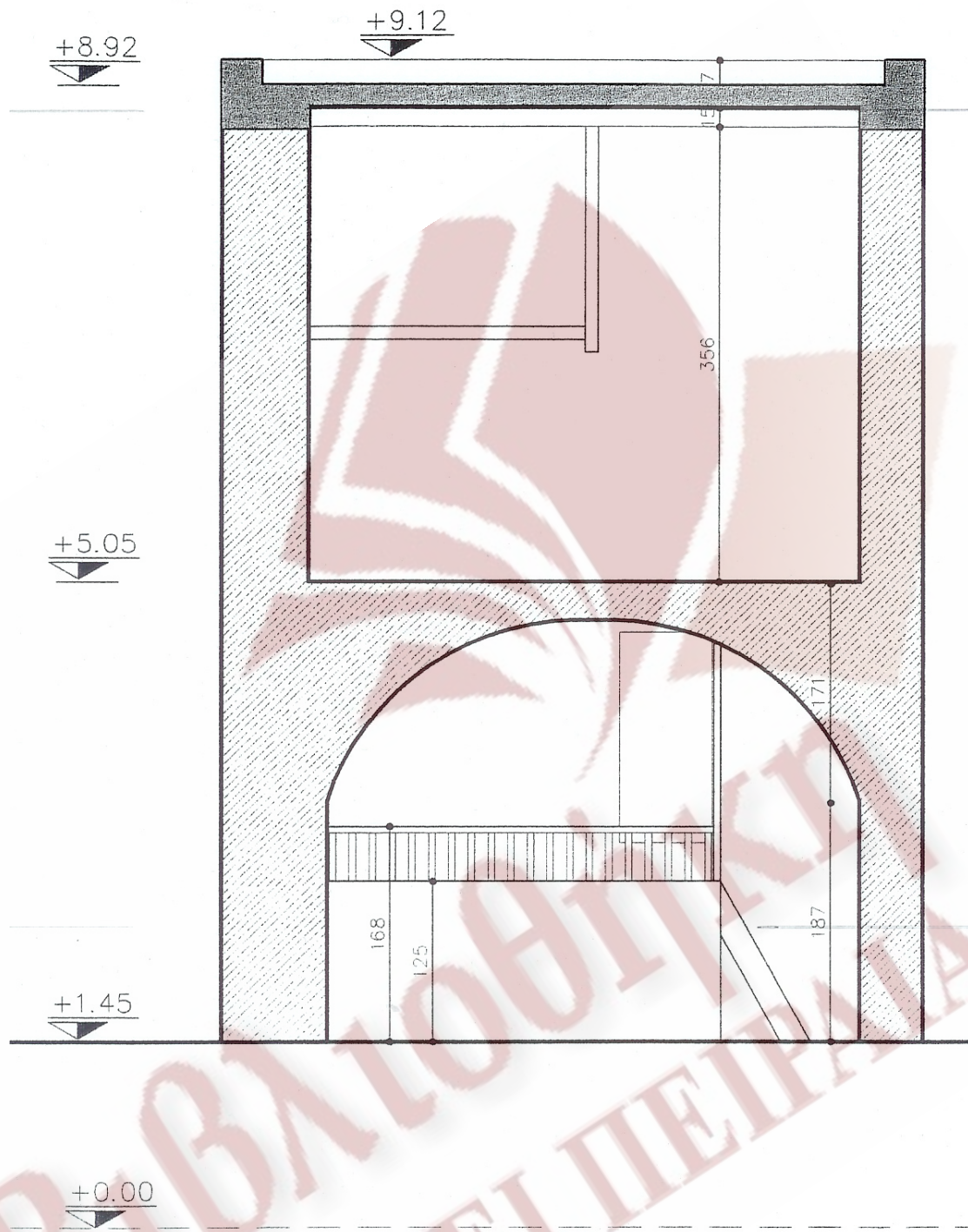
Κάτοψη ισογείου

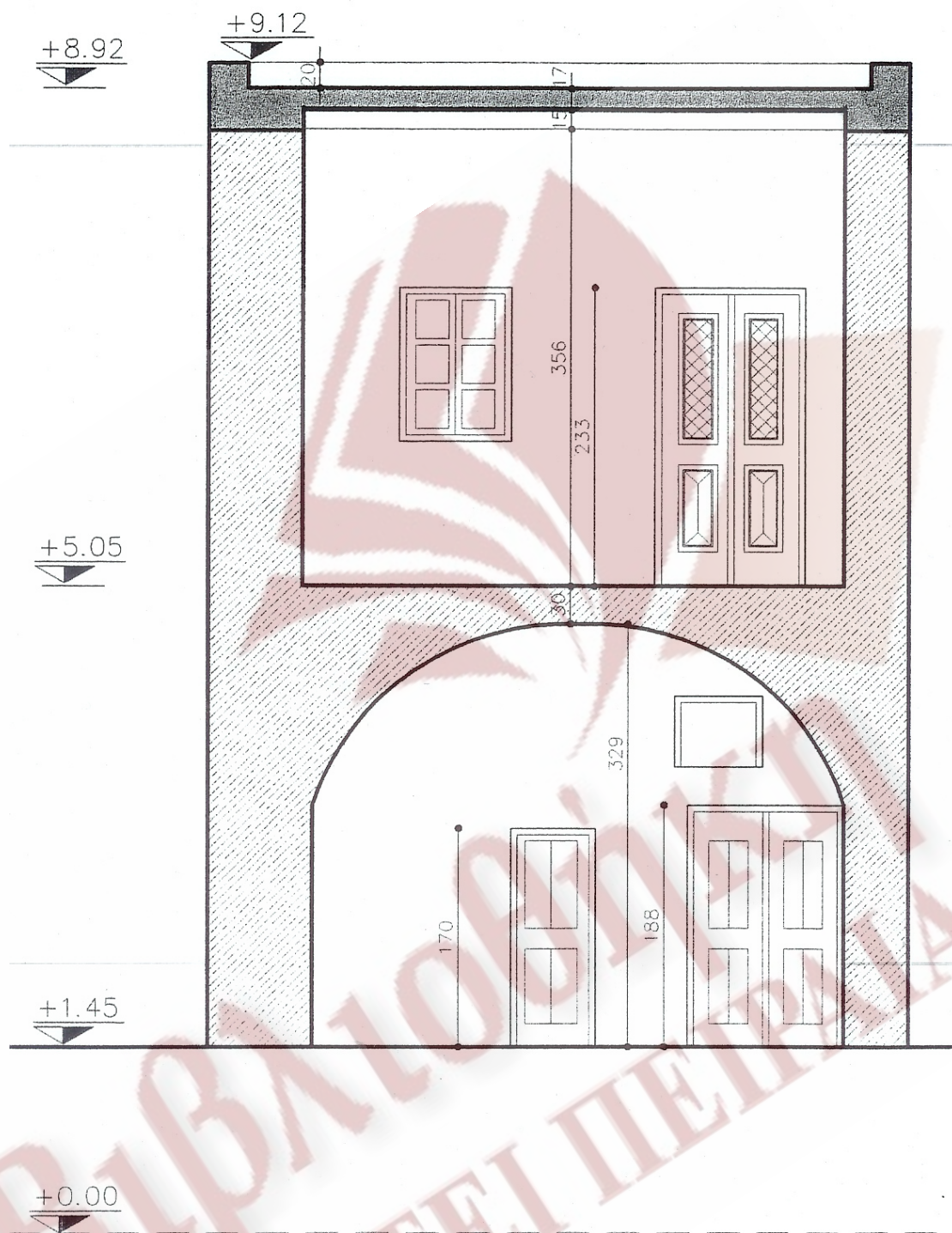
Κάτοψη ορόφου

Κάτοψη δώματος

Τομή Α - Α'

Τομή N - N'

Πρόσοψη

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

Η κατασκευή του αστυπαλίτικου σπιτιού παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με εκείνη των σπιτιών άλλων νησιών του Αιγαίου και εντάσσεται στην αιγαιοπελαγίτικη κατασκευαστική παράδοση. Τα υλικά κατασκευής του σπιτιού είναι πέτρες και ξύλα. Οι πέτρες προέρχονται από τα λατομεία του ίδιου του νησιού, που διαθέτει πετρώματα ασβεστολιθικά, σχιστολιθικά καθώς και πωρόλιθους ή των μικρών γειτονικών νησιών. Με τους ασβεστόλιθους και τους σχιστόλιθους κατασκευάζονται οι κοινές τοιχοποιίες, με τους πωρόλιθους οι θόλοι και ορισμένα τμήματα της κατασκευής, όπως οι θύρες ή οι γωνίες που απαιτούν λαξευτούς λίθους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, στις θέσεις αυτές, χρησιμοποιούνται λαξευτοί ασβεστόλιθοι ή μάρμαρα (σε νεότερα κυρίως παραδείγματα). Σπανιότερα και κυρίως στο Κάστρο, στην κατασκευή των σπιτιών σε γωνίες, υπέρθυρα ή παραστάδες ανοιγμάτων χρησιμοποιούνται αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση (spolia). Η ξυλεία που παρείχε το νησί (φίδες και κυπαρίσσια) ήταν πάντα ιδιαίτερα περιορισμένη. Έτσι φαίνεται ότι από παλιά γινόταν εισαγωγή ξυλείας κυρίως για τράβες. Σε ομιότερα χρόνια μαρτυρείται σαφώς η εισαγωγή κατρανιών από την Μ. Ασία, για την κατασκευή των ξύλινων στοιχείων της οικοδομής. Τα κονιάματα της κατασκευής ήταν συνήθως χωματόλασπη εμπλουτισμένη σε νεότερα χρόνια με ασβέστη και κουρασάνι για τη στεγάνωση των δεξαμενών. Στοιχεία από οπτή γη, βήσαλα (κεραμικά πλακίδια δαπέδων), κιούγκια, υδρορρόες και άλλα πήλινα στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν σε περιορισμένο βαθμό στην κατασκευή.

Οι τοιχοποιίες στην Αστυπάλαια γίνονταν από αργολιθοδομή. Τα αγκωνάρια μόνο στις γωνίες και ορισμένα αρχιτεκτονικά μέλη γίνονταν από λαξευτούς πωρόλιθους ή ασβεστόλιθους. Στην κατασκευή του τοίχου χρησιμοποιούνταν σε ορισμένες περιπτώσεις ξυλοδεσιές. Η κατασκευή των θόλων (θολαριών), που συχνά καλύπτουν τα ισόγεια των σπιτιών του παλιού οικισμού, γίνονταν από λαξευτούς θολίτες ή πλακοειδείς σχιστόλιθους. Το σύστημα της θολοδομίας ήταν εκφορικό ως ένα ορισμένο ύψος και από εκεί και πάνω γινόταν χρήση καλουπιού.

Η κατασκευή του δώματος δεν διαφέρει ουσιαστικά από εκείνη, που χρησιμοποιείται σε άλλα νησιά και είναι ήδη γνωστή. Στα περισσότερα διατηρούμενα παραδείγματα, οι τράβες (τα φέροντα δηλαδή δοκάρια της κατασκευής) είναι λιγότερο ή περισσότερο κατεργασμένα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τράβες των σπιτιών του Κάστρου. Τα υψίκορμα δοκάρια διακοσμούνται με χαρακτηριστικές εντομές, σε ομάδες κατά διαστήματα και οι ακμές τους αποτελούνται. Το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι μια εμφανίσιμη κατασκευή, που αποτελούσε και την ορατή οροφή του χώρου. Στην Αστυπάλαια, πάνω από τις τράβες συχνά δεν τοποθετούσαν καλάμια, αλλά σανίδια, που έδιναν καλύτερη εμφάνιση και πρόσφεραν καλύτερη έδραση για τα φύκια ή τα βούρλα και το χώμα που ακολουθούσε. Στα σημεία που το δώμα κατέληγε στους περιμετρικούς τοίχους, οι τελευταίοι προστατεύονται με σαμάρι οξυκόρυφο ή καμπύλο, αμφικλινές ή μονόριχτο προς το εσωτερικό ή το εξωτερικό. Σε ορισμένα παραδείγματα το τελείωμα του τοίχου είναι οριζόντιο και τονίζεται κάποτε, σε νεότερα σπίτια, με γείσο. Σε νεότερους χρόνους το δώμα ορισμένων κτιρίων αντικαταστάθηκε με ξύλινη κεραμοσκεπή δίριχτη ή τετράριχτη στέγη. Τα παραδείγματα αυτά ωστόσο αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις, σπάνιες άλλωστε στο σύνολο των κτισμάτων του οικισμού.

Τα δώματα

Τα δάπεδα των σπιτιών, σε ισόγειους χώρους, ήταν παλαιότερα κατασκευασμένα από πατημένο χώμα, ενώ σε πολύ νεότερη εποχή από πατητή τσιμεντοκονία. Στους ορόφους είτε η φέρουσα κατασκευή ήταν ξύλινη, είτε θολάρι (στα παλαιότερα παραδείγματα και κυρίως στο Κάστρο), το δάπεδο ήταν στρωμένο με κεραμικά πλακίδια «βήσαλα». Δεν λείπουν και τα παραδείγματα ξυλίνων πατωμάτων, πρόκειται όμως για νεότερες μάλλον κατασκευές.

ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ

Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, που αφορούν τόσο κτιριολογικά ζητήματα όσο και θέματα μορφών, το λαϊκό αστυπαλίτικο σπίτι δεν παρουσιάζει, ως προς την γενική εξωτερική μορφή και τους όγκους, ιδιαίτερη ποικιλία. Η εντύπωση της ενότητας και της ομοιομορφίας στα γενικά πάντα χαρακτηριστικά, οφείλεται εν μέρει στην ένταξη των μονάδων σε ενιαίο και συνεκτικό σύνολο, που ως ένα σημείο γίνεται αιτία να υποτονίζονται οι ιδιομορφίες και τα ειδικά χαρακτηριστικά των συνθετικών κυττάρων του οικισμού. Αυτό γίνεται αμέσως αντιληπτό, από την πρώτη στιγμή, που βλέπει κανείς τον οικισμό, με τη βαθμιδωτή παράταξη των μικρών «κύβων» των σπιτιών του να περιβάλλει το Κάστρο. Οι μορφές, τόσο σε συνολική θεώρηση του οικισμού όσο και του κάθε κτιρίου μεμονωμένα, ανταποκρίνονται σε μια αισθητική αντίληψη μάζας. Το τελικό αποτέλεσμα επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από το χρώμα, το λευκό ή υπόλευκο, που κυριαρχεί στο σύνολο του οικισμού, όσο και στα επιμέρους στοιχεία του. Πρόκειται γενικά για ορθογώνια παραλληλεπίπεδα, με αναλογίες περίπου 1:2:2, ή προκειμένου για ισόγεια κτίσματα, 1:2:1. Το ελάχιστο συνήθως ύψος του περιμετρικού στηθαίου και τα περιορισμένα σε αριθμό και διαστάσεις ανοίγματα δεν καταφέρνουν να διασπάσουν το απλό σχήμα. Έτσι τελικά παρουσιάζεται μια κλειστή και σαφής γεωμετρική μορφή, απλή και ενιαία και γι' αυτό άμεσα αντιληπτή.

Αν και η απλή κυβική μορφή είναι κοινό χαρακτηριστικό των αστυπαλίτικων σπιτιών, η τελική εντύπωση, που κάθε σπίτι δίνει, γενικά θεωρούμενο, είναι διαφορετική. Αυτό οφείλεται κυρίως στην υφή των επιφανειών, που καθώς ποικίλλει, προσδίδει στο κάθε κτίσμα ειδικά χαρακτηριστικά. Οπωσδήποτε η χρήση της πέτρας, ως υλικού δομής, διαδραμάτισε τον σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των μορφών, η λιθοδομή δίνει γενικά μια υφή σκληρή, που οπωσδήποτε συμβαδίζει με την σαφήνεια της συνολικής μορφής, που έχουν τα σπίτια της Αστυπάλαιας. Η τελευταία όμως διαφοροποιείται ανάλογα με την ειδική αντιμετώπιση της λιθοδομής, που σχετίζεται με ζητήματα κατασκευής. Έτσι το συνολικό λείο επίχρισμα, το «σαρδέλωμα», ή το πλατύ αρμολόγημα «σκληρόμα» σε συνδυασμό με το ασβέστωμα, η γενίκευση του οποίου αποτελεί φαινόμενο μάλλον όψιμο, διαφοροποιούν τα κτίσματα τονίζοντας την σαφή γεωμετρική τους μορφή ή απαλύνοντάς την και προσδίδοντας στο κτίσμα πλαστικότητα. Η σαφής γεωμετρική γενική μορφή είναι χαρακτηριστικό, που πρωτοεμφανίζεται στον οικισμό της Χώρας της Αστυπάλαιας μετά τα μέσα του 19^{ου} αι. με τα *αρχοντικά σπίτια*. Αργότερα, στις αρχές του 20^{ου} αι., εξ αιτίας μιας γενικότερης αλλαγής της αισθητικής αντίληψης, που παρατηρείται στην λαϊκή νησιώτικη αρχιτεκτονική, το φαινόμενο γενικεύεται και επεκτείνεται και στα λαϊκά σπίτια, τα οποία ως τότε χαρακτηρίζονταν, στη γενική τους μορφή, από περισσότερη ελευθερία και πλαστικότητα. Αξίζει πάντως να αναφερθεί, ότι στην Αστυπάλαια η πλαστική και γραφική αυτή αντίληψη, όπου υπάρχει, είναι οπωσδήποτε σχετικά συγκρατημένη.

Στην ενιαία και συμπαγή μορφή των κτισμάτων ποικίλλουν πολύ συχνά δευτερεύοντα στοιχεία με διαφορετικό χαρακτήρα. Πρόκειται για τους ελαφρούς ξύλινους εξώστες, τα συμπαγή χαμηλά βοηθητικά προκτίσματα των όψεων και τις κλίμακες, που προσκολλώνται με τρόπο περισσότερο ή λιγότερο οργανικό στις όψεις των σπιτιών. Η αρχική, συμπαγής και βαριά μορφή εμπλουτίζεται έτσι με ελαφρά στοιχεία, πλήρη ή διάτρητα, μορφές που διακρίνονται από σαφήνεια και οξύτητα. Αυτά συνήθως απαντώνται στη μια μόνο όψη των σπιτιών, τη στενή, εντοπίζοντας έτσι το φαινόμενο της πολυπλοκότητας στην περιοχή αυτή του κτίσματος αποκλειστικά.

Τα σπίτια του παλιού οικισμού, καθώς είναι ενταγμένα στον πυκνό πολεοδομικό ιστό, παρουσιάζουν, τις περισσότερες φορές, μία ή δύο ελεύθερες όψεις. Καθώς μάλιστα στην πλειοψηφία τους τα σπίτια είναι στενομέτωπα, οι όψεις αυτές είναι συνήθως οι στενές. Από τις ελεύθερες όψεις εκείνη στην οποία βρίσκεται η προσπέλαση προς το χώρο υποδοχής θεωρείται κύρια. Ως προς το είδος των στοιχείων, που συνθέτουν μιαν όψη, σε σχέση με τη λειτουργία του ίδιου του σπιτιού, υπάρχουν δύο δυνατότητες, προκειμένου βέβαια για διάροφα κτίσματα. Αν οι δύο μονάδες είναι ομοιόθετα τοποθετημένες, τότε στην όψη πρέπει να περιλαμβάνονται, οπωσδήποτε, τουλάχιστον οι δύο θύρες προσπέλασης, μία σε κάθε στάθμη, η σκάλα ανόδου στον όροφο και ενδεχομένως, μικρός εξώστης ή πλατύσκαλο. Αν οι μονάδες είναι αντίστροφα τοποθετημένες, γεγονός που προϋποθέτει την ύπαρξη δύο όψεων, τότε η όψη προς τον πάνω δρόμο περιλαμβάνει την προσπέλαση στην ανώτερη στάθμη και πιθανώς κάποια παράθυρα, ενώ η όψη προς τον κάτω δρόμο την προσπέλαση του ισόγειου, με δεξιά και αριστερά της εισόδου συχνά μικρούς βοηθητικούς χώρους και σχεδόν πάντα έναν εξώστη στην άνω στάθμη, ο οποίος φέρει και το βοηθητικό χώρο του ορόφου. Σε ανωγοκάτωγα σπίτια, κύρια όψη, σημειωτέον, θεωρείται πάντα εκείνη του χώρου υποδοχής. Σε μεγαλύτερα και συνήθως, οψιμότερα (του δεύτερου μισού δηλαδή του 19^{ου} αι.) σπίτια, υπάρχουν δύο παράθυρα που διατάσσονται δεξιά και αριστερά της θύρας. Είναι εμφανής στα σπίτια αυτά η προσπάθεια δημιουργίας συμμετρίας στην κύρια όψη, προσπάθεια

συνδυασμένη ανέκαθεν με την αρχιτεκτονική που προκύπτει από σχεδιασμό. Η άλλη όψη, που είναι στραμμένη προς την κλίση του εδάφους, δηλαδή σχεδόν πάντα προς την θάλασσα, παρουσιάζει συνήθως ελεύθερη σύνθεση. Μία πόρτα και ένα παράθυρο στο ισόγειο και μία πόρτα, που οδηγεί στον εξώστη (όταν αυτός υπάρχει), ένα παράθυρο και ένας φεγγίτης στον όροφο, αποτελούν τον κανόνα στα λαϊκότερα και παλαιότερα σπίτια. Ο φεγγίτης αντιστοιχεί στο ύψος του *κρεβατιού* ή της *κρεβατσούλας*, όπου υπάρχει κρεβάτι με *κριντζόλα* και στο ύψος του παταριού, όπου κοιμούνται τα παιδιά, όταν στο εσωτερικό είναι διαμορφωμένη κάμαρη. Το παράθυρο στο επίπεδο του *αποκρέβατου* ή της *κάμαρης*, όταν υπάρχει στον εξώστη *πουντί* καταργείται. Όταν δεν υπάρχει εξώστης στην όψη του ορόφου διαμορφώνονται συνήθως ένα ή δύο παράθυρα στον *αποκρέβατο* και ένας ή ανά ένας φεγγίτης στο επίπεδο του κρεβατιού και της *κρεβατσούλας*. Στα *αρχοντικά σπίτια* του όψιμου 19^{ου} αι. η δευτερεύουσα αυτή όψη διαμορφώνεται και πάλι πολύ συχνά με ελευθερία, κυρίως στον όροφο, που τότε διατηρεί την διάταξη που έχει ήδη περιγραφεί. Αντίστοιχα η όψη του ισόγειου συχνότερα αποκτά συμμετρική διάρθρωση, με δύο παράθυρα εκατέρωθεν της θύρας και ένα φεγγίτη στον άξονα, ειδικά όταν το ισόγειο καλύπτεται με *θολάρι*. Σε οψιμότερα ωστόσο παραδείγματα, συχνά συναντάται συμμετρική επίσης διάταξη, με θύρα, που οδηγεί στον εξώστη και σε δύο εκατέρωθεν παράθυρα. Κάποτε συμμετρική διάταξη χρησιμοποιείται και στο τμήμα της όψης, που αντιστοιχεί στην *σάλα*, σε περιπτώσεις όπως το σπίτι του Αγγελίδη και άλλα με παρεμφερή διάταξη. Στα *διώροφα σπίτια*, που έχουν τις δύο μονάδες ομόθετα διατεταγμένες, η ύπαρξη της σκάλας ανόδου αποκλείει εξ αρχής την συμμετρική διάταξη. Μια πόρτα, ένα παράθυρο και ένας φεγγίτης ανοίγονται στην όψη του ορόφου και μια πόρτα με φεγγίτη ή κάποιο μικρό παράθυρο, προβληματικό πάντα, λόγω της σκάλας στο ισόγειο. Αν και οι τρόποι σύνθεσης που περιγράφηκαν, αποτελούν τον κανόνα στον παλιό οικισμό, δεν λείπουν βέβαια και οι εξαιρέσεις, που συναντώνται συνήθως σε σπίτια με ειδικές συνθήκες ένταξης στον πολεοδομικό ιστό, όπως λ.χ. τα *πλατυμέτωπα*. Γενικά στη σύνθεση ο κατακόρυφος άξονας κυριαρχεί.

Στο νεότερο τμήμα του οικισμού, όπου η μορφή του πολεοδομικού ιστού είναι διαφορετική και τα σπίτια σχεδόν στο σύνολό τους *πλατυμέτωμα*, η διάταξη των όγκων αλλά και η σύνθεση των όψεων είναι διαφορετική.

Το σπίτι, στη γενική του μορφή, συντίθεται από δύο όγκους βαθμιδωτά διατεταγμένους. Πρόκειται και εδώ για απλή και εύληπτη συνολική μορφή, καθώς μάλιστα απουσιάζουν τα δευτερεύοντα στοιχεία, που συναντούμε στον παλιό οικισμό (σκάλα, εξώστες κ.ά.) εκτός ενδεχομένως από την απλή, σχετικά, αυλόπορτα και ένα απλό, ξύλινο συνήθως, κιγκλίδωμα με πεσσίσκους στα όρια της αυλής – ταράτσας. Από τις τέσσερις ελεύθερες όψεις του σπιτιού μία από τις μακρές θεωρείται κύρια. Η εφαρμογή συμμετρικής διάρθρωσης είναι γενική. Μία αξονική θύρα και δύο εκατέρωθεν παράθυρα αποτελούν τα ανοίγματά της. Βέβαια η συμμετρία του συνόλου τις περισσότερες φορές καταστρέφεται από την όψη των υποκείμενων βοηθητικών, στην οποία ανοίγονται συνήθως δύο θύρες και δύο παράθυρα, ανά ένα στους δύο βοηθητικούς χώρους. Στη γενική σύνθεση των όψεων στα σπίτια του νεότερου οικισμού, επικρατεί η οριζόντια.

Εκτός από την γενική σύνθεση, βασικό στοιχείο διαφοροποίησης των όψεων των σπιτιών, που μάλιστα σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με την χρονολόγηση του κτίσματος και τα διάφορα ρεύματα και τις αισθητικές αντιλήψεις των κατασκευαστών τους, είναι η ίδια η μορφολογία. Τα παλαιότερα λαϊκά σπίτια, τα οποία και αποτελούν την πλειοψηφία των κτισμάτων στο παλιό τμήμα του οικισμού, παρουσιάζονται μορφολογικά απλά και ανεπιτήδευτα. Οι μορφές δεν

χαρακτηρίζονται από αυστηρή κανονικότητα και είναι έντονα αισθητή, τόσο στο σύνολο όσο και στα επιμέρους, η γραφική ακανονιστία. Στοιχεία, όπως η υφή της επιφάνειας της όψης, που συνήθως είναι αρμολογημένη ή επιχρισμένη με *σαρδέλωμα*, τα γραφικά περιγράμματα και η απλή εμφάνιση των ανοιγμάτων, είναι χαρακτηριστικά.

Αντίθετα, στα πλουσιότερα σπίτια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αι., που, αν και τα όρια μεταξύ αυτών και των λαϊκών δεν είναι πάντα σαφή, μπορεί κανείς να τα χαρακτηρίσει ως *αρχοντικά*, η μορφολογία του συνόλου καθώς και των επιμέρους στοιχείων διαφέρει, τόσο στην αντίληψη όσο και στην εκτέλεση. Χρησιμοποιούνται εδώ, παράλληλα με άλλα παλαιότερα και νέα στοιχεία, με νεοκλασική αλλά και αναγεννησιακή προέλευση, καθώς και ορισμένα της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του Αιγαίου, με όλες τις παλαιότερες επιδράσεις της. Μερικά χαρακτηριστικά μορφολογικά στοιχεία των όψεων των σπιτιών είναι οι κοσμήτες, που φέρουν κυμάτια και ορίζουν την στάθμη της αρχής του στηθαίου στο δώμα ή χρησιμεύουν ως γείσα, οι ημικυκλικοί φεγγίτες, με νεοκλασικής μορφής σιδεριές, που τοποθετούνται πάνω από θύρες και παράθυρα, τα πλαίσια των ίδιων των ανοιγμάτων, που τις περισσότερες φορές είναι λαξευτά και τονίζονται συνήθως, τοποθετούνται σε εσοχή ως προς την υπόλοιπη επιφάνεια της όψης ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις είναι ξύλινα με νεοκλασική μορφολογία ή τραβηχτά σε σοβά. Διαμορφωμένοι σε σοβά είναι και οι διακοσμητικοί ρόδακες, που τοποθετούνται στον άξονα των ανοιγμάτων. Η ίδια η επιφάνεια της κύριας όψης είναι επιχρισμένη ή προσεκτικά αρμολογημένη και στην περίπτωση του σπιτιού του Αγγελίδη διαμορφωμένη, όπως άλλωστε και οι δύο άλλες ορατές του όψεις, με ισόδομη λαξευτή τοιχοποιία.

Σημαντικές αναλογίες με τα *αρχοντικά της Αστυπάλαιας* παρουσιάζουν αντίστοιχα σπίτια άλλων νησιών του Αιγαίου, που ανάγονται επίσης στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., όπως τα καπετανόσπιτα της Σαντορίνης και άλλα παραδείγματα από τη Νάξο, την Κάλυμνο κ.α. Αν και αρκετά από τα μορφολογικά στοιχεία, καθώς και η κατασκευή, διαφοροποιούν το τελικό αποτέλεσμα, τα αρχοντικά αυτά του 19^{ου} αι. φαίνεται ότι αποτελούν συνέχεια άλλων παλαιότερων στο χώρο του Αιγαίου, σε θέματα γενικής σύνθεσης της κύριας όψης, δύο συμμετρικά παράθυρα, τονισμός του άξονα της θύρας με φεγγίτη ή άλλο στοιχείο, καθώς και σε επιμέρους μορφολογικά στοιχεία, όπως μορφή παραθύρων, ημικυκλικών φεγγιτών κ.ά. Ας σημειωθεί ότι τα παλαιά αυτά αρχοντικά του 18^{ου} αι. και των αρχών του 19^{ου} αι. (όπως λ.χ. τα αρχοντικά Γαβρά (1769) στην Αμοργό, Αθανασίου (1814) στη Μεσσαριά της Άνδρου και άλλα αρχοντικά της Χώρας στο ίδιο νησί), παρουσιάζουν και τυπολογική συγγένεια με τα οψιμότερα που αναφέρθηκαν, με τη σάλα στην πρόσοψη και δύο κάμαρες στο βάθος, ενώ τα βοηθητικά κάποτε διατάσσονται στα πλάγια.

Όπως φαίνεται λοιπόν στο β' ήμισυ του 19^{ου} αι. ο γνωστός από παλαιότερα αυτός τύπος *αρχοντικών* χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα εμπλουτισμένος σε θέματα μορφολογίας, με νεοκλασικά ή αναγεννησιακά στοιχεία, για να εκφράσει την οικονομική και πολιτιστική ακμή της ανερχόμενης τάξης των εμπόρων και караβοκύρηδων.

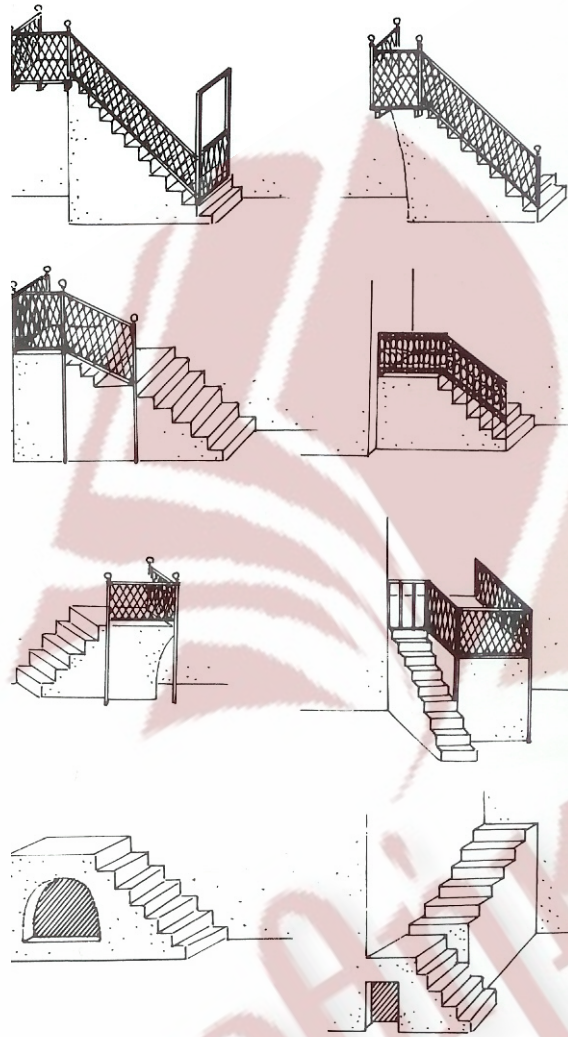
Στα σπίτια του νεότερου τμήματος του οικισμού, διαπιστώνεται η χρήση μορφολογικών στοιχείων ενός «λαϊκού νησιώτικου κλασικισμού», ενός δηλαδή μορφολογικού ρεύματος, που διαδόθηκε ευρύτατα, ιδιαίτερα στα Δωδεκάνησα, από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. και εξέλιπε βαθμηδόν στις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Δεν λείπουν βέβαια, παράλληλα περιπτώσεις σπιτιών με ακόσμητες και αδιάσπαστες όψεις, που πρέπει μάλλον να αποδοθούν στην περιορισμένη οικονομική δυνατότητα των ιδιοκτητών τους. Μορφολογικά στοιχεία του παραπάνω τύπου συναντώνται πολύ συχνά και σε σπίτια του παλαιού οικισμού,

κυρίως στην όψη του *καλού σπιτιού*, που αντιστοιχεί στην *σάλα*, ενώ πολλές φορές η όψη του *κατωγιού* και η πίσω όψη του *ανωγιού* παρουσιάζουν την γνωστή απλή, λαϊκή μορφολογία. Πρόκειται για μεταγενέστερες επεμβάσεις, με σκοπό τον εκσυγχρονισμό υπαρχόντων κελύφων ή ακόμη ενδεχομένως για τις μαρτυρούμενες προσθήκες ορόφων, σε ισόγεια σπίτια, σε όψιμη εποχή, που βέβαια ακολούθησαν την τρέχουσα μορφολογία. Τα κυριότερα μορφολογικά στοιχεία, που συναντώνται βασικά στις προσόψεις των σπιτιών του νεότερου οικισμού πάντα διαμορφωμένα με κονίαμα, είναι τα πλαίσια θυρών και παραθύρων, κάποτε με εξεζητημένες εκλεκτικιστικές ή αυθαίρετες μορφές, συνήθως όμοιες με την μορφή απλής ταινίας, πλάτους 15 έως 20 εκ., που συχνά στέφεται με κυματιοφόρο γείσο, οι ρόδακες, που τονίζουν τους άξονες, η διάρθρωση του κατώτερου τμήματος της όψης με ορθοστάτες, οι παραστάδες στις γωνίες, ένα είδος ατελούς θριγκού, στα σχετικά παλαιότερα κυρίως παραδείγματα κ.ά. Συχνά διαπιστώνεται πλήρης παρανόηση των αρχικών προτύπων, στοιχείων του κλασικισμού, όπως στην περίπτωση που συνεχής ταινία περιγράφει την όψη, σε αντικατάσταση των παραστάδων και του θριγκού. Χαρακτηριστικά μορφολογικά στοιχεία των σπιτιών του νεότερου οικισμού, που κατ' εξαίρεση μόνο συναντώνται στον παλιό οικισμό, είναι οι αυλόθυρες, με τους βαρείς τετράγωνους πεσσούς και το οζυκόρυφο αέτωμα.

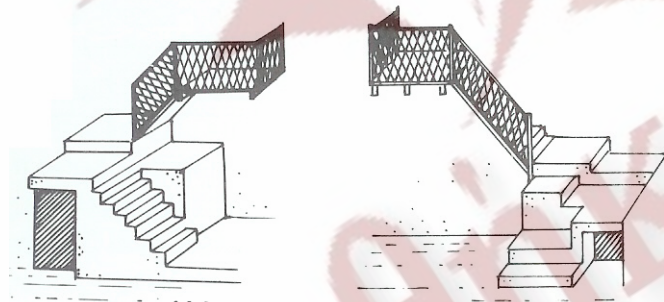
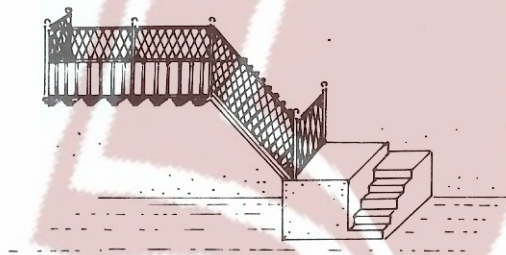
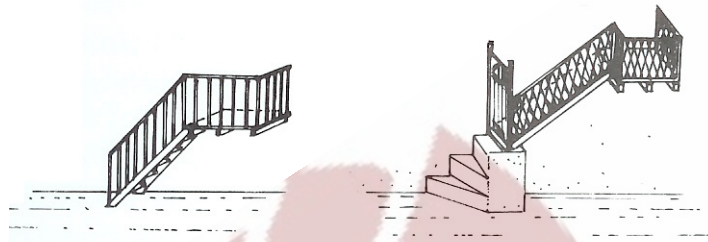
Ανάμεσα στα επιμέρους μορφολογικά στοιχεία του αστυπαλίτικου σπιτιού σημαντική θέση κατέχουν οι κλίμακες και οι εξώστες, που εμφανίζονται στις όψεις ως κύρια συνθετικά στοιχεία.

Οι σκάλες, που οδηγούν από τον δημόσιο χώρο στην στάθμη του ορόφου, είναι άλλοτε εξ ολοκλήρου λίθινες και άλλοτε αποτελούν συνδυασμό λίθινου χαμηλά και ξύλινου ψηλότερα τμήματος. Οι πρώτες έχουν έναν ή δύο βραχίονες, αλλά όταν το επιβάλλουν τα ύψη και τα δεδομένα του πολεοδομικού ιστού, αποτελούν πιο πολύπλοκες συνθέσεις πρισμάτων με διαβαθμιζόμενα ύψη. Συνήθως συσχετίζονται με τον κύριο όγκο του κτιρίου ελεύθερα, ανεξάρτητα, ως ένα σημείο, από τα ανοίγματα, η θέση των οποίων, ως προς τις σκάλες παρουσιάζει ενδιαφέρον και ποικιλία. Ειδικά οι θύρες των ισογείων καθορίζουν την θέση, αλλά συχνά και την μορφή των κλιμάκων, καθώς οι τελευταίες αποτέμνονται, διαμορφώνονται εν προβόλω ή πάνω από θολάρι, προκειμένου να είναι δυνατή η προσπέλαση στο ισόγειο. Οι λίθινες κλίμακες στα παλαιότερα λαϊκά τουλάχιστο παραδείγματα, αντιμετωπίστηκαν λειτουργικά και κατασκευαστικά, χωρίς προθέσεις μορφολογικής ανάδειξης. Παρ' όλα αυτά τα στρεβλά και ακανόνιστα σχήματα, που συχνά προκύπτουν, αναδεικνύουν την όψη με την συνθετική ελευθερία και την πλαστικότητα που τα χαρακτηρίζουν. Οι ξύλινες κλίμακες έχουν πάντοτε ένα βραχίονα με μεγάλη συνήθως κλίση. Με την σαφή και κανονική μορφή τους αποτελούν πάντα σημείο αναφοράς στην όψη και συχνά το μόνο στοιχείο τάξης μέσα στην γραφικότητα και την ακανονιστία των όψεων.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΛΙΜΑΚΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

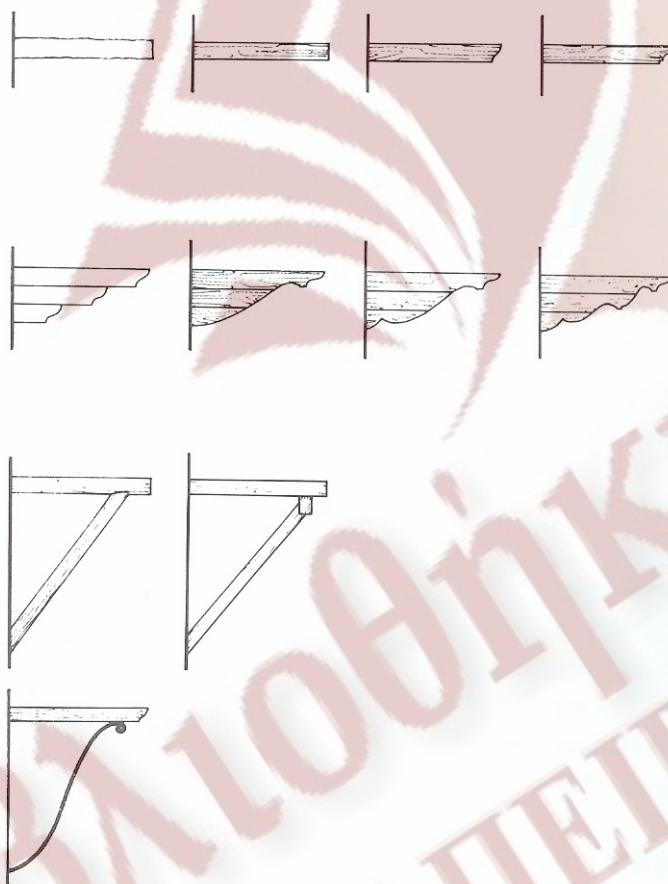

Τα κιγκλιδώματα που εμφανίζονται στις κλίμακες, σε ολόκληρο ή μέρος μόνο του μήκους τους, είναι ξύλινα και σπανιότερα, σε νεότερα αποκλειστικά παραδείγματα, μεταλλικά. Τα τελευταία είναι σφυρήλατα, νεοκλασικής μορφολογίας. Βέβαια μετά την επέμβαση της αρχαιολογικής υπηρεσίας πλέον για λόγους διατήρησης του παραδοσιακού στοιχείου, απαγορεύονται τα μεταλλικά. Τα ξύλινα αποτελούνται από πλαίσιο (σκελετό), που φέρει απλά κατακόρυφα στοιχεία ή συνηθέστερα, καφασωτό. Συχνά στην αρχή της σκάλας διαμορφώνεται ένα είδος θύρας, που τονίζει την είσοδο και ταυτόχρονα ορίζει, κατά κάποιον τρόπο, τον ιδιωτικό χώρο της σκάλας. Δεν έχει πάντα θυρόφυλλα.

Δύο είδη εξωστών συναντώνται στα σπίτια του παλαιού οικισμού της Χώρας της Αστυπάλαιας. Οι πρώτοι είναι εκείνοι στους οποίους καταλήγουν οι ξύλινες αλλά και οι λίθινες κλίμακες, των οποίων αποτελούν λειτουργική, μορφολογική και κάποτε κατασκευαστική συνέχεια. Οι δεύτεροι είναι ανεξάρτητοι και συναντώνται στις πίσω, εκείνες προς την κλίση του εδάφους, όψεις των ανωγοκάτωγων σπιτιών, των οποίων τα δύο κύτταρα τοποθετούνται αντίστροφα. Συχνά φέρουν τα *ποντιά* με τα οποία αποτελούν κατασκευαστικό και μορφολογικό σύνολο. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, όπου χρησιμοποιούνται στύλοι, οι ξύλινοι εξώστες φέρονται από «φουρούσια» σε τρεις παραλλαγές. Στην πρώτη και απλούστερη χρησιμοποιούνται

απλά, ξύλινα δοκάρια ακατέργαστα, στα ταπεινότερα παραδείγματα, συνήθως όμως πριστά, ορθογωνικής διατομής, υψίκορμα, που απολήγουν τις περισσότερες φορές σε κοιλόκυρτο, διαμορφωμένο άκρο. Στην δεύτερη παραλλαγή κάθε φουρούσι αποτελείται από τρία δοκάρια. Άλλοτε κάθε ένα έχει την μορφή που περιγράφηκε πιο πάνω και εξέχει από τα υποκείμενα (σύστημα επεξερχής) και άλλοτε αντιμετωπίζονται συνολικά με μορφή νεοκλασική. Στην τρίτη παραλλαγή, τα φέροντα δοκάρια ενισχύονται με απλές ευθύγραμμες αντηρίδες απ' ευθείας ή μέσω συνεχούς στρωτήρα. Σπανιότατα, σε ορισμένα όψιμα παραδείγματα, έχουν χρησιμοποιηθεί ως *φουρούσια* σιδηρές δοκοί διατομής διπλού ταυ, με υποστήριξη μερικές φορές από σιδηρές αντηρίδες, με ελαφρά κυλόκυρτη μορφή, που καταλήγουν σε έλικα.

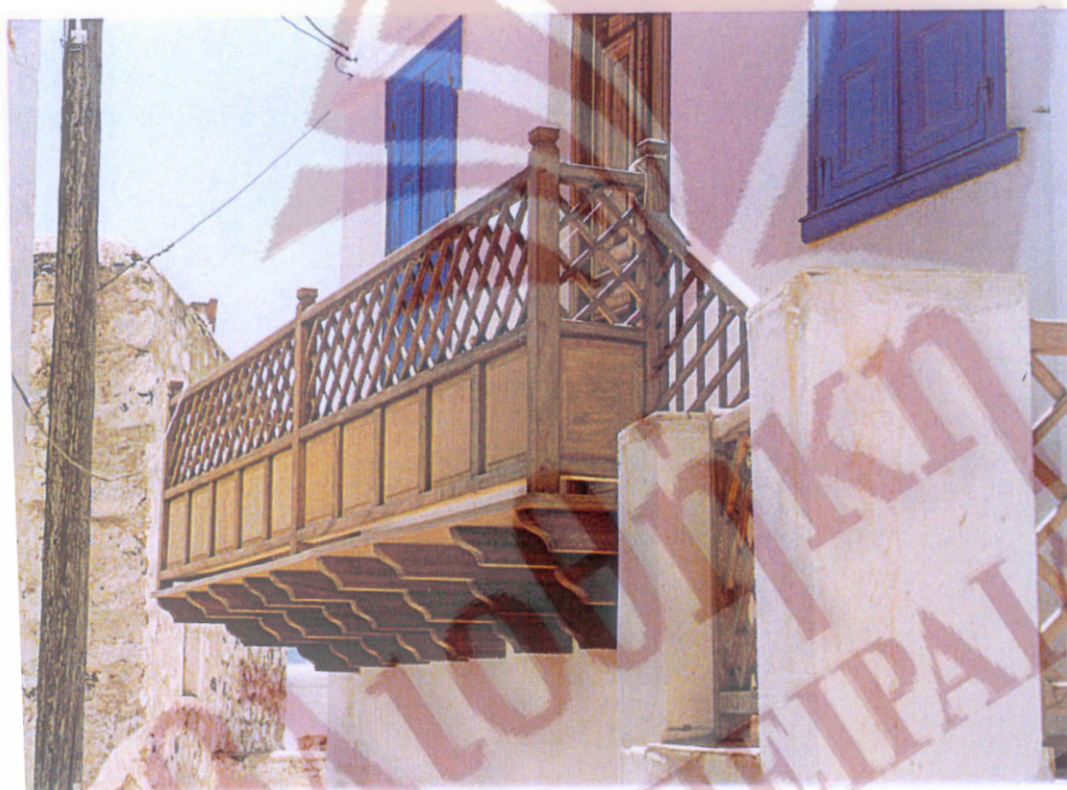
ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΦΟΥΡΟΥΣΙΩΝ

Σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις, ως εξώστες χρησιμοποιούνται άλλες κατασκευές, όπως δώματα προκτισμάτων ή όγκοι συμπαγούς τοιχοποιίας. Σε δύο μόνο κατ' εξαίρεση περιπτώσεις, στο σπίτι του Γιατρού στο Κάστρο και στο σπίτι του Αντωνίου (τώρα Κακούρη) στον Πάλο, οι εξώστες έχουν τη μορφή ευρύχωρου προστεγάσματος, που καλύπτεται με θόλο και χρησιμεύει ταυτόχρονα ως ανοικτός εξώστης – βεράντα – των υπερκείμενων ορόφων. Στην πρόσοψη διαμορφώνεται ένα τόξο, που στην περίπτωση του σπιτιού του Γιατρού ταυτίζεται με το μέτωπο του ημικυλινδρικού θόλου. Με την ιδιότυπη για την Χώρα της Αστυπάλαιας μορφή τους, αποτελούν στοιχεία ανάδειξης για τα σπίτια στα οποία προσαρτώνται και ταυτόχρονα σημεία αναφοράς του οικισμού, αν και η μορφολογήσή τους είναι σχετικά απλή και χωρίς ιδιαίτερες προθέσεις. Αν και το στοιχείο δεν συναντάται αλλού στην Αστυπά-

λαια, είναι γνωστό από άλλα αιγαιοπελαγίτικα παραδείγματα, με τα οποία ενδεχομένως σχετίζεται.

Τα κιγκλιδώματα, που συνήθως χρησιμοποιούνται στους εξώστες είναι, όπως και στις κλίμακες, τα ξύλινα καφασωτά. Κάποτε συνδυάζονται με πλήρεις επιφάνειες, με ταμπλαδωτή κατασκευή που καταλαμβάνουν το κατώτερο τμήμα του συνολικού ύψους του στηθαίου. Υπάρχουν όμως και πιο πολύπλοκες μορφολογικά κατασκευές ξύλινων κιγκλιδωμάτων. Παράλληλα, σε νεότερα κυρίως παραδείγματα, χρησιμοποιούνται, σπανιότερα οπωσδήποτε, σφυρήλατα σιδηρά κιγκλιδώματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα κατακόρυφα στοιχεία του σκελετού προεκτείνονται ψηλότερα από το στηθαίο και συνδέονται με τον τοίχο, μέσω οριζόντιων ή ελαφρά κεκλιμένων δοκών, ξύλινων ή σιδηρών αντίστοιχα. Η διαμόρφωση αυτή ποικίλλει μορφολογικά την σύνθεση και ταυτόχρονα συμβάλλει στην ευστάθεια της όλης κατασκευής.

Οι κατασκευαστικές και μορφολογικές παραλλαγές των κλιμάκων και των εξωστών, που συναντώνται στη Χώρα της Αστυπάλαιας, είναι τυπικές των αιγαιοπελαγίτικων οικισμών, που παρουσιάζουν αντίστοιχη με αυτήν διάρθρωση και εντάσσονται στην ομάδα ανάλογων χαρακτηριστικών στοιχείων της νησιωτικής ανώνυμης αρχιτεκτονικής. Τόσο οι εξωτερικές σκάλες, που οδηγούν στον όροφο απευθείας από τον δημόσιο δρόμο, όσο και οι εξώστες χαρακτηρίζουν σπίτια, που βρίσκονται σε ορισμένους οικισμούς, με αστική μορφή και στοιχεία οχρωματικής διάταξης. Είναι ωστόσο χαρακτηριστικό και ενδιαφέρον το ότι οι εξ ολοκλήρου λίθινες κατασκευές συνήθως συναντώνται στα παλαιότερα, καθώς και στα περισσότερα φτωχά και ταπεινά παραδείγματα. Αντίθετα οι ξύλινες ή και οι μικρές κατασκευές που έχουν μικρότερο όγκο, καλύτερη εμφάνιση και ταυτόχρονα,

απαιτούν περισσότερες κατασκευαστικές γνώσεις και φροντίδα συντήρησης, είναι συνηθέστερες σε κτιριακούς τύπους και οικισμούς ανεπτυγμένους και εξελιγμένους οικονομικά και κοινωνικά.

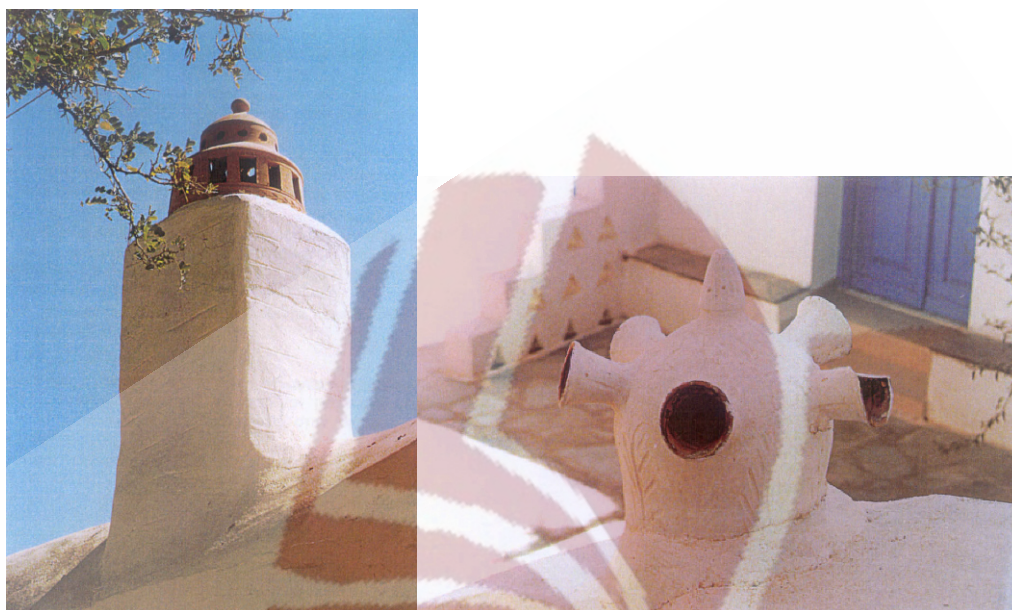

Μικρότερης σημασίας μορφολογικά στοιχεία στα σπίτια της Χώρας, αποτελούν οι αποτιμήσεις των γωνιών, οι καπνοδόχοι και οι υδρορροές που συμπληρώνουν τη σύνθεση των όψεων.

Οι αποτιμήσεις στις γωνίες των σπιτιών, που δημιουργήθηκαν με σκοπό την διευκόλυνση της κυκλοφορίας ανθρώπων και υποζυγίων και την πρόληψη των φθορών στο ευαίσθητο αυτό σημείο της κατασκευής, αναδείχθηκαν πολλές φορές, σε αξιόλογα μορφολογικά στοιχεία, κυρίως χάρη στην ευρηματικότητα των μαστόρων, που χρησιμοποίησαν κάποια επίσημα πρότυπα ή αυτοσχεδίασαν κατά την περίπτωση. Στην Αστυπάλαια συναντάται πλήθος μορφών αποτιμήσεων απλής βέβαια γενικά μορφής, από την απλή οριζόντια απόληξη και την αποτετμημένη γωνία, ως τις σύνθετα κοιλόκυρτες και εκείνην με τους ισλαμικής επιδράσεως, «σταλακτίτες».

Δύο βασικά είδη καπνοδόχων χρησιμοποιούνται στα σπίτια της Αστυπάλαιας, οι χτιστές και εκείνες που αποτελούνται από πήλινα σκεύη ειδικής κατασκευής ή σε δεύτερη χρήση. Οι χτιστές καπνοδόχοι παρουσιάζουν εύληπτες πρισματικές μορφές, άλλοτε απλές και απέρριτες και άλλοτε με σαφείς προθέσεις μορφολογικής ανάδειξης, όπως εκείνη του σπιτιού του Αγγελίδη. Η γεωμετρική του καθαρότητα κάποτε εξαφανίζεται, από τα αλλεπάλληλα ασβεστώματα και αντικαθίσταται με πλαστικές και γραφικές μορφές. Η χρήση πήλινων σκευών στην κατασκευή καπνοδόχων είναι πολύ συνηθισμένη, όχι μόνο στην Αστυπάλαια αλλά και σ' ολόκληρο τον αιγαιοπελαγίτικο χώρο. Τα παλιά σκεύη, που σε δεύτερη χρήση τοποθετούνται ως καπνοδόχοι, αφού υποστούν κατάλληλες μετατροπές και επεμβάσεις, είναι στάμνες και γρούπια (πιθάρια). Κάποτε χρησιμοποιούνται πήλινοι σωλήνες. Τέλος, σπανιότερα χρησιμοποιούνται σκεύη με ειδική μορφή και κατασκευή εξ αρχής ως καπνοδόχοι. Από μορφολογικής απόψεως η συμβολή των απλών, χρηστικών συνήθως, αυτών στοιχείων στην εμφάνιση του συνόλου έγκειται την εισαγωγή, μέσα στο σύνολο του όγκου του σπιτιού, λεπτομερειών και στοιχείων

ενδεικτικών της κλίμακας που προσδίδουν ποικιλία στα σαφή και συμπαγή σχήματα των κτισμάτων.

Καπνοδόχοι

Υδροροές δεν συναντώνται πάντα στα σπίτια της Αστυπάλειας, γιατί συνήθως τα νερά της βροχής οδηγούνται με πήλινους εντοιχισμένους σωλήνες, που αποτελούνται από προκατασκευασμένα ειδικής μορφής κομμάτια, στην γιστέρνα του σπιτιού. Αλλωστε και όταν ακόμη υπάρχουν, δεν αποτελούν στοιχεία ιδιαίτερης ανάδειξης των όψεων, καθώς αντιμετωπίστηκαν πάντα ως χρηστικές διαμορφώσεις. Η απορροή των ομβρίων από το δώμα γίνεται είτε πάνω στον τοίχο, μέσω ενός διαμορφωμένου στο επίχρισμα αυλακιού, που αποτελεί σπάνια περίπτωση, είτε με την απομάκρυνσή τους απ' ευθείας από το ύψος του δώματος. Αυτό επιτυγχάνεται με διάφορους τρόπους, όπως η χρήση ενός στοιχείου πήλινου σωλήνα, ενός κεραμιδιού ή λαξευτού σε πωρόλιθο μέλους, με απλή μορφή.

Από τις δευτερεύουσες ξύλινες κατασκευές του αστυπαλίτικου σπιτιού, σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θύρες και τα παράθυρα που αποτελούν σημαντικότερα μορφολογικά στοιχεία των όψεων.

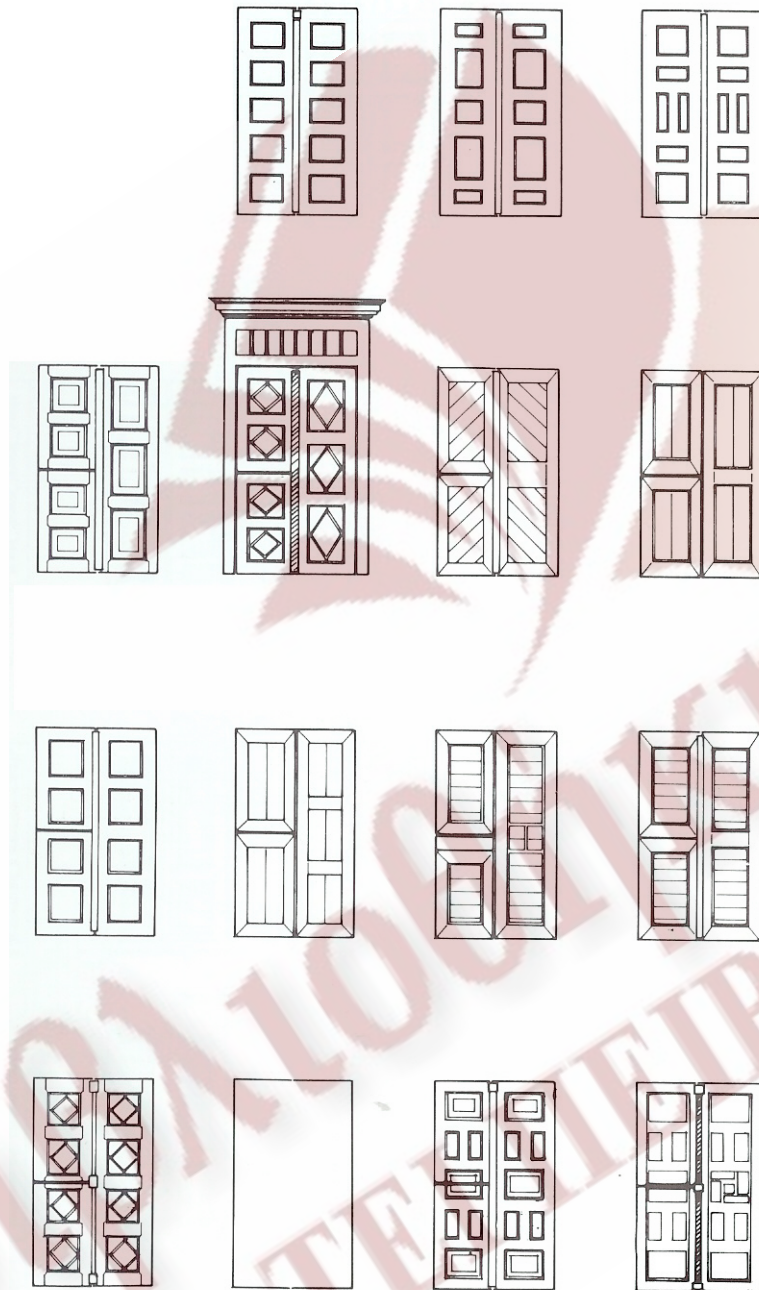
Οι θύρες των παλαιότερων λαϊκών σπιτιών της Χώρας είναι μονόφυλλες και έχουν πλάτος 0,75 – 1,00 μ. και ύψος 1,70 – 1,90 μ. αντίστοιχα. Όπως συνήθως στο Αιγαίο, χωρίζονται σε δύο τμήματα κατά το ύψος, την πάνω και κάτω πόρτα και εξασφαλίζουν φωτισμό, αερισμό και επικοινωνία του εσωτερικού με τον δρόμο, εμποδίζοντας ταυτόχρονα την είσοδο των ζώων στο σπίτι. Σε νεότερα πιθανώς χρόνια ανάγεται η κατασκευή δίφυλλων θυρών. Το πλάτος τους κυμαίνεται μεταξύ 1,00 – 1,30 μ., ενώ το ύψος τους γύρω στα 2,00 μ. Στις δίφυλλες θύρες σε πάνω και κάτω πόρτα χωρίζεται το ένα μόνο από τα δύο θυρόφυλλα.

Από κατασκευαστική άποψη τα θυρόφυλλα είναι καρφωτά ή ταμπλαδιωτά. Απλούστερες μορφολογικά εμφανίζονται βέβαια οι καρφωτές θύρες. Συνήθως κάθε ένα από τα φύλλα ή τα τμήματα, από τα οποία αυτό αποτελείται, περιβάλλεται με απλό πλαίσιο ενώ, όχι σπάνια, εμπλουτίζεται και με άλλα στοιχεία. Σε δίφυλλες καρφωτές θύρες η συμμετρία που διαταράσσεται με την διαίρεση του ενός θυρόφυλλου σε δύο τμήματα, αποκαθίσταται με την τοποθέτηση ενδιάμεσου διαχωριστικού στοιχείου, στο μέσον του ύψους του άλλου. Και εδώ τα θυρόφυλλα συχνά διακοσμούνται με ένθετα σανίδια, οριζόντια ή σε σχήμα ψαροκόκαλου.

Στις δίφυλλες νταμπλαδωτές θύρες, εκτός από τις περιπτώσεις όπου κανένα από τα θυρόφυλλα δεν διαιρείται σε πάνω και κάτω πόρτα, συμμετρία δεν τηρείται πάντα. Συχνά το ενιαίο φύλλο αποτελείται από τρεις ταμπλάδες και το άλλο από τέσσερις συνολικά, ενώ ακολουθούνται και άλλες συνθετότερες ή περισσότερο περίτεχνες διατάξεις. Άλλοτε πάλι κάθε θυρόφυλλο αποτελείται από τέσσερις ταμπλάδες, έτσι όμως ώστε να μην υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ τους, με αποτέλεσμα την καταστροφή της συμμετρίας. Βέβαια, υπάρχουν και περιπτώσεις, που ο αρμός τοποθετείται στο μέσον μιας τυπικού πλάτους τραβέρσας έτσι, ώστε να υπάρχει η θεμιτή αντιστοιχία μεταξύ των ταμπλάδων. Οι ταμπλάδες έχουν διάφορα σχήματα και ποικίλες διαστάσεις και διακοσμούνται συνήθως περιμετρικά με ταινία. Στην επιφάνειά τους δέχονται πολλές φορές εγχάρακτη γραμμική διακόσμηση ή διακοσμητικά θέματα από ρόμβους, τετράγωνα, τετράπλευρα με δύο πλευρές κοιλόκυρτες, ρόδακες κ.α. Εγχάρακτη διακόσμηση σε λαϊκό ύφος φέρει συχνά και το αρμοκάλυπτρο ανάμεσα στα δύο φύλλα. Όλες αυτές οι μορφές έχουν προέλευση τουρκική και συναντώνται συχνά τόσο σε αντίστοιχα έργα της ηπειρωτικής όσο και της νησιωτικής Ελλάδας σε ξύλινες κατασκευές.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΘΥΡΩΝ

Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι στα αρχοντικά σπίτια, αν και δεν είναι κανόνας, προτιμώνται θύρες με συμμετρική διάταξη των ταμπλάδων τους. Αλλωστε, σε ορισμένα από αυτά εμφανίζονται και θύρες, με τα χαρακτηριστικά του όψιμου Ελληνικού κλασικισμού, που αργότερα, στον 20^ο αι., γενικεύονται κυρίως στο νέο τμήμα του οικισμού, αλλά που συχνά χρησιμοποιούνται και στο παλαιότερο, στις επισκευές ή ανοικοδομήσεις σπιτιών, ως και τα μεταπολεμικά ακόμη χρόνια.

ΒΙΒΛΙΟΤΗΤΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Αντιστοιχία με τα θυρόφυλλα παρουσιάζουν και τα φύλλα των παραθύρων, που έχουν κατασκευή παρόμοια, αλλά γενικά πιο λιτή διακόσμηση. Τα παλαιότερα παραδείγματα παραθύρων, που είναι πολύ περιορισμένα, είναι απλής μορφής καρφωτά και φέρουν, όπως οι θύρες, απλό ήπιο σύνθετο πλαίσιο. Σε οψιμότερα παραδείγματα τα καρφωτά παραθυρόφυλλα γίνονται ψευτοπεραστά και διακοσμούνται με σανίδια συνήθως οριζόντια. Μεγαλύτερη ποικιλία στις μορφές παρουσιάζουν τα νταμπλαδωτά παραθυρόφυλλα. Στον 20^ο αι. τέλος, γενικεύονται πλήρη, νταμπλαδωτά παραθυρόφυλλα γαλλικού τύπου.

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΠΑΡΑΘΥΡΩΝ

Μεγάλη μορφολογική συγγένεια διαπιστώνεται μεταξύ θυρών και παραθύρων του όψιμου 19^{ου} αι., με τον περιορισμένο αριθμό ξυλόγλυπτων ταβανιών της ίδιας εποχής, που διασώζουν μερικά από τα αρχοντικά σπίτια, όπως του Γιατρού στο Κάστρο, του Περάκη ή Πιπίνου στην Ασβεστοπή κ.α. Σε αντίθεση με τις παλαιότερες οροφές, που σώζονται στο Κάστρο και όπου τα φέροντα δοκάρια παραμένουν εμφανή, μετά την κατάλληλη επεξεργασία και διακόσμηση με γλυφές και απότμηση των γωνιών τους, εκείνες των νεότερων αρχοντικών παρουσιάζουν την γνωστή μορφή ξύλινου ταβανιού. Το κύριο θέμα είναι ένα τετράγωνο διάχωρο, που εξέχει ελαφρά από την επιφάνεια του υπόλοιπου ταβανιού, διαμορφωμένη με ταμπλάδες, που φέρουν διακόσμηση όμοια με εκείνη των ταμπλάδων των θυρών. Γύρω από το κύριο θέμα αναπτύσσεται η σύνθεση του ταβανιού είτε με την μορφή διαχώρων, που φέρουν και πάλι ταμπλάδες διακοσμημένους είτε με τον τυπικό τρόπο, δηλαδή σανίδες που φέρουν ένθετα γραμμικά διακοσμητικά στοιχεία και αρμοκάλυπτρα. Τα ταβάνια των αρχοντικών της Χώρας ανήκουν σε μια ομάδα αντίστοιχων ταβανιών του όψιμου 19^{ου} αι., που χαρακτηρίζονται αφ' ενός από τα παραδοσιακά, τουρκικής προέλευσης, στοιχεία και αφ' ετέρου από ορισμένα κλασικιστικά, που διαφοροποιούν το ύψος του έργου. Στα ταβάνια πάντως της Αστυπάλαιας φαίνεται να υπάρχει μια τάση αυτοσχεδιασμού, σε σχέση με αντίστοιχα λ.χ. από το Πήλιο ή την Καστοριά, που ενδεχομένως σχετίζονται με διάφορη, από

τους τεχνίτες, ερμηνεία και χρήση των πρότυπων ή τις επιδράσεις από άλλα μορφολογικά ρεύματα.

ΤΑ ΒΟΗΘΗΤΙΚΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ

Το αστυπαλίτικο σπίτι της Χώρας παρουσιάζει γενικά μίαν αυτάρκεια, με την κάλυψη όλων σχεδόν των αναγκών των χρηστών του στο κέλυφος της κατοικίας. Το γεγονός σχετίζεται αφ' ενός με την αστική αντίληψη που έχει ήδη διαγνωσθεί στα σπίτια και αφ' ετέρου με την στενότητα του χώρου στο Κάστρο, αλλά και γενικά στον παλιό οικισμό, που σε συνδυασμό με τις κοινωνικές συνθήκες και τις ασχολίες των κατοίκων, απέκλειαν την ύπαρξη μεγάλων βοηθητικών χώρων, διαφόρων χρήσεων μέσα στα όρια του οικισμού. Τα γιδοπρόβατα παρέμεναν μόνιμα στις μάνδρες, όπου σταβλίζονταν και τα μεγάλα ζώα, όταν δεν έμεναν στο ύπαιθρο. Έτσι οι ανάγκες περιορίζονταν στη στέγαση πουλερικών και σε ορισμένες περιπτώσεις, στην εγκατάσταση πρόχειρων μαγειρείων κυρίως στα νεότερα χρόνια.

Τα κελιά για τις κότες καταλαμβάνουν τις περισσότερες φορές το χώρο κάτω από τη λίθινη σκάλα του σπιτιού. Ακόμη, με τη μορφή ημιαυτόνομων κατασκευών,

βρίσκουν θέση στα πρανή του εδάφους, σε σχέση με την στροφή κάποιου δρόμου, σε χώρο ημιδημόσιο ή δημόσιο, επιτείνοντας έτσι την ασάφεια στη χρήση των ελεύθερων χώρων του οικισμού. Στις παρυφές του παλαιού οικισμού ή στα σπίτια του νεότερου, τα κελιά για τις κότες βρίσκονται σε κάποια γωνιά της αυλής. Όταν δεν πρόκειται για πρόχειρες κατασκευές, που συνδυάζονται με υπάρχοντες χώρους (θόλους κάτω από σκάλες, φούρνους κ.ά.), τα κελιά έχουν τη μορφή *θολαριού*, χώρου δηλαδή μικρού κατά κανόνα, που στεγάζεται με εμφανή εξωτερικά θόλο. Στον άξονα της στενής τους πλευράς, συνήθως της μόνης ελεύθερης, αφού σε πολλές περιπτώσεις τα κτίσματα είναι υπόσκαφα, ανοίγεται μια μικρή πόρτα με πρόχειρο ξύλινο θυρόφυλλο.

Κελί για τις κότες

Σε ορισμένες περιπτώσεις, στις παρυφές κυρίως του οικισμού, υπάρχουν παραδείγματα κατασκευών εγκατάστασης πρόχειρου ή μονιμότερου μαγειρείου ή μικρού σπιτικού φούρνου. Η κατασκευή τους ανάγεται σε νεότερα, ακόμη και μεταπολεμικά χρόνια και φαίνεται ότι τα κτίσματα αυτά παλαιότερα ήταν στη Χώρα σπάνια. Τα κτίσματα του τύπου αυτού μπορούν να καταταγούν σε τρία είδη – τύπους. Η πιο απλή περίπτωση είναι η δημιουργία *παρασιάς* σε τοίχο ή σκάλα αυλής ή σε

ανάλημμα, σε σχέση πάντα με την προσπέλαση του σπιτιού, το οποίο εξυπηρετεί. Μια δεύτερη περίπτωση είναι η κατασκευή ανεξάρτητου φούρνου ή παρασιάς ή συνδυασμού τους, με τα απαραίτητα ράφια και εσοχές για την τοποθέτηση αντικειμένων. Δεν αποκλείεται η συσχέτιση του μικρού μαγειρείου με κελί για κότες. Στην τρίτη περίπτωση ένας χώρος περισσότερο οργανωμένου, μόνιμου μαγειρείου διαμορφώνεται στο εσωτερικό θολοσκέπαστου χώρου (θολαριού).

Τα βοηθητικά αυτά κτίσματα εκτός από τις σπάνιες περιπτώσεις, που βρίσκονται σε περισσότερο οργανωμένες αυλές, συνδέονται χαλαρά με το σπίτι. Πολλές φορές συνδυάζονται με κελιά, και σύμφωνα με την αρχή της οικονομίας και συστηματικής εκμετάλλευσης του ελεύθερου χώρου του οικισμού καταλαμβάνουν ημιδημόσιους ή δημόσιους χώρους (σε αδιέξοδα κ.α.), τονίζοντας την αίσθηση κοινοτικού βίου που υπάρχει.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *«Η Αστυπάλαια και η λαϊκή Αρχιτεκτονική της»*, Ελένη Λειμώνη – Τρεμπέλα, Θεσσαλονίκη 1980.
2. *«Αστυπάλαια»*, Αθηνά Ταρσούλη, Εκδόσεις Άγρα.
3. *«Αστυπάλαια – Πολεοδομία και Αρχιτεκτονική της Χώρας»*, Έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Λέρου, Καλύμνου και Αστυπалаίας, 1994.
4. *«Ιδανικό Σπίτι»*, Τεύχος 97 – Ιούλιος – Αύγουστος 1999
5. *«Αρχιτεκτονικά σχέδια σύγχρονης κατοικίας και αναπαλαίωσης στο σπίτι του Γιατρού στο Κάστρο καθώς και αρχιτεκτονικά των ανεμόμυλων»*, παραχωρήθηκαν από το αρχείο του κου Θωμά Παπαγιαννόπουλου.
6. *«Στοιχεία Στατιστικής και Προεδρικά Διατάγματα»*, από τα αρχεία του Δήμου Αστυπалаίας.
7. *«Φωτογραφικό υλικό»*, από προσωπικά αρχεία.
8. *«Αεροφωτογραφίες»*, από τη Γ . Υ . Σ .

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.....	σελ.1
Α Μέρος	
Περιήγηση.....	σελ.3
Ιστορικά	σελ.6
Β Μέρος	
Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ	σελ.9
Γενικά	σελ.10
Πολεοδομική Εξέλιξη.....	σελ.22
Προτάσεις Υπουργείου.....	σελ.33
Πρόταση χρήσεως γής.....	σελ.39
Γ Μέρος	
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ.....	σελ.43
Εξέλιξη Πληθυσμού	σελ.45
Ηλικιακή Σύνθεση	σελ.46
Επίπεδο Εκπαίδευσης.....	σελ.47
Στοιχεία Οικονομίας και Απασχόλησης.....	σελ.48
Δ Μέρος	
ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ	σελ.49
Ιστορία και Αρχιτεκτονική	σελ.50
Αναπαλαίωση και Αποκατάσταση	σελ.58
Ε Μέρος	
ΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ.....	σελ.83
Γενικά	σελ.84
Οι τύποι.....	σελ.84
Η μορφή.....	σελ.85
Η κατασκευή.....	σελ.87
Η Παναγιά του Κάστρου	σελ.88
Ο Άγιος Γεώργιος.....	σελ.92
Η Πορταΐτισσα.....	σελ.94
Η Μεγάλη Παναγία	σελ.99
Μονόχωροι Δρομικοί ναοί.....	σελ.102
Συγκρότημα Μεγάλης Παναγίας.....	σελ.102
Ο Άγιος Δημήτριος – Ο Άγιος Στέφανος.....	σελ.103
Συγκρότημα Καράη	σελ.103
Συγκρότημα Δημαρχείου.....	σελ.104

Ο Άγιος Ευστράτιος – Η Αγία Βαρβάρα.....	σελ.105
Ο Άγιος Σπυρίδων	σελ.105
Ο Άγιος Αθανάσιος	σελ.105

ΎΣΤ Μέρος

ΆΛΛΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ

Οι Ανεμόμυλοι.....	σελ.107
Οι Φούρνοι.....	σελ.113
Τα Καφενεία	σελ.115

ΎΖ Μέρος

Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ.....	σελ.122
Τύπος και Εξέλιξη	σελ.123
Κατασκευή.....	σελ.146
Μορφές	σελ.147
Βοηθητικά Κτίσματα.....	σελ.164

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ